

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ  
ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ  
ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ  
ЧЕРКАСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ  
ОСВІТИ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

***РОЗВИТОК АКСІОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ  
ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ НОВОЇ  
ОСВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ***

**Збірник матеріалів обласної науково-практичної  
конференції**

Черкаси  
2012

УДК 373.13  
ББК 74.00  
Р 64

**Розвиток аксіологічної культури особистості в умовах нової освітньої парадигми:** Збірник матеріалів обласної науково-практичної конференції /Упорядник Ніколаєску І. О. – Черкаси: ОПОПП, 2012. – 112 с.

**Упорядник:**

**Ніколаєску І. О.,** доцент кафедри освітнього менеджменту та педагогічних інновацій Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників, кандидат педагогічних наук

**Рецензенти:**

**Гаряча С. А.,** завідувач лабораторії початкової та дошкільної освіти Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників, кандидат педагогічних наук;

**Зобенько Н. А.,** доцент кафедри соціальної педагогіки, дошкільної і початкової освіти Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького, кандидат педагогічних наук, доцент

*Збірник матеріалів обласної науково-практичної конференції містить результати досліджень науковців та викладачів вищих навчальних закладів, наукові пошуки аспірантів, магістрів, студентів з актуальних проблем розвитку аксіологічної культури особистості в сучасному світі. До збірника увійшли нові розвідки, присвячені питанням багатовимірності особистості в контексті аксіологічного підходу в освіті; аналізуються психологічні та педагогічні проблеми духовно-моральних основ сімейного виховання; розглядаються ціннісні орієнтації студентської молоді; характеризуються проблеми духовного світу особистості вчителя в системі післядипломної освіти.*

Затверджено на засіданні Вченої ради інституту.  
Протокол №3 від 31.08.2012 року

## Зміст

<b>Болсун С.А.</b> Педагогічна техніка як чинник збагачення внутрішнього світу особистості вчителя.....	4
<b>Вовк Н. П.</b> Професійна рефлексія як системна складова професійного саморозвитку особистості працівника державної техногенної безпеки.....	10
<b>Давиденко Г. В.</b> Формування духовного світу школяра у співдружності школи, сім'ї та громадськості.....	16
<b>Дзєга Л. П.</b> Основні аспекти родинно-сімейного виховання.....	23
<b>Дерев'янку Л. О.</b> Особливості мотиваційної підготовки дітей старшого дошкільного віку до навчання у школі.....	29
<b>Дудник Н. А., Міщенко Л. Ю., Вознюк Н.Д.</b> Аксіологічний аспект у розвитку професійної майстерності вихователів дошкільного навчального закладу.....	33
<b>Єнгаличева І. В.</b> Особливості підготовки фахівців з дошкільної освіти у вищому навчальному закладі.....	37
<b>Зобенько Н. А.</b> Діагностика як основа соціально-педагогічної діяльності..	42
<b>Король В. М., Кришталь М. А., Мукомел С. А.</b> Аксіологічний компонент професійної підготовки майбутніх фахівців служби цивільного захисту МНС України.....	50
<b>Котенко Т. О.</b> Роль етнокультурних традицій народу в духовно-моральному розвитку особистості.....	60
<b>Луценко О. І., Смик Т. Є.</b> Валеологічне виховання дошкільників засобами етнопедагогіки.....	67
<b>Маньківська Я. С.</b> Духовно-моральні основи сімейного виховання.....	74
<b>Мохнар Л. І.</b> Трактатування дефініції «культура» з позицій аксіологічного та діяльнісного підходів.....	81
<b>Приймак Н. Ф.</b> Аксіологічний підхід як шлях до усвідомлення ціннісних аспектів громадянської освіти і виховання молоді.....	86
<b>Саранцева Н. В.</b> Вплив засобів етнопедагогіки на виховання особистості дитини.....	89
<b>Сидоренко Ю. І.</b> Педагогічні засади формування гармонійних батьківсько-дитячих взаємин у неповній сім'ї.....	93
<b>Чорна Г. С.</b> Школа-родина основа духовно-морального виховання.....	98
<b>Швидка С. О.</b> Використання елементів театральної педагогіки у формуванні професійної майстерності майбутнього вчителя та вихователя дошкільного навчального закладу.....	105

**Болсун С.А.,**  
*кандидат педагогічних наук,  
доцент кафедри педагогіки і психології  
Кіровоградського обласного інституту  
післядипломної педагогічної освіти  
імені Василя Сухомлинського*

## **ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНІКА ЯК ЧИННИК ЗБАГАЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО СВІТУ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ**

*У статті розкривається сутність основних компонентів внутрішньої детермінанти педагогічної техніки, акцентується увага на їхню роль у розвитку внутрішнього світу особистості сучасного вчителя.*

*Ключові слова: педагогічна техніка, педагогічна інтуїція, знання, педагогічна ідеологія.*

Сучасній школі потрібні висококваліфіковані педагогічні кадри, які здатні задовольняти потреби суспільства стосовно освіченості й вихованості юних громадян. Нинішній учитель — це не тільки конкурентноспроможний фахівець із високим рівнем професіоналізму, а високогуманна особистість, яка в змозі ефективно впливати на учнів у процесі взаємодії з ними, досягаючи при цьому успішної реалізації мети й стратегічних напрямків виховання підростаючого покоління суверенної країни. Він повинен мати розвинуте педагогічне мислення та високий рівень педагогічної майстерності і, зокрема, її складової — педагогічної техніки, що дає можливість вчителю глибше, яскравіше й талановитіше виразити себе, актуалізувати на практиці набуті знання, уміння й навички, розкрити та реалізувати свої творчі потенційні можливості та самореалізуватись як людина і професіонал.

Розвинена педагогічна техніка як тонкий інструментарій впливу на особистість учня дає можливість учителю оптимально спілкуватись із школярами й розв'язувати повсякденні педагогічні ситуації на рівні майстерності, володіти досконалим мовленням задля здійснення оптимального впливу на учнів у процесі взаємодії, вправно керувати власною поведінкою, рухами, самопочуттям, створювати привабливий образ людини, за якою із бажанням ідуть у світ знань, культури, дорослого життя. Такий ідеальний варіант цілком ймовірний за умови цілеспрямованої роботи в напрямку формування і розвитку педагогічної техніки в системі безперервної педагогічної освіти, що передбачає забезпечення у вищій школі вихідного рівня сформованості педагогічної техніки, а в післядипломній освіті — доведення її до досконалості. Звертаємо увагу на важливість самоосвітньої діяльності вчителя у зазначеному аспекті, оскільки знання, отримані самостійно, та відпрацьовані у самостійному режимі уміння і навички мають для особистості особливу значимість.

Мета статті: акцентувати увагу на необхідність цілеспрямованого

розвитку внутрішньої детермінанти педагогічної техніки вчителя для збагачення його внутрішнього світу.

Роглянемо структуру педагогічної техніки в контексті діяльнісного підходу до проблеми. Ряд дослідників (Н.М. Тарасевич, І.А. Зязюн, О.Л. Козленко) поділяє педагогічну техніку на внутрішню та зовнішню. Так, авторський колектив підручника з педагогічної майстерності [1] основою внутрішньої техніки педагога вважає увагу та уяву, за допомогою яких можна керувати своїм психічним станом. На думку авторів елементом внутрішньої техніки є регуляція емоційної сфери, а елементами зовнішньої техніки вчителя є вербальні і невербальні засоби.

Наш підхід до цього питання дещо відрізняється від зазначеного. Оскільки в структурі педагогічної діяльності, обґрунтованій Н.В. Кузьміною [2] виділяються компоненти, аналогічні загальній структурі діяльності (за А.М. Леонтьєвим), вважаємо за можливе ґрунтуватись на цьому. Зважаючи на нього, педагогічна техніка являє собою інтегроване утворення, що має внутрішню детермінанту, як свою найважливішу складову частину, що є визначальною для вияву педтехніки, та зовнішні показники цього вияву. У сукупності вони сприяють реалізації компонентів педагогічної діяльності. Зокрема, внутрішня детермінанта – реалізації програмно-цільового, зовнішні показники – операційно-дійового компонентів. Фактично, в процесі педагогічної взаємодії протікає два невіддільні один від одного процеси, співіснуючі протилежності психіки особистості – екстеріоризація та інтеріоризація. Екстеріоризація як процес переходу “... внутрішніх, мисленнєвих, психічних актів у зовнішній план, в конкретні зовнішні реакції і дії людини [3, с. 60] та інтеріоризація як процес “... переведення зовнішніх, практичних дій у внутрішні; ідеальний план вироблення людиною відповідних психічних структур і уявлень, навичок ...” [3, с. 74] зумовлюють дію внутрішньої детермінанти педтехніки і зовнішні показники її вияву. У реальній дійсності учителю постійно доводиться займатись прогностико-мислительською діяльністю, напружувати пам'ять, уяву, увагу, щоб скласти програму наступних дій, стримувати й регулювати свою емоційну сферу, щоб не виявляти непотрібних емоцій. При цьому співвідносити виховну мету й завдання, цінності й погляди з конкретними педагогічними ситуаціями. Таким чином, спочатку відбувається певна педагогічна ситуація, можливо, достатньо складна. Щоб педагогічно доцільно і вправно відреагувати та розв'язати проблему, що виникла, педагог подумки виробляє план наступних своїх дій, поведінки на основі набутих знань, аналізу, рефлексії, роздумів, інтуїції з урахування власної ідеології, добирає відповідну тактику поведінки, арсенал засобів і методів педагогічного впливу, тобто здійснюється процес інтеріоризації. Після цього відбувається реакція вчителя через операційну діяльність завдяки відповідним умінням і навичкам, тобто здійснюється процес екстеріоризації. Переконані, не може бути вправним вияв педтехніки на практиці, реалізований за допомогою лише операційних умінь і автоматизованих навичок, манер учителя, без внутрішньої детермінанти, тобто

відповідних знань із проблеми, педагогічної інтуїції та ідеології. Фактично, назване є елементами внутрішньої детермінанти і показниками її вияву. Вона, з нашого погляду, відіграє пріоритетну роль у процесі взаємодії вчителя із вихованцями. Її досконалість забезпечує успішний вияв операційних умінь на практиці, бо ж за допомогою елементів внутрішньої детермінанти здійснюється добір засобів впливу. Слід зазначити, що процес вибору оптимальних засобів впливу на особистість учня досить складний. Це зумовлено, передусім, складною структурою педагогічної діяльності взагалі і, зокрема, її програмно-цільовим компонентом.

Першим елементом внутрішньої детермінанти є знання. За педагогічним словником, — це “... особлива форма духовного засвоєння результатів пізнання, процесу відображення дійсності, яка характеризується усвідомленням їх істинності” [4, с. 137]. Слід зазначити, що професійні знання є окремим компонентом педагогічної майстерності. Водночас, на наш погляд вони є елементом внутрішньої детермінанти педтехніки. Знання є передумовою як фахової діяльності, так і важливим чинником вияву педтехніки. Без глибоких всебічних знань він буде примітивним, що не сприяє досягненню педмайстерності у цілому, оскільки педтехніка — її рівнозначний компонент. Для успішної взаємодії із вихованцями необхідні передусім загальнопедагогічні знання. Крім того, не менш важливими є знання із різних галузей науки і культури. Наприклад, філософії, психології, психіатрії, педіатрії, театральної педагогіки, етики, естетики, мовознавства, риторики, хореографії, вокального мистецтва, дизайну, візажа й стилістики, косметології, моди, естетики та етики тощо. Так, знання із галузі театральної педагогіки сприяють відпрацюванню таких операційних умінь: завоювання уваги аудиторії, виразність мовлення, керування психічним самопочуттям, знімання фізичного “затиску”, перевтілення у певний образ тощо. Знання із галузі психології дають змогу вчителю віднаходити оптимальні підходи й адекватно впливати на дітей різного віку, статі, розвитку й контингенту. Знання психофізіологічних особливостей дітей різних категорій урізноманітнюють та диференціюють підходи до них. Знання основ риторики дає можливість вчителю оволодіти технікою красномовства, що актуально для педагогічної професії. Опанування основами косметології дає змогу вчителю, особливо жінці, завжди бути естетично виразною, привабливою, чарівною. Поряд з цим, вчителю необхідні вузько-специфічні знання, що озброюють його арсеналом методів, прийомів і засобів впливу на учнів. Сюди належать теоретичні знання із проблеми — основи, положення, судження, умовиводи, концептуальні підходи, позиції, інформації про сучасні дослідження із проблеми педтехніки, знання відповідних історико-педагогічних надбань тощо. Особливе місце належить знанням прагматичного спрямування: ідей та технологій застосування емпіричних знань. Необхідні знання стосовно змістового наповнення компонентів педагогічної техніки, такі, наприклад, як знання із сфери спілкування вчителя з учнями (функції, стилі, види, особливості, структура); невербальної комунікації (характеристика, механізм застосування, вимоги,

особливості вияву тощо); педагогічних конфліктів (види, профілактика, запобігання, прийоми розв'язання); педагогічних вимог (види, типи та структура, технологічні положення, прийоми застосування тощо); педагогічної оцінки (технологічні положення, прийоми і методи тощо); регуляції стану (релаксація, аутотренінг тощо); мовлення як умови педагогічної майстерності й засобу педагогічної праці (функції та шляхи вдосконалення, дикція, дихання, голос тощо). Досвід переконливо засвідчує, що набуття спеціальних знань сприяє здійсненню ефективного виховного впливу на практиці. Це зумовлено тим, що внаслідок своєї освіченості у цій галузі учитель впевнено орієнтується у конкретних ситуаціях. Він має змогу вибирати з цілого арсеналу педагогічних засобів, із якими обізнаний, найбільш прийнятний варіант розв'язання проблеми.

Важливим елементом внутрішньої детермінанти є педагогічна інтуїція, яка ґрунтується на пізнанні. У ряді видань репрезентовані такі визначення поняття інтуїції як: "... чуття, згода, проникливість, що ґрунтуються на попередньому досвіді" [5, с. 28]; "... процес безпосереднього одержання знання за допомогою цілісного охоплення проблемної ситуації без дискурсивного його виведення й доведення" [4, с. 149]. Педагогічна інтуїція, на наш погляд, характеризується здатністю підсвідомо відчувати внутрішній стан особистості учня та здогадуватись, коли і при яких умовах той чи інший засіб впливу забезпечить успіх. Найбільш точна ознака педагогічної інтуїції — це проникливість у внутрішній світ дитини за допомогою високо розвинених педагогічної спостережливості, уваги та уяви. Вона, як, внутрішній зір, допомагає учителю охопити всю ситуацію у комплексі, хай навіть на підсвідомому рівні, що дозволяє чіткіше визначитися у подальших діях, оскільки, як відомо, розум переробляє різні враження дійсності, отримані як на свідомому, так і на неусвідомленому рівнях. Інтуїція, як відомо, живиться спостереженнями за мімікою, інтонацією, голосом, жестами, рухами, зовнішнім виглядом людей, інформацією минулого власного досвіду й досвіду інших, знаннями про учня і його соціум, розповідями, ненароком побаченим і почутим, які, незалежно від наших бажань, зафіксуються у пам'яті. У потрібний момент за аналогією мозок вимальовує картини й образи минулого та наслідки інших подій. Це заставляє людину замислитись, застерігає від помилок та сприяє прийняттю правильних рішень. Вважається, що відбувається "осяяння", своєрідне відкриття. Логіка вищезазначеного доказує, що це неможливо без попередньої діяльності людини, тобто сумнівний прояв інтуїції на пустому місці. Саме тому вчителю необхідно повсякчас "живити" свою інтуїцію різноманітними спостереженнями, розвивати пам'ять. Ось тоді можливі педагогічні відкриття й піднесення, які дають змогу в сукупності із знаннями, засвоєних на свідомому рівні, оптимально впливати на особистість, безпомилково обираючи найдоцільніше. Психологи заявляють, що більшість людей недооцінюють інтуїцію, незважаючи на її багатий потенціал. Вчителю ж, на нашу думку, ні в якому разі не можна її ігнорувати. Досвід педагогів-майстрів переконує нас у цьому. Вони розповідають, що інколи доводиться

чинити так, як підказує інтуїція, навіть попри деяких педагогічних правил, і досить часто ризик виявляється виправданий, а здогадка вірною. Зрозуміло, що цьому передують попередня пізнавальна діяльність. На це акцентує увагу С.У. Гончаренко, називаючи таку інтуїцію “інтелектуальною” [4, 149]. Впевнені, що кожен учитель повинен мати певною мірою розвинену інтуїцію. Це цілком доступно кожному, оскільки в процесі своєї діяльності учитель постійно нагромаджує досвід, знаходиться у творчому пошуку, навчає і сам навчається. Якщо до цього приєднати й дану від природи інтуїцію, яка притаманна багатьом, особливо жінкам, то можна очікувати від учителя успішної педагогічної діяльності. Результат розвиненої інтуїції — це вміння інтуїтивно відчувати, як слід себе поводити в конкретній ситуації, втому дітей, їхню радість, незадоволення, назріваючий конфлікт, інтереси, побажання, приховані риси характеру, загальну атмосферу в класі, стосунки між дітьми тощо. Учитель із розвиненою інтуїцією здогадується, коли треба помовчати, коли здійснити фасилітативний вплив, коли потрібно зупинитись, коли дитина говорить неправду і як на це реагувати. Вияв інтуїції допомагає співвідносити власну поведінку з обставинами й адекватно поводитись, знаходячи доречні засоби вербальної і невербальної комунікації. На основі сказаного можна зробити висновок, що педагогічна інтуїція займає особливе місце в структурі внутрішньої домінанти педагогічної техніки завдяки її феноменальності.

Центральним, основним елементом є, на нашу думку, педагогічна ідеологія. Назване поняття використовує у своїй роботі Д.О. Белухін [6], який вважає, що це система поглядів педагога, його переконань, світогляд. Ми погоджуємося із таким трактуванням педагогічної ідеології, але вважаємо за доцільне додати до цього систему життєвих цінностей, яка лежить в основі ідеології. Як відомо, цінність — це абстрактний образ значущого, найважливішого для життя. Учительська професія більшою мірою, ніж будь-яка інша, потребує чіткого вибору і визначення цінностей — духовних, загальнолюдських, суспільних, громадянських, національних. Для української традиції характерна орієнтація на християнські цінності. В основі біблейських заповідей — ідеали Істини, Добра та Краси. В них закладена своєрідна програма поведінки людини в соціумі. У християнстві особливу цінність представляють любов до ближнього, людське життя, здоров'я, милосердя, взаємодопомога, праця, справедливість, мудрість. Фактично все зазначене важливе для вчительської місії. Учитель, як звичайна людина, зорієнтований на дві групи цінностей — внутрішні і зовнішні. Не відкидаючи осанне, тобто матеріальне благополуччя, соціальне визнання через певну популярність тощо, переконані, що перша група цінностей, а саме, служіння суспільству, любов, здоров'я, особистісне зростання мають бути головними, актуалізованими в кожного вчителя. Орієнтація вчителя на шкалу цінностей має пряму проекцію на формування системи цінностей учнів. Це оптимальніший шлях досягнення продуктивного результату в справі виховання учнівської юні. Таким чином, в ієрархії цінностей у вчителя мають превалювати найвищі цінності — любов, свобода, правда, справедливість і краса, якими він повинен керуватись,



взаємодіючи з вихованцями. Вибір тактики власної поведінки корелює з ними і спирається на них. Всі інші життєві цінності мають значимість у контексті реалізації провідних. Тільки тоді педагогічна діяльність наповнена справжнім сенсом. У високодуховного вчителя гуманістично спрямована ідеологія, що передбачає любов до дітей, справедливе ставлення до них, красу взаємин між ним і учнями, правдивість у взаємостосунках. Добираючи тактику дій та інструментовку впливу, такий учитель повсякчас зорієнтований на реалізацію саме цих цінностей. У реальному житті така позиція є виграшною. Наприклад, розв'язуючи складну педагогічну проблему, вчитель подумки визначає таку тактику поведінки, реалізація якої на практиці засвідчить любов і повагу до учнів як особистостей, справедливість в оцінці їхніх вчинків і поведінки, віру в них. При цьому передбачає можливість надання їм права на власну думку і позицію, аргументацію мотивів та навіть незгоду.

**Висновок.** Акцентуючи посилену увагу на розвиток внутрішньої детермінанти педагогічної техніки (знання, інтуїція та ідеологія), учитель у змозі стати більш досконалою особистістю із багатим внутрішнім світом, що, безсумнівно, впливає на зовнішній вияв складників педтехніки. В результаті педагогічна взаємодія із суб'єктами виховання виявиться оптимальною.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Педагогічна майстерність : [підручник] / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін. / За ред. І.А. Зязюна. — К. : Вища школа, 1997. — 349 с.
2. Кузьмина Н.В. Психологическая структура деятельности учителя / Кузьмина Н.В., Кухарев Н.В. — Гомель, 1976. — 57 с.
3. Короткий психологічний словник / За ред. проф. В.І. Войтка. — К., 1976. — 191 с.
4. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / Гончаренко С.У. — К. : Либідь, 1997. — 374 с.
5. Словарь иностранных слов / Под ред. И.В. Лёхина, Ф.Н. Петрова. — М., 1954. — 856 с.
6. Белухин Д.А. Учитель: от любви до ненависти / Техника профессионального поведения / Книга для учителя / Белухин Д.А. — М. : Народное образование, 1994. — 144 с.

**Вовк Н. П.,**  
*старший викладач кафедри психології діяльності  
в особливих умовах та педагогіки  
Академія пожежної безпеки  
імені Героїв Чорнобиля*

## **ПРОФЕСІЙНА РЕФЛЕКСІЯ ЯК СИСТЕМНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОГО САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ПРАЦІВНИКА ДЕРЖАВНОЇ ТЕХНОГЕННОЇ БЕЗПЕКИ**

*У статті розглядається проблема розвитку професійної рефлексії як системної складової професійного саморозвитку особистості працівника Державної техногенної безпеки (ДТБ). На основі дослідження умов професійної діяльності працівників ДТБ визначено роль професійної рефлексії у ефективності проведення ними наглядово-профілактичної роботи. Виділено умови розвитку професійної рефлексії у курсантів – майбутніх працівників ДТБ під час проведення професійно-психологічної підготовки у навчально-виховному процесі ВНЗ МНС України.*

*Ключові слова: рефлексія, професійна рефлексія, професійний саморозвиток, рефлексивне середовище.*

Соціально - політичні та економічні проблеми зумовлюють сьгодні складну ситуацію у галузі освіти, зокрема професійної освіти. Необхідними стають такі шляхи і форми професійної підготовки, які б не тільки забезпечували отримання молодим спеціалістом відповідної кваліфікації, а й сприяли б його світоглядному, професійному та особистісному зростанню, розвитку його самосвідомості, самоідентичності. Розширення та ускладнення завдань, що покладаються на працівників органів та підрозділів Державної техногенної безпеки (ДТБ), підвищення вимог пожежної та техногенної безпеки на підприємствах, в установах та організаціях та наближення їх до європейських стандартів, удосконалення нормативно-правової бази щодо проведення наглядово-профілактичної роботи зумовлює актуальність проблеми професійного саморозвитку особистості працівника ДТБ. Зокрема, саморозвитку та самоудосконалення його знань, умінь, навичок та професійно важливих якостей, відповідно до умов сьогодення.

Системною складовою професійного саморозвитку є професійна рефлексія, яка являє собою комплекс уявлень працівника про себе як професіонала, його самооцінку та самоаналіз продуктів його власної професійної діяльності, усвідомлення працівником того, яким чином оточуючі сприймають його як професіонала [6]. Визначаючи умови проведення наглядово-профілактичної діяльності працівників ДТБ, ми виходили з того, що діяльність працівників органів та підрозділів ДТБ проходить в особливих умовах, що відповідно ставить високі вимоги до особистості працівника. На ефективність професійної діяльності працівника ДТБ в особливих умовах впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні умови: професійність його мислення,

компетентність, креативність, емоційний стан, здатність аналізувати власні знання, поведінку, дії, тобто рефлексувати.

Проблема професійної рефлексії була предметом дослідження таких психологів, як: Е. Берн, А. Деркач, В. Демський, А.Зак, А. Карпов, Н. Кузьміна, С. Максименко, Ю. Овчаренко, Є. Потапчук, О. Сафін, М. Томчук, В. Ягупова та ін. Проте питанням розвитку професійної рефлексії у інженерно-інспекторського складу ДТБ, а також психологічним особливостям та педагогічним умовам її розвитку приділено менше уваги, що підтверджує як наукову, так і практичну значущість піднятої проблеми.

У дослідженнях вчених [3, 7, 9], які були спрямовані на визначення особистісного аспекту рефлексії, поставлено наголос на активізацію принципу саморозвитку особистості. Згідно з ним рефлексія є особистісною якістю, що забезпечує самоорганізацію і самообілізацію особистості в різних умовах її існування, у тому числі в особливих та екстремальних. Рефлексія виступає як процес осмислення особистісної сутності (образів особистості, з якими ототожнює себе "Я"), який призводить до їх поступових змін і породжує новоутворення особистості в різних умовах її існування. Рефлексія як особистісна якість широко досліджується також у роботах із саморегулювання особистості (К.Альбуханова-Славська, Л.Анциферова, Ю.Кулюткин та інші), коли індивід по відношенню до самого себе, водночас, виступає і як об'єкт рефлексії, і як її суб'єкт, котрий регулює свої власні дії, вчинки та програмує поведінку.

У процесі визначення терміну „професійна рефлексія” зауважимо, що вихідними його характеристиками є самопізнання, оцінка й аналіз особистісного і професійного „Я”, пошуки особистісного смислу й методологічних сутностей професійної діяльності – від смислу окремих дій і вчинків до її суті й смислу, які забезпечують мотивацію професійного самовдосконалення і, відповідно, високий рівень професіоналізму [2]. Таким чином, ми можемо стверджувати, що як рефлексія, так і професійна рефлексія спрямовані на самопізнання, самодослідження, самовдосконалення особистості працівника. Відповідно до цього маємо зазначити, що професійна рефлексія є важливим і специфічним механізмом, який може бути використаний у процесі професійного становлення працівника. У контексті нашого дослідження вважаємо необхідним також зазначити, що професійна рефлексія є механізмом усвідомлення теоретико-методологічних засад професійного самовизначення й становлення майбутнього фахівця, умовою створення програм і технологій розвитку його професійної культури. Отже рефлексивність є показником переходу професійної діяльності на особистісно смисловий рівень, що є передумовою розвитку професійної культури, яка є важливим показником професійного зростання працівника.

На основі теоретичного аналізу робіт [3, 7, 9] ми можемо підтвердити важливу роль професійної рефлексії у професійній діяльності працівника ДТБ. Професійна рефлексія як один з основних механізмів суб'єктивного розвитку та системна складова професійного саморозвитку працівника, забезпечує:

здатність працівника реконструювати й аналізувати формулювання своєї думки, визначати її сміст і структуру та шляхом об'єктивізації втілювати в життя; пошук нового знання всередині себе, завдяки чому забезпечується самопізнання; аналіз мислення та самоконтроль за розумовими стратегіями; розмежування й диференціацію явищ, причини яких лежать всередині і поза суб'єктом.

Як стверджують вчені у роботах [6, с.179], рефлексивна діяльність щодо змісту і структури засвоєних знань стає умовою їх ефективного використання у вирішенні професійних завдань та завдань творчого характеру.

В результаті проведення аналізу щодо ролі професійної рефлексії у наглядно-профілактичній діяльності працівників МНС України ми можемо стверджувати, що однією з найважливіших психологічних умов усвідомлення, критичного аналізу та конструктивного вдосконалення власної професійної діяльності є рефлексивне ставлення працівника до неї. Рефлексивні процеси у наглядно-профілактичній діяльності працівника ДТБ відмічені нами передусім: в процесі практичної взаємодії з іншими людьми, коли працівник намагається адекватно зрозуміти і цілеспрямовано регулювати думки, почуття та вчинки інших людей; в процесі проектування їх діяльності, коли працівник розробляє вказівки щодо підвищення заходів пожежної безпеки на об'єкті, ставить конкретні завдання у цьому напрямі та терміни їх виконання, а також висуває конструктивні схеми їх досягнення з урахуванням особливостей даного об'єкта і можливостей (території, облаштування, розміщення будівель та ін.) підприємства; в процесі самоаналізу і самооцінки працівником власної діяльності та самого себе як її суб'єкта.

Як свідчить аналіз результатів проведеного нами дослідження щодо рівня розвитку рефлексивних якостей працівників ДТБ Черкаського району, значна частина працівників не здатна належним чином рефлексувати, виділений нами недостатній рівень розвитку професійної рефлексії породжує ряд проблем та труднощів у професійному спілкуванні, сприяє виникненню конфліктних ситуацій, знижує ефективність проведення наглядно-профілактичної роботи; в результаті це викликає зниження професійної мотивації, бажання самоусунутись від виконання завдань, спричиняє плинність кадрів у системі.

Резюмуючи сказане, ми можемо стверджувати, що високий рівень професійної рефлексії дає можливість працівнику ДТБ не лише зосереджувати увагу на самому собі, власних переживаннях, але й враховувати ставлення інших людей до нього з метою коригування своєї поведінки. Професійна рефлексія дозволяє працівнику оцінити свої професійні здібності, співвіднести їх із цілями й очікуваними (планованими) результатами своєї професійної діяльності.

З питання формування професійної рефлексії майбутнього фахівця науковці висловлювали різні думки. Деякі з них (Ю.Кулюткін, К.Зарецький) вважають рефлексивне управління головним, центральним процесом формування професійної рефлексії. С.Кондратьєва виокремила такий вид професійної рефлексії, як соціально-перцептивний, під яким вчена розуміє

переосмислення, перевірку своїх власних уявлень щодо розвитку особистості майбутніх спеціалістів. А.Бізяєв розглядає професійну рефлексію як *професійно важливу якість особистості*, що становить основу для формування соціально-перцептивних і комунікативних здібностей працівника і обумовлює розвиток його професійної самосвідомості. Є.Боброва аналізує рефлексію як психологічний механізм професійного самопізнання. Т.Щербакова характеризує професійну рефлексію як один з психологічних механізмів самоконтролю, який забезпечує особистісне зростання майбутнього працівника. В.Кривошеєвим визначено співвідношення логічного та емоційного рівнів професійної рефлексії працівника, виявлено способи і прийоми рефлексії. Є.Лушпаєвою розроблено та апробовано програму формування рефлексії у студентів засобами соціально-психологічного тренінгу, який розглядається вченою як метод організованого розвитку професійної рефлексії в спілкуванні.

Звідси виходить необхідність культивування рефлексивної діяльності майбутніх працівників ДТБ в умовах навчально-виховного середовища ВНЗ та поставлення завдань щодо організації ефективних форм та умов цієї роботи. **Одна з таких умов** визначена О. Леонтьєвим у роботі «Психологические вопросы сознательности учения» [4, с. 260–269]. Мова йде про створення мотиваційної основи рефлексивної діяльності, спонукання особистості до «дослідження» свого «Я» (на основі самоприйняття та самоствердження) як суб'єкта діяльності різними методами і в різних видах діяльності (спілкування, навчання, елементів професійно-педагогічної та ін.). Реалізація цієї умови забезпечуватиме активність особистості в процесі розвитку.

**Другою умовою** розвитку професійної рефлексії ми вважаємо створення відповідного рефлексивного середовища. Спираючись на дослідження А. Сафіна [6], І. Семенова [8], С. Степанова [7], ми під цим розуміємо комплекс умов для тривалої взаємодії суб'єктів та набору специфічних форм взаємодії, де можливі самореалізація суб'єктів, рефлексія себе та інших. Задане в умовах ВНЗ рефлексивне середовище у вигляді включених до нього носіїв стихійної та організованої рефлексії, застосування активних форм і методів навчання під час проведення занять, обговорення проблемних питань щодо виконання наглядно-профілактичної діяльності, створення проблемних ситуацій майбутньої професійної діяльності та їх вирішення, проведення цільових тренінгових занять з розвитку професійної рефлексії, на нашу думку, містять у собі можливість оволодіння внутрішнім рефлексивним механізмом у кожного учасника навчального процесу. [2].

Створення рефлексивного середовища як умови до певної міри містить в себе **третю умову** – свідоме, активне оволодіння, внутрішнє прийняття прийомів рефлексивної діяльності (на відміну від наочності на основі наслідування, копіювання), адже воно передбачає не тільки демонстрацію еталонів рефлексивної поведінки, а й взаємообмін рефлексивним досвідом учасників і тренера, спільний пошук ефективних способів взаємодії. Крім того, для реалізації цієї умови повинні бути використані не тільки засоби активного соціально-психологічного навчання (АСПН), а й методи рефлексивного аналізу

в навчальній та професійній діяльності (стажування курсантів): аналіз діяльності навчання і учіння (тобто з позицій викладача та курсанта), спілкування (мотиви, мета, засоби), аналіз змістів власної свідомості, аналіз міжособистісних стосунків, аналіз ставлення до курсантів та ставлення курсантів до себе.

Здатність до професійної рефлексії у курсанта – майбутнього працівника ДТБ починає формуватися з перших уявлень про інспектора ДТБ та за наявності мотиваційного компоненту ототожнення себе з інспектором у майбутній професійній діяльності. Як область самопізнання професійна рефлексія виникає вже на перших етапах професійного становлення: у процесі професійного навчання та на початковій стадії реалізації професійних функцій. У міру засвоєння професійного простору така рефлексія стає більш стабільною і глибокою. Вона починає містити в собі вивчення власного досвіду не тільки професійного сьогодення, але й минулого, що дозволяє особистості краще зрозуміти свої можливості й ресурси, виробити індивідуальний стиль професійної діяльності, здійснити корекцію на всіх її етапах: ціленаправленості, планування, реалізації й ін. Частково професійна рефлексія набуває свого розвитку під час навчання у ВНЗ МНС України, проте лівова частка її розвитку припадає на безпосередню професійну діяльність. Про це свідчать результати опитування молодих працівників органів ДТБ Черкаського району по завершенню першого року служби, які оцінили власну професійну діяльність та у повній мірі усвідомили, які вимоги ставить до них професія, лише отримавши перший досвід служби в органах та підрозділах Державної техногенної безпеки.

Важливою особливістю розвитку професійної рефлексії є те, що протягом всієї професійної діяльності можливе управління нею, тобто усвідомлений вплив на її розвиток. Для ефективності професійної діяльності необхідно дотримуватись стійкої концепції, яку можливо сформулювати лише на усвідомленні досягнень та помилок власного досвіду, та почати відповідно їй діяти [6].

Отже, враховуючи досвід науковців, що вивчали проблему розвитку професійної рефлексії у працівників [2, 3, 6] та відповідно до запропонованих нами умов розвитку професійної рефлексії у процесі професійно-психологічної підготовки майбутніх працівників ДТБ можна зробити наступні висновки.

Розвиток професійної рефлексії за допомогою цілеспрямованої і систематичної роботи на всіх рівнях системи безперервної освіти сприяє поліпшенню якості знань, умінь і навичок майбутніх працівників ДТБ, підвищенню їхньої потреби в самоосвіті, самовдосконаленні і розвиває творчу активність. Цю роботу необхідно проводити цілісно і системно, у всіх її аспектах і проявах, з урахуванням індивідуальних особистісних особливостей майбутнього працівника ДТБ і специфіки його майбутньої професійної діяльності (її наглядно-профілактичного напрямку).

Найбільш цілеспрямований та активний розвиток професійної рефлексії у майбутнього працівника ДТБ варто здійснювати під час навчання у ВНЗ МНС України. При цьому курсанти-майбутні працівники ДТБ повинні не тільки

опанувати теоретичні знання і формувати практичні навички з обраної спеціальності, але і познайомитися з «азами» наукової творчості, брати участь у роботі наукового товариства курсантів, освоювати прийоми самоосвіти і самовдосконалення. Розвиток рефлексивного творчого мислення, усвідомлення його значення для творчого розв'язання професійних завдань будуть сприяти активізації пізнавальної діяльності курсантів і систематичній роботі з підвищення ними своєї професійної компетентності. У процесі розвитку професійної рефлексії у курсантів – майбутніх працівників ДТБ важливу роль відіграють викладачі, які зобов'язані мати високий рівень розвитку професійної рефлексії і володіти рефлексивними технологіями щодо вирішення навчальних, виховних і професійних завдань, щоб навчати цьому курсантів.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Деркач А. А. Формирование и развитие профессионального мастерства руководящих кадров: социально-психологический тренинг и прикладные психотехнологии / А. А. Деркач, А. П. Ситников. – М. : Луч, 1993. – 72 с.
2. Демський В.В. Психологічні особливості розвитку професійної рефлексії офіцерів-прикордонників: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.09 / Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2009. – 22 с.
3. Зак А. З. Проблемы психологического изучения рефлексии / А. З. Зак // Исследование речи, мысли и рефлексии : [Серия «Психология»]. – Алма-Ата, 1979. – Вып. X. – С. 6–13.
4. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – Изд. 2-е. – М. : Политиздат., 1977. – 304 с.
5. Панкратов В. Н. Культура общения офицера / В. Н. Панкратов. – М. : Интел Тих, 1993. – 42 с.
6. Сафин А. Д. Мотивация профессионального самосовершенствования офицера и психолого-педагогические условия ее развития : учебное пособие / А. Д. Сафин. – Хмельницкий : Изд-во Академии ПВУ, 1995. – 112 с.
7. Семенов И. Н. Рефлексия в организации теоретического мышления и саморазвитии личности / И. Н. Семенов, С. Ю. Степанов // Вопросы психологии. – 1984. – №5. – С. 169–171.
8. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.
9. Український Я.І., Штопало Н.Я. Рефлексія як засіб саморозвитку особистості // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка: Соціологія. Психологія. Педагогіка. – 1999. – Випуск 7. – С. 24 – 27.

**Давиденко Г. В.,**  
*практичний психолог*  
*Червонослобідської ЗОШ I-III ступенів № 1*  
*Черкаської районної ради Черкаської області*

## **ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОГО СВІТУ ШКОЛЯРА У СПІВДРУЖНОСТІ ШКОЛИ, СІМ'І ТА ГРОМАДСЬКОСТІ**

*Статтю присвячено обґрунтуванню співпраці школи, сім'ї та громадськості щодо проблем виховання та підвищення ефективності навчально-виховного процесу школи, формування духовного світу школяра.*

*Ключові слова: співпраця, сільська рада, центр соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді, Черкаська районна центральна лікарня, сільська бібліотека, церковна громада, сім'я, районна організація товариства Червоного хреста, комісія з питань захисту прав дітей.*

Сьогодні пріоритетним напрямком діяльності сучасної школи є привернення уваги державних установ, закладів, громадськості до проблем виховання, підвищення ефективності навчально - виховного процесу. Для того, щоб виховати особистість школа має стати посередником між учнями, батьками, учителями, громадськістю. Організація такої співпраці дає можливість реалізувати головну мету сучасного навчального закладу – створення умов для самореалізації та самоактуалізації особистості учня відповідно до його здібностей, інтересів та соціального замовлення суспільства.

На загальноосвітній навчальний заклад покладено завдання навчати учнів грамоти, прищеплювати їм любов до знань, сприяти духовному розвитку дітей. Проте реалізувати ці завдання самотійно без участі громадськості та сім'ї неможливо. Становлення відносин школи, громадськості та сім'ї відбувається у період значних змін у суспільно-політичному й соціально-економічному житті держави. Ці зміни вимагають перегляду поглядів на виховання дітей, на визначення в цьому процесі ролі школи, громади та сім'ї.

Виховання дитини починається з моменту її народження. Сім'я закладає основи людяності, порядності, вихованості. Чим більше любові, злагоди та взаємоповаги в родині, тим міцнішим буде основа подальшого розвитку дитини, тим вихованішою вона буде.

Родинне виховання - це природна і постійно діюча ланка педагогічного процесу. Тому у своїй виховній діяльності школа має опиратися на сім'ю, підвищувати її психолого-педагогічну культуру, активно впливати на взаємини між її членами. У сім'ї особистість формується в природних умовах, вихователі тут — найближчі й найдорожчі для дитини люди, з якими вона постійно спілкується і яким повністю довіряє.

Виховна функція є однією з найбільш важливих із усієї сукупності виконуваних сім'єю функцій. Її зміст становить передача батьками своїм дітям



нагромадженого ними соціального досвіду, прилучення до естетичних і етичних цінностей, формування індивідуальних якостей особистості дитини.

Батьки покликані прищеплювати дітям любов до рідної мови, землі, традицій, звичаїв, культури свого народу та повагу до історії і культури інших народів; формувати культуру поведінки, гуманне ставлення до близьких та незнайомих людей; виховувати почуття патріотизму, свідомого ставлення до суспільства та держави.

Щоб успішно справитись із проблемами виховання дітей, батьки зобов'язані здобути необхідні знання, навички і вміння. Педагогічна освіта батьків — це основа взаємодії вчителів і батьків. Якщо педагогічний колектив школи належним чином налагодить її, то зможе реально сподіватися на активну участь батьків у всіхшкільних справах.

Успішне вирішення проблем виховання дітей у сучасних умовах можливе лише за тісної взаємодії сім'ї і школи.

Чи виконує сучасна сім'я у повному обсязі свої функції щодо формування духовного, фізичного здоров'я дитини? На жаль, ні.

В школі було проведено анкетування з метою з'ясування впливу сім'ї на культ дитини. В опитуванні брали участь учні 5-9-х класів (170 осіб).

З'ясували, що :

- культ книги існує в 15 % сімей;
- традиція сімейного читання в голос і обговорення прочитаного у 5% сімей;
- народні пісні знають 21% сімей;
- знайомство з творами живопису і культури – у 8% сімей;
- спільні прогулянки на природу здійснюються у 52% сімей.

Результати обстеження дають можливість зробити висновок, що одним із завдань школи є підвищення ролі сім'ї у формуванні здорового способу життя учнів, організації спільної діяльності школи і сім'ї щодо вирішення даного питання.

Психологічна служба, класні керівники проводять лекції, бесіди з батьками і для батьків, беруть участь у проведенні конференцій на теми: «Розвиток співпраці вчителів і сім'ї», «Єдність вимог до дітей», «Погодженість дій у спільній роботі сім'ї і школи»; залучаються до роботи клубу «Родинна просвіта», до проведення тематичних тижнів ( Тижень родинного виховання, що проводиться щорічно у травні), надають консультації щодо проблем сімейних стосунків. Вони залучаються до проведення батьківських зборів, усних журналів, диспутів, дискусій, зустрічей «За круглим столом», днів відкритих дверей, семінарів-практикумів, конкурсів-виставок «Світ захоплень сім'ї», «Сімейні колекції», випуску тематичних газет, художніх конкурсів «Сім'я очима дітей», вечорів запитань і відповідей.

Сучасна сім'я має стати головною ланкою у вихованні дитини, забезпеченні достатніх матеріальних та педагогічних умов для її фізичного, морального та духовного розвитку. Водночас сучасна сім'я і сама потребує матеріальної, педагогічної та культурологічної допомоги. Цю допомогу їй надають певною мірою державні й виробничі організації, заклади освіти й

культури, будинки культури, громадські організації. Створення належних умов для їх функціонування в селі повинні бути в центрі уваги сільської громади.

Ми знаємо, що сучасні кризові зміни в суспільстві призвели до зростання бідності, злочинності, безробіття, що загалом погіршило соціально-психологічне здоров'я людей, збільшилось число неблагополучних та функціонально неспроможних сімей. Ось чому робота соціального педагога кожного навчального закладу має відбуватися в тісній співпраці з комісією з питань захисту прав дітей, яка створена при виконавчому комітеті сільської ради, службою у справах дітей райдержадміністрації, центром соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді, комісією з питань захисту прав дітей районної державної адміністрації.

Районний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у співпраці з педагогічним колективом здійснює супровід дітей сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, прийомних сімей, дітей та молоді з обмеженими функціональними можливостями, розповсюджує рекламну продукцію.

В школі РЦСССДМ організовано та проведено просвітницькі заходи по пропаганді здорового способу життя, акції з інформування представників різних груп сімей про їх права та соціальні гарантії.

Сільська рада – це осередок влади на селі, орган соціальної допомоги жителям, центр правових консультацій, центр вирішення всіх життєвих питань. Спираючись на сільську раду за її підтримки і допомоги вирішуються найважливіші проблеми шкільного життя.

В селі функціонує центр соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді.

Ефективним профілактичним засобом попередження бездоглядності і безпритульності дітей є організація змістовного вільного часу. В організації дозвілля дітей значна роль належить шкільним навчальним закладам, які надають дітям відповідно до бажань та інтересів можливість змістовно провести свій вільний час, займатися художньою і технічною творчістю, спортом тощо. На території села діє дитяча юнацька спортивна школа, будинок творчості дітей та юнацтва, бібліотеки, будинки культури.

У навчальному закладі організовано для дітей роботу гуртків та секцій за інтересами. У першу чергу до них залучаються учні, схильні до правопорушень та проявів девіантної поведінки.

Працівниками сільської ради, соціальним педагогом та дільничними інспекторами міліції проводяться профілактичні рейди під умовною назвою «Діти вулиці», «Сім'я», «Канікули», «Дискотека» з метою попередження правопорушень, виявлення бездоглядних і безпритульних дітей. Щорічно у вересні проводиться профілактичний рейд «Урок», метою проведення якого є виявлення дітей, неохоплених навчанням.

Питання про стан злочинності, бездоглядності та правопорушень серед неповнолітніх, проведення профілактичних заходів щодо усунення причин та умов, що сприяють поширенню протиправних дій у підлітковому середовищі періодично заслуховуються на засіданнях комісії з питань захисту прав дітей.

З метою запобігання дитячій бездоглядності, правопорушенням і злочинності серед неповнолітніх, виявлення дітей, схильних до бродяжництва, вживання спиртних напоїв, наркотичних речовин, виявлення дорослих осіб, які втягують неповнолітніх у злочинну діяльність, педагогічним колективом спільно з працівниками сільської ради проводяться профілактичні заходи.

Психологічна служба разом з директором сільського центру соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді постійно здійснюють обстеження умов проживання дітей у сім'ях, де батьки ухиляються від виконання батьківських обов'язків, та дітей, сім'ї яких потрапили в складні життєві обставини.

За наслідками відвідувань сімей з батьками проводяться бесіди роз'яснювального характеру, складаються акти обстеження умов їх проживання.

Сільська влада на чолі з сільським головою великі зусилля та кошти вкладають у розвиток сільського спорту, сприяють участі школярів у сільських, районних, обласних та всеукраїнських змаганнях.

Сільська рада утримує і координує роботу сільського спортивного інструктора, який діє у співпраці з учителями фізкультури.

Виходячи з можливостей для сільської молоді, учнів школи, для їх духовного розвитку, підвищення рівня культури та профілактики здорового способу життя в селі традиційно проводиться ряд заходів: День Святого Валентина, День Інваліда, День Святого Миколая, День здоров'я. Десятки дітей отримують подарунки від сільського голови.

Сільська рада надає щомісячно стипендії 5 студентам з малозабезпечених сімей, серед яких напівсироти та діти, позбавлені батьківського піклування.

У 2006 році з ініціативи сільського голови сесія депутатів прийняла рішення встановити грошові виплати талановитим молодим спортсменам та відмінникам навчання в школі. Тепер 5 юних боксерів, 3 атлети, 2 учнів пожежно-прикладного виду спорту, що мають власні досягнення, звання та розряди, а також 2 відмінники навчання з школи, призери районних, обласних та всеукраїнських олімпіад отримують стипендії від сільської ради за рахунок місцевих коштів.

З особливою турботою відноситься сільський голова до дітей, позбавлених батьківського піклування, сприяє наданню їх сім'ям матеріальної допомоги, не забуває про них і у великі свята (Нового року, Святого Миколая, Дня захисту дітей). Для дітей організуються концертні програми, різні розважальні конкурси, ігри, вручаються солодощі та м'які іграшки.

Співпраця школи та сільської ради забезпечує підвищення зацікавленості сторін у спільній справі виховання, навчання, зростання довіри до школи, батьків.

Черкаська районна організація Товариства Червоного Хреста тісно співпрацює з Червонослобідською школою I-III ст. № 1 Протягом останніх років проведено ряд заходів разом з учнівським та педагогічним колективами школи. Це і добродійні ярмарки, і конкурси малюнків, акції «Іграшка для

друга», «Ветеран», «Милосердя». Школа-активний учасник у розповсюдженні марки «членський внесок».

Працівниками РОТЧХ разом з мобільною консультативною групою центру соціальних служб в справах сім'ї дітей та молоді проведено заходи в навчально-виховному закладі щодо профілактики ВІЛ/СНІД та туберкульозу, інформаційно-просвітницьку та профілактичну роботу серед батьків, а саме: лекції-бесіди з пропаганди профілактики захворюваності на туберкульоз, СНІД. Щорічно працівники Червоного Хреста проводять інформаційно-просвітницьку та профілактичну роботу під час літньої оздоровчої кампанії.

Під час проведення заходів проводяться безпрограшні лотереї, кошти від яких передаються дітям.

Для успішного виховання підростаючого покоління важливо, щоб його оточувала атмосфера поваги до моральних норм поведінки. У виховному процесі школи, крім педагогів, батьків, беруть участь і релігійні громади православної церкви.

Щоб досягнути масштаби виховного впливу релігії на особистість, на розвиток людських цивілізацій, досить звернутися до тверджень видатних людей про роль релігії в розвитку людства: «Наймудріші, найсильніші народи є водночас релігійними» (Сократ).

Церква є педагогічною установою – колективною юстицією, що ставить за мету виховання, вдосконалення людського життя. Значний вплив релігії на виховання дітей у сім'ї пояснюється тим, що вона опікується кожною людиною від її народження до самої смерті.

У релігії є чому навчитись педагогам: самовдосконаленню людини, вмінню щоразу знаходити шляхи до людської душі, вмінню переконувати ненав'язливо та делікатно, вивченню релігійної культури як глибокого розуміння і знання людини, поваги до неї, бажання допомогти не лише словом, а й конкретно справою: Біблія не лише цінна історична пам'ятка, але й підручник життя.

Разом зі школою, сільською та церковною громадою проводяться загальні сільські заходи: до Дня Голодомору, До Дня інваліда, свято багатодітних сімей, дні села, випускні вечори, вшанування односельчан, День знань.

З великим нетерпінням чекають дітки і на Святого Миколая, який приносить даруночки з цукерками діткам школи. Це свято стало також традицією шкільної, сільської і церковної громади.

Сьогодні є велика проблема морального і духовного зубожіння людей, і є можливість створювати недільні школи і недільні гуртки для духовного розвитку дітей і корекції поведінки девіантних учнів. Це лише питання часу і спільної плідної співпраці адміністрації школи, керівництва відділу освіти і церковної громади.

В Червонословідській сільській бібліотеці вже багато років діє юнацька кафедра. Робота з юнацтвом спрямована на виховання правової культури, формування здорового способу життя та профілактику негативних явищ, соціальну адаптацію та профорієнтацію, розвиток творчої обдарованості та

активної життєвої позиції. Звичайно, це під силу лише тоді, коли бібліотека працює спільно із навчальним закладом.

Працівники бібліотеки у співдружності зі школою велику увагу приділяють вихованню правової культури. Дуже важливо, щоб юнаки та дівчата засвоїли правові норми, зросли нетерпимими до правопорушень, вели здоровий спосіб життя. З цієї метою проводяться з учнівською молоддю масові виховні заходи: засідання круглого столу «Молодь і право: розуміти, знати, дотримуватись», актуальний діалог «Злочин. Як його обійти». Брали активну участь в акції «16 днів проти гендерного насилля», провели правознавчу годину «Знаємо та аналізуємо свої права».

Робота з творчо-обдарованою молоддю є пріоритетним напрямком діяльності бібліотеки. Розвиткові творчих здібностей юнаків та дівчат сприяють нетрадиційні інноваційні форми роботи: літературне лото, мовна гра «Коректор», година роздумів над книгою А.Погрібного «Поклик дужого чину», конкурс юних поетів «Поезіє, сонце моє оранжеве», конкурс читців поезій Т.Г.Шевченка.

З метою зміцнення зв'язку поколінь, відродження народних ремесел спільно зі школою організовано виставки: «І на тім рушникові», «Оksamитовий світ вишивки», «Барвіста веселка», де учні школи поряд із роботами своїх бабусь і мам демонстрували свою творчість. Заслуговує на увагу робота шкільного гуртка «Креатив», де діти вчаться поєднувати українські народні традиції з новітніми елементами сучасності.

Медпрацівники Черкаської районної лікарні та школа працюють заради спільної мети – зберегти і покращити здоров'я підростаючого покоління. Щорічно планується спільна роботанавчального закладу та ЦРЛ, складаються графіки проведення заходів, лекцій по пропаганді серед школярів та батьків здорового способу життя. Читаються лекції та проводяться бесіди для учнів, батьків та вчителів на актуальні теми: «Токсикоманія у дітей!», «Значення профілактичних щеплень для профілактики керованих ін'єкцій у дітей», «СНІД – проблема віку», «Профілактика туберкульозу».

Медичні працівники постійно бувають на шкільних зборах, урочистостях, Днях знань, останньому дзвінку, випускному вечорі, тижнях психологічної служби та «Світ без насилля».

Працівники ЦРЛ постійно відчують підтримку з боку школи. Так на свята з нагоди визначних подій – 8 Березня, Нового року, Дня медичного працівника – школярі завжди вітають медичних працівників, готують концертну програму.

Соціальний педагог співпрацює з сестрою медичною школи щодо оздоровлення дітей, що перебувають на диспансерному обліку, дітей з багатодітних та малозабезпечених сімей, дитини, яка залишилась без батьківського піклування, дітей – інвалідів. Ці діти оздоровлюються в місцевих санаторіях: «Сосновий бір», «Пролісок», «Городище».

Спільно з психологічною службою школи постійно проводиться консультативна робота психолога Черкаської ЦРЛ з дітьми, які цього

потребують, особливо з дітьми «групи ризику». ЦРЛ надає можливість випускникам школи відпрацьовувати практику з предмету «Основи медичних знань»

У навчальному закладі, завдяки спільній діяльності школи, державних установ і закладів, громадських організацій, створені безпечні умови для життя і здоров'я школярів, для їх навчання. Підтримуються прояви активності учнів та їх батьків у вирішенні питань організації навчально-виховного процесу, самоосвіти, організації учнівського самоврядування, дозвілля, вирішуються конфліктні ситуації у межах прав і свобод людини.

Учні школи не перебувають на обліку в кримінальній міліції, немає дітей, які пропускають уроки без поважних причин, зменшилась кількість дітей, які перебувають на внутрішкільному обліку.

Учні школи добре обізнані з проблемою ВІЛ/СНІДу, відсутні діти, які вживають алкоголь та займаються наркоманією.

79% дітей - читачі районної та сільської бібліотек.

Щорічно діти проходять поглиблені медичні огляди. За результатами медичних оглядів 28% учнів відпочивали та лікувалися в профілактичних дитячих закладах.

Щорічно дитина, позбавлена батьківського піклування, діти з малозабезпечених та багатодітних сімей, діти – інваліди отримують матеріальну допомогу, талановиті діти отримують стипендію сільської ради.

Лише прикладаючи спільні зусилля педагогічного колективу, батьків, селищної громади, державних установ та закладів, духовного священства, можна досягти успіху у вихованні здорових, розумних і освічених дітей, справжніх громадян України.

Шановні колеги!

Олюднюйте середовище і знання навколо кожної дитини!

Наповнюйте кожну дитину оптимізмом, адже віра в майбутнє є творцем теперішнього.

Давайте шанс дитині на право бути кращою.

Трепетно бережіть ніжні квіти дитячих душ. Розумійте кожну дитину і приймайте її такою, якою Вона є.

Поливайте ці квіти своєю сонячною енергією, своїм розумінням, повагою.

Виховуйте, навчайте і добро творить,  
Бо скільки всюди зла на цьому світі.  
Кожного дня Всевишнього просить,  
Щоб мир і спокій був уXXI столітті!

Милосердні будьте, гідність не втрачайте,  
Дітей любіть і їх цьому учіть.  
Про місію свою святу не забувайте:  
Не тліть душею, а творить, горіть.

І об'єднавшись, впевнено, громадою  
Плекайте ніжні душі молоді.  
Ідіть до них з надією, порадою,  
Переконанням : щастя лиш в труді!

## ЛІТЕРАТУРА

1. Збірник нормативно-правових документів психологічної служби та ПМПК системи освіти України. //Упоряд. В.Г.Панок, І.І.Сушко, А.Г.Обухівська – К.: Шк. Світ. - 2008. – С. 16-22, 166-169.
2. Положення про порядок організації індивідуальної та групової роботи з позашкільних навчальних закладах.
3. Г.Опанасюк. Т.Козакова. Схеми взаємодії психологічних служб міста з іншими службами з питань охорони дитинства// Соціальний педагог. -2010. - № 11. С. 44-45.
- 4.Н.Божекул Взаємодія зі службою у справах дітей і центром соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді. Робота соціального педагога з сім'єю.//Соціальний педагог. -2008. - № 12. С. 11-13, 25-27.

**Дзєга Л. П.,**  
*учитель німецької мови*  
*Степанівської загальноосвітньої школи І-ІІ ступенів*  
*Драбівського району Черкаської області*

## ОСНОВНІ АСПЕКТИ РОДИННО-СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

*Стаття присвячена одному з найважливіших напрямів сучасного виховання – родинно-сімейному. Розкрито принципи духовно-морального виховання дитини та ціннісні орієнтації української родини в минулому і в наш час.*

*Ключові слова: духовні цінності, духовний світ, духовне життя, формування особистості, українська родина.*

***Вихователь сам має бути тим,  
ким хоче зробити вихованця***

***В. Даль***

Сім'я – найстійкіший елемент людського суспільства. Вона розвивається в просторі і в часі, а тому об'єднує в собі минулі, сучасні та майбутні покоління. Тому проблема сімейного виховання є сьогодні особливо актуальною, бо саме сім'я залишається універсальною реальністю, де відбувається народження та виховання дитини у формуванні її характеру, особистих рис, національної свідомості.

Метою нашої роботи є дослідження основних аспектів родинно-сімейного виховання, а саме:

- виховання фізично й морально здорової дитини, необхідних екосоціальних умов для повної реалізації можливостей розвитку дитини;
- створення атмосфери емоційної захищеності, тепла, любові, умов для розвитку почуттів і сприймань дитини, її самореалізації;
- засвоєння моральних цінностей, ідеалів, культурних традицій, етичних норм взаємин між близькими людьми і в суспільному оточенні, виховання культури поведінки, правдивості, справедливості, гідності, чесності, людяності, здатності виявити турботу про молодших, милосердя до слабких людей похилого віку;
- залучення дітей до чарівного світу знань, вивчення народних казок, пісень, прислів'їв, приказок, дум; виховання поваги до школи і вчителя, прагнення до освіти і творчого самовдосконалення;
- включення дитини в спільну з дорослими діяльність, розвиток творчої працелюбності, спрямування її зусиль на турботу про навколишнє середовище; виховання дітей цивілізованими господарями та підготовка їх до життя в умовах ринкових відносин;
- забезпечення духовної єдності поколінь, збереження родинних народних традицій, звичаїв, обрядів, виховання в них національної свідомості і самосвідомості.

Видатний педагог М. Г. Стельмахович писав, що «серед усіх геніальних винаходів людства одне з провідних місць посідають сім'я, родина. Саме тому вони є тим могутнім соціальним феноменом, який найтісніше об'єднує людей у родинне гніздо на основі шлюбних і кровних взаємозв'язків... Все найкраще, що є на Землі, йде від сім'ї. Без сім'ї, як і без природи, людство обійтися не може, якщо, звичайно, воно не хоче приректи себе на здичавіння і кінцеву загибель»[2,с.34]. До функції сім'ї він відносив: відтворення і продовження роду, організацію домашнього господарства, збереження і передачу наступним поколінням духовних і матеріальних цінностей, а також життєвого досвіду, вмінь та навичок. Сім'я – джерело продовження життя нації, морально-духовного і фізичного. Кожна людина бере свій початок від сім'ї. Тут відбувається її перше становлення як особистості, визнання і засвоєння нею норм моралі, розвиток почуттів, волі і характеру. Для дорослої людини сім'я є джерелом психологічної рівноваги, яка рятує від жаху самотності, забезпечує відчуття свого місця і значущості, підтримує у важку годину. Будучи проміжною ланкою між людиною і суспільством, сім'я користується статусом соборності і недоторканості, що ґрунтується на автономії її фізичного і духовного буття. Отже, перед сім'єю стоїть завдання – формування духовного світу дитини, духовності як провідної якості особистості. При цьому духовність розуміється як внутрішній світ людини, її самосвідомість і діяльність цієї самосвідомості. В. О. Сухомлинський зазначав: «Надаючи великого значення духовному світу особистості, яка тільки-но формується, в підготовці її на благо Вітчизни, ми вкладаємо в поняття «духовний світ», «духовне життя» такий зміст. Сфера духовного життя людини – це розвиток, формування й задоволення її моральних, інтелектуальних і естетичних запитів та інтересів у



процесі активної діяльності. Джерелом духовного світу людини є матеріальний світ, об'єктивна дійсність і особливо такі важливі сфери, як громадське життя людини, її соціальний і моральний досвід».[7, с.212] Наші предки підсвідомо сприймали істину, висловлену згодом К. Ушинським про те, що «... зовсім не байдуже для духовного розвитку дитини, якою мовою вона говорить у дитинстві»[9, с.272]. Рідну культуру і мову дитина «сама брала» в родині, як зрештою і всі інші цінності, в процесі практичного життя вбирала все, що бачила і чула вдома. Дитина вихована в нормальних родинних умовах, не уявляла собі майбутнього життя поза сім'єю, формувала собі духовну потребу в ній. Шляхом практичного засвоєння таких чеснот як любов до батьків, родинна злагода, почуття кровного зв'язку, згуртованості всіх членів родини, духовний потяг до рідного дому, до рідної культури і мови, вона виробляла прагнення і природну потребу творити свою майбутню сім'ю за зразком тієї, з якої сама виходила. Дослідники аксіологічних аспектів сімейного виховання Ю. Азаров, Д. Добсон, С. Ковальов, Д. Нельсон, Л. Лотт та ін. [ 1, 4, 5 ] вважають, що умови сімейного виховання дитини відбиваються на всьому житті і служать відправним моментом формування особистості. Сучасні умови життя сприяють, на жаль, певному звуженню сімейного кола. Багато сучасних молодих людей не знають свого родоводу. Все це – наслідок погоні людини за технічним комфортом та труднощами виживання. Типовим явищем стала людина без роду. Настав час, коли потрібно повернутися до української родинної педагогіки, до відродження традиційного статусу української родини з її непорушним авторитетом, подружньою вірністю, любов'ю до дітей, повагою до батьків. Сім'ю об'єднують не тільки гени, але й єдиний спосіб життя, харчування, характер діяльності, середовище, система цінностей, віра, форми поведінки та ін.

Український педагог Г.Ващенко наголошував, що «українське виховання в сім'ї орієнтується на наш традиційний виховний ідеал, що втілює в собі поняття служіння Богові і Україні. Що стосується виховання, яке впливає з потреб побудови міцної родини, то орієнтиром тут можна вважати образ «ідеального сім'янина», людину, яка приймає і послідовно у своїй поведінці реалізує вартості сімейного життя» [3, с. 56 ]. І.Бех стверджує, що «...сфера духовних цінностей охоплює сенс життя, милосердя, справедливість, чесність, толерантність, любов, добро тощо, тобто сенс вищих моральних категорій. А якщо так, то людина завжди усвідомлює свої духовні цінності на протигагу різного роду особистісним смислам, котрі далеко не завжди мають усвідомлений характер»[2, с.201]

Розглянемо головні ціннісні орієнтації української родини в минулому. Українська сім'я будувалася на засадах духовності, віри, релігійності. Це стосується і дохристиянських часів – людина жила в тісному єднанні з Природою і намагалася збагнути її тайни. Християнство лише посилювало природні духовні нахили українців. Духовно-релігійному розвитку людини сприяли релігійні свята та обряди, яких дотримувалася родина. На різдвяну Святу вечерю збиралася вся сім'я, поминали померлих, згадували

відсутніх, спільно молилися перед початком вечері. Актом гуманістичного виховання був звичай, за яким діти носили Святу вечерю бабусі, хрещеним батькам, родичам, сусідам. Та й колядування мало глибокий виховний сенс – залучення дітей до духовності шляхом участі у звичаєвому дійстві. Таке виховне значення закладено у театралізованому вертепі, де возвеличується добро і засуджується зло. Писанкарство також задовольняло і розвивало духовні потреби і можливості дітей. Виховну роль відігравали ритуали хрещення, весілля, похорону.

Українська родина будувала своє життя в тісній єдності зі своїм народом. Любов до Батьківщини, до рідної землі, до віри пронизувала всі ділянки родинного життя. Почуття патріотизму, любові до рідного краю входило в душу юнака через колискову пісню, народну думу, дитячу молитву, розповіді про героїчні вчинки борців за незалежність. Сім'ю єднала і спільність національно-культурних зацікавлень.

Українській родині завжди був властивий демократизм стосунків – як вияв певної природної доброти, що характеризувала натуру її членів. Нашим предкам здавна була властива відсутність вродженої агресивності. Вони виявляли схильність до розуміння інших людей, сприймали, світ серцем, вміли ставити себе на місце інших, виявляли гостинність до чужинців. Демократизм стосунків в українській родині переносився і на виховання дітей, діяв закон опіки. У родині культ опіки виражався великою повагою до старших, а також готовністю членів сім'ї допомагати хворим і немічним. Будучи від природи нацією переважно сільськогосподарською, наші предки високо цінували в родині працьовитість. Вони душею відчували істину, що неробство породжує найгірші вади характеру людини, і що людина може бути щасливою лише в праці, а тому від самого народження повинна готувати себе до цього щастя. В родині не було ситуації, коли дитина нудьгує. В давній українській родині схильність до ледарства не любили, висміювали і змушували до праці: вже в ранньому дитинстві дитина повинна була доглядати домашніх тварин, допомагати батькові чи матері в домашній роботі. Фізична праця була важливим чинником розвитку сили та збереження здоров'я дитини. Життя української родини будувалося на засадах природовідповідності, яка втілювалася у звичаєвому праві та в громадській моралі. Людина природно прагнула сімейного щастя, а тому молоді завжди намагалися створити сім'ю здорову і дружну. «Де злагода в сімействі, де мир і тишина, щасливі там люди, блаженна сторона ...», - так виразив це прагнення І. Котляревський. Звідси і культ подружньої вірності, що проходить лейтмотивом в усій історії нашої культури. Українці завжди виділялися у світі моральною чистотою і стриманістю. Природовідповідно будувалося і родинне виховання дітей. За важкою щоденною працею батькам ніколи було спеціально займатися вихованням: діти виховувалися самим життям. Пізніше В. Сухомлинський назве це мудрою системою педагогічних поглядів працьовитих людей: «Працюємо разом з ними, з дітьми – ось, мабуть і все виховання» [8, с.444]. Свій обов'язок – у процесі спільної праці – виконувала природа. Поєднуючись з

духовністю і релігійністю, праця змалку привчала людину пізнавати світ не тільки розумом, але й серцем. Природовідповідний характер носило і виховання любові до рідної культури. Рідне є природним. Так трактувалося засвоєння рідної пісні, казки та рідної мови.

Сьогодні Україна знаходиться у новій соціальній реальності, що вносить принципові зміни в механізми людської взаємодії та у визначення пріоритетних життєвих цінностей та ідеалів. Складні соціально-економічні умови вносять в молодіжне середовище такі негативні соціальні явища, як аморальність, злочинність, розбещеність, які в свою чергу ведуть до агресивності, жорстокості. Наслідком цих процесів стає відчуження дітей та молоді від моралі, бездуховність, зневажливе ставлення до культури і традицій свого народу, байдужість до долі держави і своєї власної долі. За останні роки демографічне становище сім'ї в Україні значно погіршилося, оскільки перехід до ринкових економічних відносин змінив співвідношення джерел її забезпечення. Сьогодні відповідальність за утримання і виховання дітей покладена на батьків значно більшою мірою, ніж на державу. Рівень життя більшості сімей в Україні значно знизився, оскільки він залежить не лише від розміру доходів, а також від соціально-демографічного складу. Більшість сімей недостатньо реалізує свої виховні функції. Сімейні проблеми, обмеженість батьків у часі для спілкування з дітьми призводить до розриву внутрішньосімейних зв'язків, зменшують можливості дітей і батьків разом проводити дозвілля і відпочинок. Внаслідок зниження престижу сім'ї, нестабільності сімейних стосунків, відсутності необхідної культури сімейного життя, пияцтва батьків, зростає кількість сімей, що розпадаються та дітей, які потрапляють до спеціальних дитячих закладів, жебракують.

Найбільш типовими недоліками сімейного виховання, на наш погляд, сьогодні є:

- Дефіцит позитивного спілкування батьків з підлітками.
- Відсутність у дорослих стійких власних моральних установок.
- Організація життя в сім'ї не сприяє формуванню у дитини моральних звичок.
- Батьки не знають і не розуміють внутрішнього світу своєї дитини.
- Недоброзичливе, грубе ставлення дорослих до дитини.

Сім'я, з точки зору висунутих до неї вимог, повинна максимально забезпечувати адаптацію її членів до умов суспільного життя, а також підготувати ґрунт для прийняття дитиною соціальних норм. «Могутня сила виховання закладена в тому, що діти вчаться дивитися на світ очима батька, вчаться у батька поважати, шанувати матір, бабусю, жінку, Людину. Жінка, мати, бабуся в сім'ї є емоційним і естетичним, моральним, духовним центром сім'ї, її главою»[8, с.438]. Відомо, що засвоєння норм моральної поведінки починається ще в ранньому дитинстві. Спостерігаючи за поведінкою батьків, дитина вчиться творити добро. Виявляти любов і симпатію до інших людей, вчитися бути працьовитою і скромною, чесною і справедливою, щедрою, ввічливою, витриманою. Батьки є першими вихователями дитини і розвиток

моральності дітей – одне з найважливіших завдань сімейного виховання. Діти сприймають батьків як носіїв усього найкращого, на яких бажають бути обов'язково схожими. Дітям хочеться пізнати великий, невідомий світ. Засвоєння правил поведінки, бажання робити те, що роблять дорослі, - важливі мотиви позитивної поведінки дітей. Урахування саме цього спонукання дає позитивні наслідки, адже допомагає батькам не лише залучати дітей до виконання різних завдань, а й полегшує формування в них навичок моральної поведінки. Провідним мотивом такої моральної поведінки у дитини є схвальне ставлення до їхньої поведінки. Батькам знайома радість дитини, яку похвалили. Діти дуже часто звертаються до батьків, щоб переконатися у правильності, загальній корисності своїх дій. Тому підкреслення дорослими успіхів дитини під час виконання нею різних доручень і після зробленої справи викликає позитивні переживання і сприяє її моральному зростанню. Дії дорослих не викликають жодного сумніву, і дитина охоче сприймає зауваження, нагадування. Під впливом дорослих у неї формується вміння стримувати себе, поведінку, протидіяти негативним впливам. Проте багато дітей, як відомо, поводять себе відповідним чином лише у присутності дорослих, в особливо відповідальних ситуаціях або через побоювання покарання. Коли діти позбавлені контролю, вони часто забувають, що повинні себе стримувати, не можуть подолати свою імпульсивність. Така залежність поведінки дітей свідчить про недостатню сформованість стимулів стійкої моральності. Коли діти дорослішають, з'являється нове ставлення до себе – вони вже можуть оцінювати свої вчинки, їхня поведінка стає більш свідомою і обдуманною. Певна частина дітей самостійно намагається поліпшити поведінку, займаючись самовихованням. Позитивну поведінку забезпечують вже не зовнішні впливи, а внутрішні спонукання - розуміння непристойності чи негативності вчинку, незадоволення собою й бажання удосконалити свою особу. Така регуляція поведінки – це вже ознаки справжньої моральності. Але процес виховання дітей – складний і довготривалий. Наші дії, вчинки, ставлення до роботи та до інших людей, наша особистість в цілому – все діти сприймають, все навколишнє впливає на них. Кращі людські риси формуються в тих випадках, коли дитина стає співучасником виховного процесу, союзником дорослого. Без активності дитини, її зацікавленості в тому, щоб навчитись певним правилам поведінки, виховні впливи дорослих не будуть давати належних результатів. Також одна з ознак моральної вихованості – відповідальне ставлення до обов'язків. І дорослим треба знати, що потрібно і можна вимагати від дитини певного віку. Насамперед батьки повинні зрозуміти, що діти – це не власність, якою вони володіють, що кожна людина, в тому числі й наші діти, мають своє покликання, свою життєву мету, яка може значно відрізнятись від поглядів батьків. Справжня батьківська любов виражається у допомозі дітям знайти себе і самостійно відшукати відповіді на питання життя, розкрити духовний світ і заповнити його вищими цінностями.

Отже, об'єднання зусиль школи та сім'ї в духовному вихованні особистості допоможе розумінню спільної мети, яку Е. Кант визначив

словами: «Виховуючи дітей для майбутнього, кращого устрою світу, ми тим самим поліпшуємо майбутній устрій світу». Саме таким шляхом людина може і повинна впливати на своє майбутнє. Тому тема нашого дослідження є перспективною і потребує детального наукового висвітлення.

### Література

1. Азаров Ю. П. Семейная педагогика / Ю. П. Азаров.- М., 1993.- 388 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності: Наук. видання / І. Д. Бех.- К.: Либідь, 2006.- 272 с.
3. Ващенко Г. Вибрані педагогічні твори / Григорій Ващенко. – Дрогобич: Вид. фірма «Відродження», 1997.- 356 с.
4. Добсон Д. Воспитание ребенка с задатками сильной личности: пер. с англ. / Д. Добсон.- М.: КРОН-Пресс, 1998.- 215 с.
5. Нельсон Д. 101 совет родителям по воспитанию детей от А до Я: пер. с англ. / Д. Нельсон, Л. Лотт, Х. Гленн.- М.: КРОН-Пресс, 1997.- 176 с.
6. Стельмахович М. Г.. Виховні цінності традиційної української родини / М. Г. Стельмахович // Цінності освіти і виховання. – К., 1997.- 129-132 с.
7. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра: Вибрані твори в п'яти томах / В.О. Сухомлинський.- К.: Рад. школа, 1976.- Т. 1.- 587 с.
8. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра: Вибрані твори в п'яти томах / В.О. Сухомлинський.- К.: Рад. школа, 1976.- Т. 5.- 670 с.
9. Ушинський К.Д. Твори: в 6-ти томах / К.Д. Ушинський.- К.: 1954.- Т.1. – 345 с.

**Дерев'янюк Л. О.,**  
*студентка 2 курсу спеціальності «Дошкільна освіта»*  
*Черкаського національного університету*  
*імені Богдана Хмельницького*

## **ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ДО НАВЧАННЯ У ШКОЛІ**

*Статтю присвячено вивченню особливостей підготовки дітей старшого дошкільного віку до навчання у школі, обґрунтуванню доцільності використання засобів формування мотиваційної сфери дітей.*

*Ключові слова: мотивація, підготовка до навчання.*

**Актуальність дослідження.** Діти дошкільного віку залучаються до шкільного життя раніше, ніж вступають до школи. У дошкільному навчальному закладі їм удома діти із цікавістю виконують ті завдання, які є важливими для їхньої підготовки до школи. Увагу дошкільнят привертає шкільне життя з усіма його проявами (наявність шкільної форми, ранець, класна кімната, тощо) [2, с. 72].

**Постановка проблеми.** Під час проходження практики у дошкільному навчальному закладі ми звернули увагу на те, що багато вихованців підготовчих груп мають поверхові знання про навчання у школі. В їхній уяві школа відрізняється від ДНЗ тим, що в ній немає тихої години, є довгі коридори й там ставлять хороші відмітки. Як правило, діти з такою уявою швидко розчаровуються у навчанні. З урахуванням природного інтересу дітей до навчання вже в умовах дошкільного закладу необхідно формувати правильні уявлення про школу та навчальний процес.

**Аналіз основних досліджень і публікацій.** Аналіз досліджень таких науковців як: Л. І. Божович, Л. С. Виготського, В. В. Давидова, А. К. Макарової, М. В. Матюхіної та В. В. Століна дозволив з'ясувати, що мотивація це: система мотивів, загальну що спонукають учнів до активної пізнавальної діяльності [1, с. 15]; вплив на поведження людини для досягнення особистих, групових і суспільних цілей [5, с. 115]; готовність людей докласти максимальних зусиль з метою досягнення організаційних цілей, що зумовлена здатністю цих зусиль задовольняти певну індивідуальну потребу [7, с. 215]. Мотивація до навчання – одна із головніших умов реалізації навчально–виховного процесу. Вона не тільки сприяє розвитку інтелекту, але і є рушійною силою удосконалення особистості в цілому [8].

**Формулювання цілей статті.** Метою статті є вивчення особливостей мотиваційної підготовки дітей старшого дошкільного віку до навчання в школі. Відповідно до мети дослідження формуємо такі завдання: з'ясувати суть понять „мотивація”, „підготовка до навчання” та визначити засоби формування мотивації дітей старшого дошкільного віку до навчання у школі.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Проблема мотиваційної підготовки до навчання у школі цікавить науковців перш за все тому, що в практиці виявляється залежність між характером мотивації і тією діяльністю, яку виконує дитина, а, отже, між мотивацією вихованця і успішністю його адаптації до школи.

Готовність до навчання трактується як: бажання й усвідомлення необхідності вчитися, що виникає в результаті соціального дозрівання дитини, появи у неї внутрішніх протиріч, що задають мотивацію до навчальної діяльності (В. С. Мухіна) [6, с. 72]; здобуття соціального правила, системи соціальних відносин між дитиною і дорослим (Д. Б. Ельконін) [5, с. 73]; певний набір знань й умінь, у якому повинні бути присутні всі інші елементи, хоча рівень їхнього розвитку може бути різний (Л. А. Венгер) [2]. Складового цього набору, на думку вченого, є насамперед мотивація, особистісна готовність, у яку входять „внутрішня позиція школяра”, вольова й інтелектуальна готовність [4, с. 119].

Вихователі дошкільних навчальних закладів мають у своєму розпорядженні достатньо різні засоби формування у дітей необхідних знань

про школу. Формувати ці знання необхідно у дітей старшого дошкільного віку, оскільки саме в цей період дитина найкраще сприймає нову, корисну для неї інформацію, тобто є сензитивним періодом для розвитку дитини.

Складаючи на початку року план спільної роботи дошкільного навчального закладу і школи, слід передбачати низку заходів щодо ознайомлення старших дошкільників із змістовною стороною майбутнього навчання в школі. Тому, коли дитина перейшла в підготовчу групу, бажано з перших днів у доступній формі наголошувати їй на старанність, працьовитість при виконанні завдань, оскільки підготовча група – це перша сходинка до навчання у школі. У подальшому всі розмови про шкільну дійсність повинні включити орієнтацію дітей на серйозне й відповідальне відношення до навчання. В уявленні майбутніх учнів школа повинна постати джерелом нового, цікавого проникнення в світ знань.

Доречним є організація зустрічей дошкільників з випускниками дошкільного навчального закладу. Зустрічі доцільно організовувати так, щоб школярі, мали можливість розповісти старшим дошкільникам про те, як їм було цікаво в підготовчій групі (вони вчилися читати, вирішували завдання). Мета таких зустрічей – викликати у дітей старшого дошкільного віку бажання підготуватися до школи.

Звернемо увагу на ігрову діяльність вихованців. До певного часу дитина не звертає увагу на виконання правил гри, її цікавить сам процес гри. Але поступово, приблизно на 6-му році життя, картина змінюється. На перший план постають дотримання правил гри та перемога. У зв'язку з формуванням установки дошкільника до навчання у школі необхідно пропонувати дитині нові типи навчальних дидактичних ігор, що наблизять їх до шкільного навчання.

Вихователю варто пам'ятати, що під час організації ігрової діяльності для дітей старшого дошкільного віку необхідно сприяти формуванню елементарних умінь, що допоможуть їм навчатися (старанність, дисциплінованість, уважність). Для досягнення цього, під час проведення гри, вихователь повинен разом з дітьми обговорити правила та завдання гри; слідкувати за виконанням умов гри та уважно слухати пояснення. За умови вдало підібраної гри та дотримання необхідних вимог до їх проведення, діти залучаються до навчальної діяльності, цим самим розвиваючи у собі мотивацію до майбутнього навчання [2, с. 33].

На формування необхідної мотивації до навчання велику роль відіграє оцінка (похвала) вихователя. Тому, якщо дитина старанно виконує завдання дорослого, проявляє старанність, уважність, наполегливість, відповідальність у грі, то вихователь повинен оцінити результати (зусилля) дитини. За таких умов у дитини формується мотив досягнення успіху.

Під мотивом досягнення успіху розуміють активне прагнення дитини до успіху в різноманітних ситуаціях і видах діяльності, особливо цікавих і значущих для нього, і перш за все там, де результати його діяльності

оцінюються і порівнюються з результатами його діяльності оцінюються і порівнюються з результатами інших людей [3, с. 201].

Потреба у досягненні успіхів не є природженою, вона формується в дошкільному дитинстві і до моменту вступу дитини до школи може стати стійкою рисою особистості. Подальший розвиток дитини, що має сильно виражену потребу в досягненні успіхів, як правил, досягають в житті більшого, як в особовому так і в професійному зростанні, ніж ті, у кого ця потреба слабо сформована. Тому вихователю ДНЗ необхідно формувати у своїх вихованців дану потребу [6].

**Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.** Отже, готовність дитини старшого дошкільного віку до навчання у школі визначає її мотиваційна готовність, що включає достатньо розвинену потребу в знаннях, уміннях і бажання дитини їх вдосконалювати. Без мотиваційної готовності ні про яку іншу готовність не може бути й мови, оскільки вона є джерелом внутрішнього потягу дитини до набуття знань, умінь і навичок. Тому важливу роль у формуванні мотиваційної готовності належить вихователю дошкільного навчального закладу.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Барбакова С. И. Теоретические аспекты мотивации / С. И. Барбакова // Менеджмент: теория и практика. – 2002. – №1–2. – 23 с.
2. Венгер Л. А. Педагогика способностей / Л. А. Венгер. – М. : „Знание”, 1973. – 211с.
3. Возрастная и педагогическая психология / За ред. проф. А. В. Петровского. – М. : Просвещение, 1986. – С. 51–69.
4. Готовність до школи / За редакцією І. М. Дубровиної. – М., 2005. –289 с.
5. Краткий психологический словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – Ростов н/Д.: Феникс, 1999. – 210 с.
6. Методика дослідження психологічної готовності дитини до школи // Психологічна газета. – 2007. – №6. – С. 3-7.
7. Москвичев С. Г. Мотивация, деятельность и управление / С. Г. Москвичев. – Киев, 2003. – 490 с.
8. Практикум по віковій і педагогічній психології /За ред. И. В. Дубровиной. – М., 1998. – 225 с.



**Дудник Н. А.,**  
завідуюча ДНЗ № 12, м. Умані  
**Міщенко Л. Ю.,**  
вихователь – методист ДНЗ № 12, м. Умані  
**Вознюк Н.Д.,**  
вихователь – методист ДНЗ № 12, м. Умані

## **АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ У РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВИХОВАТЕЛІВ ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ**

*Статтю присвячено висвітленню сутності аксіологічного підходу, визначенню тих цінностей, що є провідними в професійно-педагогічному розвитку вихователів.*

*Ключові слова: професійна майстерність, вихователі дошкільного навчального закладу, аксіологічний підхід в освіті*

У зв'язку з переходом на нові стандарти дошкільної освіти особлива увага приділяється розвитку творчого потенціалу вихователя, який володіє сучасним мисленням, знаннями інформаційних технологій та особистісною культурою. Саме такий фахівець може забезпечити впровадження інноваційних технологій в освітньому процесі дошкільного навчального закладу, одним з яких є аксіологічний.

Теоретико-методологічні засади аксіологічної проблематики в освіті вивчаються багатьма дослідниками (І. Бех, Б. Гершунський, М. Євтух, І. Зязюн, В. Кремінь, В. Сластьонін, Н. Ткачова, Г. Чижакова, Г. Щедровицький, А. Ярошенко та ін.), у яких педагогічна аксіологія розглядається як фундамент духовної культури педагога.

В.Сластьонін стверджує, що аксіологічні характеристики педагогічної діяльності відображають її гуманістичний зміст. Педагогічні цінності являють собою норми, що регламентують педагогічну діяльність і виступаючі як пізнавально-діюча система, яка служить сполучною ланкою між сформованим суспільним світоглядом в галузі освіти і діяльністю педагога. Ця система включає в себе:

- цінності, пов'язані із затвердженням особистістю своєї ролі в соціальному і професійному середовищі (суспільна значущість праці педагога, престижність педагогічної діяльності, визнання професії найближчим особистим оточенням тощо);
- цінності, які задовольняють потребу в спілкуванні і розширюють його коло (спілкування з дітьми, колегами, референтними людьми, переживання дитячої любові і прихильності, обмін духовними цінностями та ін.);
- цінності, що орієнтують на саморозвиток творчої індивідуальності (можливості розвитку професійно-творчих здібностей, залучення до світової

культури, заняття улюбленим предметом, постійне самовдосконалення тощо);

- цінності, що дозволяють здійснювати самореалізацію (творчий характер праці педагога, романтичність і захопливість педагогічної професії тощо).

Отже, аксіологізація - компонент гуманізації освіти, оскільки в теорії і в реальній практиці вона визначає склад та ієрархію гуманістичних цінностей освіти, системоутворюючим елементом яких виступає людина як головна цінність.

В.А. Сухомлинський заявляв, що без віри в можливість дитини, довіри до нього, вся педагогічна мудрість, методи і прийоми навчання і виховання неспроможні. Виховання в ім'я щастя дитини - такий гуманістичний зміст педагогічної діяльності. Бо основою успіху педагога, вважав В.А. Сухомлинський, є духовне багатство і щедрість його душі, вихованість почуттів і високий рівень загальної емоційної культури.

Основна мета діяльності сучасного вихователя полягає в реалізації особистісно-орієнтованого підходу у вихованні та навчанні. Це означає, що педагог сам повинен бути морально збагачений, внутрішня особистісна позиція ціннісно вибудована. Сутнісною характеристикою педагогічної діяльності вихователя є її гуманістична спрямованість на дитину як вищу абсолютну цінність.

У нашому закладі розробляється система підвищення професіоналізму педагогів на основі вивчення та аналізу професійного рівня педагогів, їх потреб, мотивів діяльності, запиту батьків, стратегії розвитку дошкільної освіти на різних рівнях. Основна лінія діяльності з професійного розвитку педагогів - вироблення ціннісно-сміслового, морально-орієнтованого єдності в колективі через організацію цільової, проектувальної діяльності і презентацію результатів.

Використовувані нами форми і методи роботи з педагогічним персоналом орієнтовані на поглиблене засвоєння ними окремих змістовних напрямків, розширення психолого-педагогічного кругозору, максимальну самореалізацію, розвиток здібностей і творчого потенціалу та підвищення самооцінки працівників.

Система методичної роботи в закладі вибудовується в наступних напрямках:

- По відношенню до конкретного педагога, де головним завданням є формування індивідуальної, високоефективної системи педагогічної діяльності вихователя.
- По відношенню до педагогічного колективу в цілому. В цьому напрямку методична робота спрямована на організацію діагностики і самодіагностики, контроль і аналіз навчально-виховного процесу, на виявлення, узагальнення та поширення передового педагогічного досвіду;
- По відношенню до загальної системи безперервної освіти, що передбачає осмислення нормативно-правових документів, впровадження досягнень науки і передової практики.

Таким чином, під особистісно-професійним розвитком педагогів, ми розуміємо цілісну, засновану на досягненнях науки, передового досвіду і конкретному аналізі труднощів педагогів, систему взаємопов'язаних дій, заходів, спрямованих на підвищення професійної майстерності кожного педагога, на узагальнення і розвиток творчого потенціалу педагогічного колективу в цілому, а, в кінцевому рахунку - на досягнення оптимальних результатів навчання, виховання дітей.

Згідно напрямків розроблений зміст діяльності щодо професійного та особистісного розвитку педагогів, який передбачає:

1. Розробку системи вивчення потреб, мотивів і результатів діяльності педагогів закладу:

- Самоаналіз результативності діяльності за навчальний рік;
- Аналіз професійної творчої активності педагогів.

2. Розробку і організацію роботи психолого-педагогічних майстерень (1 раз в 2 місяці) з метою підвищення теоретико-практичної підготовки педагогів.

3. Оцінку рівня мотивації педагогів дошкільного закладу, розробка заходів щодо створення умов для самореалізації педагогів.

4. Створення творчої сприятливої обстановки в колективі, навичок ефективної взаємодії співробітників.

5. Розробку і реалізацію системи виявлення, узагальнення та поширення передового педагогічного досвіду педагогів закладу.

6. Удосконалення нормативно-правової бази, що регламентує взаємодію адміністрації з педагогами, взаємодій в колективі (освітня програма дошкільного навчального закладу)

7. Організацію методичних заходів для педагогів, спрямованих на професійну самореалізацію педагогів.

8. Розробку документів по індивідуалізації професійного розвитку педагогів закладу («Портфолію педагога»): індивідуальної програми професійного та особистісного зростання.

Оскільки якісний склад педагогів не однорідний, тому в роботі використовується диференційований підхід за рівнем педагогічної майстерності:

I група – творчі педагоги.

Форми методичної роботи: педагогічна майстерня, майстер-клас, презентація власного досвіду.

II група – педагоги – дослідники

Форми методичної роботи: конкурс професійної майстерності, творчі групи, рольові ігри.

III група педагогів – молоді педагоги.

Форми методичної роботи: Співбесіди, персональний контроль, наставництво, консультації.

Таким чином, створена в дошкільному навчальному закладі система роботи сприяє підвищенню професіоналізму педагогів, їх майстерності і творчих можливостей.

## **Майстер – клас «Педагогічна майстерність вихователя»**

Мета:

- Спонукаати педагогів до прояву власних здібностей, до спілкування щодо актуальних проблем;
- Розвивати вміння працювати в команді та аргументовано відстоювати власну точку зору;
- Виявити рівень професійної підготовленості педагогів.

Завдання:

- Продемонструвати власний інтелектуальний розвиток;
- Розвивати швидкість реакції.

Педагоги діляться на 3 команди за допомогою складання розрізних картинок.

Завдання № 1. Психологічний ринг.

По черзі дати відповідь на запитання ведучого.

(Наприклад, систематичне, ціле направлене і планомірне сприйняття об'єктів – спостереження.

Соціально зумовлена система психічних якостей індивіда, що визначається замученістю людини до конкретних суспільних, культурних, історичних відносин – особистість.)

Завдання № 2. Із кожної команди запрошується по одному педагогу. Необхідно закінчити вірш, уривок якого записаний у карточці. (пропонуються уривки віршованих творів, які вивчаються у дошкільному навчальному закладі).

Завдання № 3. Вирішення психолого-педагогічних ситуацій. Кожна команда вибирає собі картку із завданням, обговорює і висловлює свою точку зору.

Завдання № 4: Педагог – художник.

Ведучий показує репродукції картин відомих художників, які використовуються в навчальному процесі, за 30 секунд необхідно назвати автора і назву картини.

Завдання № 5. Художнє читання. Використовуючи виразні засоби мовлення, прочитати вірш. Беруть участь ті педагоги, які не достатньо емоційні.

Завдання № 6. Педагогам пропонуються логічні завдання. Яка команда перша справляється, отримує фішку.

По закінченню підраховуються фішки та оголошується результат.

## **ЛІТЕРАТУРА**

1. Ткачова Н.О. Аксиологічний підхід до організації педагогічного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі : [монографія] / Н.О. Ткачова. — Луганськ : ЛНПУ імені Т.Г. Шевченка; Х. : Видавництво "Каравела", 2006.
2. Слостенин В.А. Введение в педагогическую аксиологию : [учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений] / В.А. Слостенин, Г.И. Чижакова. — М. : Издательский центр "Академия", 2003.

3. Сухомлинский В.А. Избранные произведения: В 5 т. Т. 5. Киев: Радянська школа, 1980.
4. Никитина Н.Н. Основы профессионально-педагогической деятельности / Н.Н. Никитина, О.М. Железнякова, М.А. Петухов. — М. : Мастерство, 2002.

**Єнгаличева І. В.,**  
*старший викладач кафедри  
соціальної педагогіки,  
дошкільної та початкової освіти  
Черкаського національного університету  
імені Богдана Хмельницького,  
кандидат педагогічних наук*

### **ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ**

*Статтю присвячено обґрунтуванню доцільності та ефективності використання існуючих нормативних документів для підготовки фахівців з дошкільної освіти у вищому навчальному закладі.*

*Ключові слова: освітньо-професійна програма, освітньо-кваліфікаційна характеристика, навчальний план.*

**Актуальність дослідження.** Сьогодні одним із головних питань є – питання виховання та навчання дітей у сучасних умовах, які постійно змінюються. Ми погоджуємося з думкою багатьох науковців та практиків, що сучасним дітям потрібні сучасні вихователі та педагоги. Питання особистісного розвитку студентів та підготовка їх до професійної діяльності є ключовим у теорії та практиці вдосконалення роботи сучасного вищого навчального закладу. Саме у процесі навчання у ВНЗ відбувається первинне оволодіння професією, визначається життєва позиція молодої людини, вивчаються індивідуальні способи діяльності, форми поведінки та спілкування. При цьому однією із важливих завдань є побудова такої системи навчально-виховного процесу, яка б враховувала особливості та закономірності як особистісного розвитку студента, так і його професійного становлення як спеціаліста [1, с. 4].

**Постановка проблеми.** В рамках вирішення цієї проблеми відбувається науково-теоретичний пошук вдосконалення педагогічного процесу у ВНЗ.

**Аналіз основних досліджень і публікацій.** Методичні та організаційні аспекти практичної підготовки фахівців з дошкільної освіти розкрито в роботах В. Дубрової, Є. Мілашевич та ін., але вони стосуються лише І-го освітньо-кваліфікаційного рівня. Проблеми практичної підготовки майбутніх вихователів знайшли відображення в наукових дослідженнях Л. Волобуєвої, В. Ядешко, Л. Павлової та ін. Окремі напрямки ступеневої практичної підготовки майбутніх фахівців висвітлені в публікаціях С. Балбенко, Г. Кіт,

М. Сметанського та ін., але вони стосуються підготовки вчителя. Стосовно вихователя дітей дошкільного віку такі дослідження не проводились.

**Формулювання цілей статті.** Мета цієї статті – дослідити особливості підготовки студентів спеціальності „Дошкільна освіта” (на прикладі діяльності Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького). Відповідно до мети дослідження формулюємо такі завдання: вивчити освітньо-кваліфікаційну характеристику та освітньо-професійну програму; проаналізувати навчальний план, який забезпечує підготовку фахівців з дошкільної освіти у вищому навчальному закладі.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Наголосимо, що державними нормативними документами ВНЗ є освітньо-кваліфікаційна характеристика (ОКХ) [3] та освітньо-професійна програма підготовки фахівців (ОПП) [2].

Освітньо-кваліфікаційна характеристика – державний нормативний документ, в якому узагальнюється зміст освіти, тобто відображаються цілі освітньої та професійної підготовки, визначаються основні вимоги до фахівця, його місце в структурі господарства держави. Аналіз ОКХ дає змогу відмітити, що провідними функціями педагогічної діяльності вихователя дитячого навчального закладу є: охоронно-захисна (забезпечення повноцінного розвитку); освітньо-розвивальна (спрямована на пізнавальний і особистісний розвиток дитини, саморозкриття її потенційних можливостей, нахилів і здібностей); соціально-виховна (створення умов для забезпечення в учнів формування соціально-прийнятого досвіду поведінки і діяльності) [3].

Освітньо-професійна програма (ОПП) підготовки фахівців відображає цілісну характеристику змісту освіти та представлена в навчальному плані ВНЗ. Аналіз змісту нормативної частини навчального плану підготовки фахівців за спеціальністю 6.010100 „Дошкільна освіта” Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького виявив, що на блок гуманітарної і соціально-економічної підготовки (7 дисциплін) та блок природничо-наукової підготовки (12 дисциплін) відводиться 43,2 % (15,9 % + 27,3 %) часу, а блок професійної та практичної підготовки (25 дисципліни) займає 56,8 %.

Отже, фаховій підготовці студентів у вузі надається більшої уваги.

Відомо, що підготовка майбутнього фахівця до виховної та навчальної діяльності повинна здійснюватися у процесі вивчення всіх дисциплін, основну увагу ми приділяємо фаховим дисциплінам. Вивчаючи навчальні та робочі програми з фахових дисциплін (нормативної частини) та керуючись державними нормативними документами нами було здійснено аналіз та відбір окремих положень і компонентів знань і вмінь, які сприяють формуванню у студентів уявлення про особливості розвитку дітей дошкільного віку та професійну діяльність з вихованцями. Коротко охарактеризуємо окремі їх аспекти. При цьому ми будемо враховувати послідовність їх вивчення та кількість відведених годин.

На основі різностороннього вивчення індивідуальних особливостей дитини, умов виховання в родині, аналізу зафіксованих в процесі

діагностування даних вихованців, співставлення їх з базисними рівнями комунікативного і мовленнєвого розвитку на кожному віковому етапі фахівці з дошкільної освіти повинні вміти:

- визначати рівень комунікативно-мовленнєвого розвитку кожної дитини;
- прогнозувати зону найближчого розвитку (ставити близькі і більш віддалені індивідуальні цілі розвитку);
- прогнозувати навчально-виховні процеси (з урахуванням виявлених комунікативних потреб і мотивів дітей, визначених рівнів комунікативно-мовленнєвих умінь, мовленнєвих навичок, програмових завдань виховання і навчання, поставлених цілей і задач розвитку);
- добирати форми, засоби, методи і прийоми розвитку комунікативно-мовленнєвої сфери дошкільників.

На вирішення цих завдань спрямований курс „Культура мовлення та виразне читання у ДНЗ” (108 год.), який вивчається у 4 семестрі.

Отже, можна зробити висновок, що ґрунтовне оволодіння фаховими дисциплінами починається уже з другого року навчання.

У процесі вивчення курсу „Теорія та методика співпраці ДНЗ з родинами” (108 год.), який також вивчається на другому курсі, студенти здобувають уміння:

- вести тактовну розмову з батьками, добираючи ефективні форми співпраці з ними;
- використовувати діагностичні методики визначення педагогічного потенціалу кожної конкретної сім'ї та проектувати взаємодію, орієнтовану на позитивні досягнення у вихованні дитини;
- планувати роботу з батьками вихованців, опираючись на аналіз вивчення мікроклімату сім'ї і програму виховання тощо.

Це сприяє ознайомленню майбутніх фахівців дошкільної освіти з умовами виховання дитини в сім'ї (ставлення до дитини всіх членів сім'ї, оцінку батьками окремих вчинків дитини) та допомагати батькам усвідомити власну роль у вихованні дітей.

Для забезпечення систематичного і послідовного засвоєння дітьми знань народознавчого характеру та залучення дітей до вивчення традицій і звичаїв свого народу у навчальний план введено курс „Методика проведення занять з народознавства” (108 год.). Оволодіння цими знаннями відбувається на третьому курсі та здобуваються на основі державних документів, а саме: закону України про дошкільну освіту, Концепції дошкільного виховання в Україні, Базового компоненту дошкільної освіти в Україні та засад української етнопедагогіки. По закінченню курсу студенти вмітимуть:

- визначати мету та відповідні завдання народознавчої роботи (навчальні, розвиваючі, виховні);
- проектувати результати навчально-виховної роботи з дошкільниками;
- складати методичні розробки, визначати комплекс завдань до них на основі здійснення особистісного підходу, врахування інтересів та уподобань дітей, рівня психічного, інтелектуального та фізичного розвитку;

– визначати рівень знань дітей про фольклор, народні та національні символи, свята, ігри, обряди та рівень застосування практичних навичок у побуті.

З метою реалізації принципів виховуючого та розвиваючого характеру навчання студенти повинні вміти здійснювати відбір знань, які сприяють ознайомленню дітей з об'єктами та явищами природи. Ці знання та вміння майбутні фахівці здобувають під час вивчення „Методики ознайомлення дошкільників з природою” (108 год.). З урахуванням мети виховання, психічних можливостей дошкільників та програмових завдань курсу студенти навчаються складати перспективний календарний план навчально-виховної роботи дошкільників. Майбутні фахівці під час практики складають конспекти занять, планують та проводять свята і розваги для дітей з використанням природничого матеріалу, організовують дитячі ігри в умовах природного середовища тощо.

На вивчення наступних двох курсів („Теорія та методика формування елементарних математичних уявлень” та „Теорія та методика розвитку рідної мови дітей”) відводиться 378 годин (216 год. та 162 год.). Зокрема курс „Теорія та методика формування елементарних математичних уявлень” спрямований на формування у студентів умінь визначати та аналізувати уявлення дітей про множину; планування різних форм і видів ознайомлення дітей дошкільного віку з математичними поняттями (лічба, геометричні фігури, величина, орієнтація в часі та просторі).

Оволодіння знаннями з курсу „Теорія та методика розвитку рідної мови дітей” забезпечить студентів умінями:

– здійснювати діагностування вихідного рівня володіння мовою дошкільника (розуміння української мови, навички розмовного мовлення; ступіня інтерферуючого впливу рідної мови на фонематичному, лексичному, граматичному рівнях мови; наявності психологічного мовного бар'єру);

– прогнозувати навчально-виховні процеси з урахуванням вікових і індивідуальних особливостей дітей групи, враховуючи при цьому загальний рівень комунікативно-мовленнєвого розвитку, готовність до навчання і спілкування українською мовою тощо

Використання дидактичних, сюжетно-рольових ігор, серії індивідуальних бесід та спостережень за дітьми на заняттях та в повсякденній діяльності допоможуть студентам визначити знання дітей про довкілля. Ці знання необхідні для визначення перспективних ліній навчальної роботи з дітьми дошкільного віку з врахуванням темпів їх індивідуального розвитку та вирішуються у процесі вивчення курсу „Ознайомлення дітей із суспільним довкіллям” (108 год.).

Враховуючи сучасний стан здоров'я та рівень фізичного розвитку дітей вихователі дошкільного навчального закладу систематично проводять індивідуальну роботу з дошкільниками. Проведення цієї роботи забезпечується здійсненням корекції фізичного розвитку дітей, розвитком потенціальних можливостей дітей основної групи. Ці та інші знання студенти можуть здобути



під час вивчення курсу „Методика фізичного виховання дітей” (216 год.), який передбачений на третьому році навчання у вузі. В процесі оволодіння курсом майбутні фахівці, спостерігаючи за дитиною під час занять з фізичної культури, уміють:

- робити контрольні заміри з використанням різноманітного фізкультурного обладнання, орієнтуючись на нормативні показники;
- визначати і письмово фіксувати якісні і кількісні показники засвоєння рухових дій для визначення рівня рухової підготовленості та виявлення потенційних можливостей у руховій діяльності дітей;
- добирати оптимальні засоби і методи фізичного виховання з метою подальшого розвитку і удосконалення фізичних якостей, формування рухових вмінь і навичок у дітей.

На четвертому році навчання впроваджено курс „Теорія та технологія валеологічної освіти дошкільників” (81 год). Метою курсу є залучення дітей до здорового способу життя, використовуючи при цьому систему контрольних запитань, спеціально створених ситуацій, результати спостережень навчальної та ігрової діяльності. Оволодівши основами цієї дисципліни фахівці з дошкільної освіти вмітимуть визначати рівень знань дітей щодо правил охорони та збереження здоров'я та рівень сформованих навичок валеологічної поведінки.

**Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.** Отже, проаналізувавши лише деякі аспекти теоретичної підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти у ВНЗ ми виявили, що основна група навчальних дисциплін припадає на третій та четвертий роки навчання. І це є природнім, оскільки в цей час відбувається активне засвоєння та формування професійних знань та умінь, які студенти закріплюють під час проходження практики у ДНЗ.

Однак, вважаємо, що доцільним було б збільшити кількість годин на вивчення таких дисциплін: „Культура мовлення та виразне читання у ДНЗ”, „Теорія та методика співпраці ДНЗ з родинами”, „Методика проведення занять з народознавства”, „Методика ознайомлення дошкільників з природою”, „Теорія та технологія валеологічної освіти дошкільників”.

Перспективою подальших розвідок є аналіз фахової практичної підготовки студентів, що навчаються за спеціальністю „Дошкільна освіта”.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Буякас Т. М. Процесс обучения как диалог между профессиональным и личностным становлением / Т. М. Буякас // Вестник Московского университета : Серия 14. Психология. – 2001. – № 2. – С. 3–14.
2. Галузевий стандарт вищої освіти. Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра за спеціальністю 6.010100 „Дошкільна освіта” / за заг. ред. Л. В. Артемова. – К., 2006. – 140 с.

3. Галузевий стандарт вищої освіти. Освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра за спеціальністю 6.010100 „Дошкільна освіта” / за заг. ред. Л. В. Артемова. – К., 2006. – 57

**Зобенько Н. А.,**  
*доцент кафедри соціальної педагогіки, дошкільної та початкової освіти  
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького,  
кандидат педагогічних наук, доцент*

### **ДІАГНОСТИКА ЯК ОСНОВА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

*У статті наголошується на важливості та необхідності проведення своєчасної кваліфікованої діагностичної роботи соціальним педагогом, яка повинна спиратися на науково-теоретичні основи соціальної педагогіки.*

*Ключові слова: діагностика, діагностична функція, соціальна педагогіка, соціальний педагог*

Для ефективної діяльності соціального педагога необхідна достовірна інформація, що стосується різних сторін життєдіяльності його підопічних, тому серед багатьох функцій, які виконує соціальний педагог виділяють діагностичну. Вона передбачає здійснення діагностики як особливого виду пізнання результатом якого є діагноз (розпізнання), заключення про актуальний стан особистості вихованця (сім'ї, групи, колективу), прогноз їх подальшого розвитку. Визначення стану об'єкта соціально-педагогічної діяльності вимагає від спеціаліста відповідального ставлення до діагностики, певної теоретичної підготовки з різних галузей наук, наявності комплексу знань про діагностику, сформованість умінь і навичок діагностичної діяльності.

З одного боку здійснення діагностичної функції вимагає міждисциплінарної підготовки та володіння методами соціологічного, психологічного, медичного дослідження, а з іншого - недостатній рівень підготовки соціальних педагогів до виконання діагностики. Відтак, професійно здійснена діагностика веде до правильності визначення подальшої діяльності одержання ефективних її результатів.

Особливе місце серед досліджень технології реалізації соціальним педагогом діагностичної функції займають роботи дослідників: О. Безпалько, А. Капської, А. Асмолова, Л. Василькової, Г. Вороніної, О. Газман, М. Глухової, І. Дубровіної, Ф. Мустаєвої, І. Мухи, Л. Нікітіної, Р. Овчарової, В. Сулова, П. Шептенко, Т. Шульги та інших. Зазначимо, що сучасними вченими досліджено: питання соціально-педагогічної діагностики у технологічному аспекті (Б. Алмазов, М. Беляєв, Н. Бессонова, М. Галагузова, Л. Мардахаєв); методологічні основи діагностики у соціально-педагогічній роботі (О. Холостова, І. Зайнишева, М. Шакурова).

Актуальність проблеми здійснення професійної діагностики соціальним педагогом вимагають теоретико - методологічного обґрунтування питання, що у свою чергу, потребує розробки комплексу завдань: обґрунтування і дослідження способів реалізації діагностичної функції у процесі діяльності соціального педагога . Нині є всі підстави говорити про суперечність між потребою закладів соціальної роботи в ефективній моделі здійснення соціальної діагностики й відповідною професійною підготовкою спеціалістів в цьому напрямі та недостатнім теоретичним та практичним опрацюванням цієї проблеми в соціально-педагогічній науці.

Школі щодня доводиться вирішувати безліч соціально-педагогічних проблем: забезпечення соціальних гарантій і соціального захисту дітей та учнівської молоді, створення умов для їх адаптації в соціальному середовищі: сім'ї, шкільному колективі, мікрорайоні школи. Зв'язуючою ланкою між вчителем, дитиною і соціумом є фахівець, який має досвід спілкування і роботи в соціумі, тобто «соціальний педагог». У школах не вистачає фахівців з профільною освітою з означеної спеціальності. Функції соціальних педагогів нерідко виконують вчителі або шкільні психологи, які не мають спеціальних знань і не використовують в своїй роботі весь арсенал засобів соціального педагога.

Соціальний педагог – це нова спеціальність, призначена для професіонала, компетентного фахівця, конкретного суб'єкта виховної системи.

Зазначимо, що у своїй діяльності соціальний педагог виконує різні функції:

– комунікативну (забезпечуючи налаштування взаємодії особи, соціальної групи, державних і недержавних організацій, які можуть виступати клієнтами, волонтерами, спонсорами і партнерами соціального педагога в рішенні професійних завдань);

– організаторську (характеризуючи соціально -педагогічну діяльність з погляду менеджменту, що полягає в структуризації, плануванні, розподілі видів професійної діяльності і координації роботи з різними соціальними інститутами і представниками споріднених професій);

– прогностичну (виконуючи змістовно -цільові (стратегічні) і організаційно-методичні (тактовні) завдання);

– охоронно -захисну (спрямовану на захист прав та інтересів дітей ,молоді на основі міждержавних документів з метою забезпечення для неповнолітніх і молоді гарантованих їм прав і умов життєдіяльності);

– діагностичну функцію (покликану виявляти окремі соціальні аномалії в мікросоціумі, конкретизувати проблему клієнта і виявляти індивідуальні і специфічні особливості клієнта або групи, що дає можливість адекватно вирішувати соціально-педагогічні завдання);

– попереджувально -профілактичну (її мета-- виявлення, запобігання і обмеження асоціальних явищ, причин соціальної дезадаптації серед різних соціальних груп і окремих осіб, забезпечення умов для формування соціально позитивній спрямованості особи;

– корекційно -реабілітаційну (полягає в роботі над змінами і вдосконаленням особових якостей клієнта, особливостей його життєдіяльності і створенням умов для розвитку потенційних можливостей особи з функціональними обмеженнями, активним залученням їх до участі в суспільному житті);

– соціально -терапевтичну (спрямовану на безпосереднє подолання кризових ситуацій і проблем клієнта на основі усвідомлення особою відношення до себе, оточуючим і навколишньому середовищу) [1, с. 42-47]; [2, с. 12], [5], [6,с.14], [7,с.35], [8, с. 24] .

Так, М. Галагузова [5], доповнює до вищевказаних функцій ще дві функції: посередницьку та евристичну. Ю. Василькова пропонує об'єднувати функції соціального педагога в три групи:

1) виховні (залучення дитини в навколишнє його середовище, процес її соціалізації, адаптація дитини в ході навчання і виховання);

2) соціально-правові (турбування держави про дітей, їх правовий захист);

3) соціально-реабілітаційні (виховна й освітня робота з дітьми-інвалідами, фізично або психічно неповноцінними) [4].

Діагностика – етап роботи виховному, соціально-правовому, соціально-реабілітаційному напрямі. На думку Л. Нікітіної діагностична функція спрямована на вивчення медико-психологічних і вікових особливостей, здібностей людини. Фахівець діагностує особистість та її коло спілкування, умови життя, виявляє позитивні або негативні впливи, проблеми [7, с. 35]. Ф.Мустаєва під діагностичною функцією розуміє ухвалу «соціального діагнозу». В процесі здійснення діагностичної функції соціальний педагог вивчає індивідуально-психологічні особливості здатності особистості, входить в світ її інтересів; діагностує характер відносин між людьми; виявляє проблемні сторони соціальної ситуації розвитку особистості [6, с. 14]. Отже, дослідники по-різному класифікують функції соціального педагога і пропонують своє розуміння діагностичної функції та її ролі в системі функціонального апарату соціально-педагогічної діяльності.

Описане дає можливість стверджувати, що запропоновані підходи до визначення змісту функцій соціально-педагогічної діяльності (у подальшому СПД) дають можливість практичним працівникам і майбутнім фахівцям соціальної педагогіки глибше осмислити спектр соціально-педагогічної діяльності.

У вітчизняній науці понятійне поле соціально-педагогічної діагностичної функції і підходу відображено в дослідженнях, які містять сучасні трактування процесів освіти, виховання як соціально-педагогічних явищ (А. Журкіна, В. Бочарова, Е. Бондаревська, Ю. Василькова, О. Газман, М. Галагузова, В. Загвязінський, Р. Літвак, Л. Мардахаєв, А. Мудрик, В. Нікітін, С. Сальцева, М. Руткевич, Е. Холостова, П. Шептенко та інші). Призначення діяльності сучасного соціального педагога – допомогти вихованцю в його особистому розвитку. Отже, суть діагностичної функції педагога зосереджена в слові «зрозуміти». Щоб зрозуміти дитину, її особливості, інтереси, прагнення,

потреби, мотиви, вчинки, необхідно вивчати її індивідуально-психологічні особливості, соціальну ситуацію розвитку тощо.

Діагностична функція – початкова і особливо важлива в діяльності соціального педагога. Педагог періодично відстежує динаміку розвитку кожної дитини і дитячого колективу як виховного середовища. Реалізація діагностичної функції починається з соціально-психолого-педагогічного діагностичного дослідження з подальшим аналізом і інтерпретацією одержаних результатів та припускає постановку «соціального діагнозу», для чого проводиться вивчення особливостей і соціально-побутових умов життя дітей, сім'ї, соціального оточення, виявлення позитивних і негативних впливів, проблем [13]. Як відомо, діагноз (від грецького *diagnosis* – розпізнавання, визначення) – кінцевий результат діяльності педагога, психолога по з'ясуванню і опису сутності індивідуальних особливостей особи з метою визначення її актуального стану, прогнозу подальшого розвитку і розробки рекомендацій, визначених задачею діагностичного обстеження. У науковій літературі знаходимо немало визначень поняття «діагноз», оскільки це поняття широко використовується в різних галузях науки й техніки. Зокрема, педагогічний діагноз – визначення індивідуальних особливостей людини, що істотно впливають на її стосунки і поведінку, а також відображаються на її розвитку, вихованні та навчанні. Діагноз соціально-педагогічний – визначення індивідуальних особливостей соціального розвитку, соціального виховання, становлення людини, які характеризують його особу і виявляються у стосунках, поведінці, діяльності [10, с. 78]. Відмінність соціального діагнозу від медичного і психологічного діагнозу в тому, що медичний діагноз – це короткий лікарський висновок про характер і суть захворювання; психологічний діагноз – це кінцевий результат діяльності психолога, спрямований на з'ясування сутності індивідуально-психологічних особливостей особи (оцінка, прогноз); а соціальний діагноз – це науковий висновок про стан «соціального здоров'я» даного об'єкту або соціального явища.

Термін «діагностика» увійшов до практики на рубежі XIX-XX століть. Діагностика (з грецького *diagnostikos* – здатний розпізнавати) – вчення про методи і принципи розпізнавання хвороб (явищ, особи) і постановки діагнозу. В цій площині лежить також поняття «діагностика», яка є діяльністю із встановлення і вивчення ознак, що характеризують полягання яких-небудь систем, для прогнозу можливих відхилень і запобігання порушень нормального режиму їх роботи. Експрес-діагностика – спосіб швидкої оцінки тієї або іншої якості, психологічної характеристики [10, с. 79]. Отже, діагностика – це загальний спосіб отримання вичерпної інформації про процес і об'єкт, який вивчається. Діагностика – найважливіший компонент технології (мета – діагноз – програма – вживання – аналіз) [13]. Мета діагностики – проникнення в сутність конкретних соціально-педагогічних проблем, властивих об'єкту, опис їх в системі показників (норм, нормативів, орієнтирів).

У практичній роботі соціальному педагогу доводиться користуватися різними видами діагностик. Діагностичний інструментарій в руках соціального

педагога носить найчастіше міждисциплінарний характер і містить методи соціологічного, педагогічного, психологічного і медичного дослідження. Тому, для більш глибокого розуміння суті соціально-педагогічної діагностики розглянемо інші її види на основі узагальнення довідкової і наукової літератури.

Медична діагностика – це процес встановлення медичного діагнозу, тобто висновок про характер і сутність хвороби пацієнта. Соціального педагога ці діагнози цікавитимуть з погляду їх психосоціальних і педагогічних аспектів [9].

Психологічна діагностика (психодіагностика) – виявлення, вимірювання індивідуально-психологічних властивостей особи або інших об'єктів [9, с. 304]. Психологічна діагностика призначена для того, щоб забезпечити збір інформації про особливості людської психіки [12].

Педагогічна діагностика – це вивчення особи, учня і учнівського колективу, з метою забезпечення індивідуального і диференційованого підходу в процесі навчання і виховання для більш ефективної реалізації його основних функцій [9]. Педагогічну діагностику можна розглядати не тільки як практику виявлення якості навчально-виховної діяльності, причин її успіхів і невдач, але і як напрям досліджень, які обслуговують цю практику [3].

Психолого-педагогічна діагностика – це процес і способи визначення ступеня розвитку особових якостей, ускладнень у навчанні, розвитку, спілкуванні, освоєнні професії, а також ефективності функціонування і розвитку психологічних систем, технологій, методик, педагогічних проектів.

Соціально-психологічна діагностика – теорія і практика виявлення соціально-психологічних характеристик людини, груп людей [10, с. 79].

Соціальна діагностика – це комплексний процес дослідження соціального об'єкту; явища шляхом розпізнавання і вивчення причинно-наслідкових зв'язків, відносин, які характеризують їх стан і тенденції розвитку [11]. Термін «соціальна діагностика» затвердили в кінці 20-х – 30-х роках ХХ століття. Соціальна діагностика – це вивчення соціальних мотивів і причин поведінки особи, групи; пошук соціальних детермінант процесів і явищ суспільного життя [10, с. 78–79]. Соціальна діагностика – це методичний інструмент, який дає необхідні знання, на основі яких розробляються різні соціальні прогнози і проекти, вивчається громадська думка і морально-психологічний клімат в суспільстві [11].

Вважаємо за необхідне розкрити змістове навантаження терміна «соціально-педагогічна діагностика». Соціально-педагогічна діагностика – це спеціально організований процес пізнання, в якому відбувається збір інформації про вплив на особу і соціум соціально-психологічних, педагогічних, екологічних і соціологічних чинників з метою підвищення ефективності педагогічних факторів.

Окрім означеного, зафіксоване у словнику соціально-педагогічних термінів таке трактування поняття : «Соціально-педагогічна діагностика – це теорія і практика виявлення соціально-педагогічних характеристик людини,

групи людей. Для соціально-педагогічної діагностики важливо не тільки пізнати самі явища, але і визначити причини їх формування »[10, с. 79].

Метою соціально-педагогічної діагностики є:

- виявлення спеціальних якостей особи, розвитку, поведінки;
- уточнення соціальної ситуації розвитку;
- визначення соціальної ситуації розвитку;
- визначення рівня розвитку або деформації різних якостей і властивостей, соціальних позицій;
- ранжирування, опис, побудова соціальних норм.

Об'єктом діагностики для соціального педагога є особа дитини в системі її взаємодії з соціальним мікросередовищем і окремі суб'єкти цього середовища, що роблять вплив на формування даної особи, що розвивається. Предметом діагностики є соціально-педагогічна реальність. Предмет і об'єкт діагностики відображаються в змісті діагностики [14, с. 16].

Соціально-педагогічна діагностика ґрунтується на низці принципів:

- принцип об'єктивності (не залежить від бажань і смаків, адже факти можуть бути не дуже приємними і навіть шокуючими );
- принцип соціальної верифікації і соціальної інформації – установка достовірності фактів, можливість перевірити;
- принцип системності – дослідження групи причин;
- принцип клієнтоцентричності – захист інтересів клієнта;
- принцип комплексності;
- принцип причинно-наслідкової обумовленості.

Відтак, діагностична діяльність соціального педагога може бути представлена такими етапами як: вивченням запиту; знайомство з об'єктом; формулювання проблеми; формулювання гіпотези про можливі причини феномена, який вивчається; вибір методів діагностики; вживання відібраних методів; формулювання діагнозу; підведення висновків; визначення міри розвитку або деформації різних властивостей і якостей, які мовляють залучання людини в різні соціальні зв'язки (процеси адаптації, соціалізації, соціальні установи та інше); опис і побудова «соціального портрета» особи; розробка прогнозу подальшого розвитку особи; розробка рекомендацій і програми коректувальної і профілактичної роботи; реалізація цієї програми; контроль за її здійсненням.

Окремі дослідники самостійними етапами ведення соціально педагогічної діагностики виділяють проведення загальної і спеціальної діагностики. Загальна діагностика припускає виділення важливих проблем досліджуваного явища, а спеціальна – націлена на розпізнавання й аналіз приватних, більш вузьких проблем явища, що діагностується.

Процес соціально-педагогічної діагностики має таку структуру:

1. Констатація певного неблагополуччя в діяльності і поведінці дитини.
2. Усвідомлення можливих причин неблагополуччя, аналіз особливостей випадку.
3. Висунення робочої гіпотези шляхом аналізу сукупності наявних даних.

4. Збір додаткової інформації, необхідної для перевірки гіпотези.
5. Перевірка робочої гіпотези шляхом аналізу сукупності даних.
6. При непідтвердженні гіпотези повторення процедури.

Результат і якість проведення діагностики впливають на прогнозування проблемної ситуації. Тому, реалізуючи діагностичну функцію, соціальний педагог повинен керуватися такими вимогами:

– дотримувати загальні технологічні вимоги: визначити мету, вибрати найефективніший діагностичний інструментарій, безпосередньо одержати дані та провести їх відбір, переробити і інтерпретувати дані (статистична обробка та якісний аналіз), встановити діагноз, скласти прогноз розвитку ситуації і визначити зміст соціально-педагогічної діяльності з конкретним підопічним;

– дотримуватися етичних норм;

– захищати інтереси підопічного: дотримувати принцип добровільності при обстеженні; повідомляти обстежуваному мету вивчення; інформувати його про те, хто буде ознайомлений з одержаними даними; знайомити його з результатами дослідження, надаючи йому можливість деякого коректування цих результатів, а також у власне педагогічних цілях;

– складати «карту-характеристику» особистості;

– володіти професійною компетенцією: знати теоретичні основи, засоби діагностики, що використовуються; вести картотеки методів, які використовуються, кваліфікаційних нормативів, дотримуватися професійної етики (зберігати таємно результати, не допускати непрофесіоналів до здійснення методик і тому подібне);

– співпрацювати з іншими фахівцями [13, с. 72].

Отже, соціально-педагогічна діагностика – це: діяльність з розпізнавання і аналізу соціально-педагогічних патологій і проблем; процес, який веде до формування висновку про предмет, який розглядається; галузь соціально-педагогічної науки про методи дослідження. Проведений аналіз засвідчує, що у соціально-педагогічній діяльності діагностична функція є початковою та відіграє важливу роль, оскільки саме вона покликана знаходити окремі соціальні відхилення в певному мікросоціумі, конкретизувати проблему клієнта, знаходити індивідуальні та специфічні особливості клієнта, певної групи, а також передбачає постановку «соціального діагнозу», шляхом вивчення індивідуальних особливостей дітей, членів сім'ї, соціального оточення; розпізнавання причинно-наслідкових зв'язків, відносин, які характеризують стан і тенденції розвитку соціально-педагогічного об'єкту.

Дослідження питання проведення своєчасної та кваліфікованої соціальної діагностики повинно спиратися на науково-теоретичні основи соціальної педагогіки. Водночас аналіз літератури дозволив висвітлити низку сучасних теоретичних і практичних, соціальних і педагогічних проблем, як ще не розв'язані на рівні педагогічної науки: по-перше, це проблема сутності і змісту вищої освіти в професійній підготовці студентів до соціально-діагностичної діяльності в галузі соціально-педагогічної роботи в ринкових умовах; по-друге, потребує розробки технологія професійної підготовки



майбутніх соціальних педагогів та працівників до здійснення соціальної діагностики.

Таким чином, аналіз соціально-педагогічної, педагогічної й психологічної літератури дозволяє констатувати, що на сьогодні ця проблема залишається недостатньо дослідженою. Тому подальші дослідження ми передбачаємо провести в соціально-педагогічній науці в напрямку вивчення сутності та змісту соціальної діагностики як теоретичної основи підготовки спеціалістів до соціально - педагогічної діяльності.

### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**

1. Архипова С.П. Социальная педагогика: навчально-методичний посібник / С.П.Архипова, Г.Я. Майборода. – Черкаси – Ужгород: «Мистецька лінія», 2002. – 268 с.
2. Безпалько О.В. До питання про структуру та функції соціально-педагогічної діяльності / О.В. Безпалько // Практична психологія і соціальна робота. – 2000. – № 5. – С 12 – 14.
3. Битинас Б.П., Педагогическая диагностика: сущность, функции, перспективы / Б.П. Битинас, Л.И. Катаева // Педагогика. – 1993. – № 2. – С. 10 – 16.
4. Василькова Ю.В. Методика и опыт работы социального педагога / Ю.В. Василькова. – М., 2002. – 159с.
5. Методика и технологии работы социального педагога: Учебное пособие для студ. вузов / Под ред. М.А. Галагузовой, Л.В. Мардахаева. – М.: Академия, 2002.-192с.
6. Мустаева Ф.А. Основы социальной педагогики / Ф.А. Мустаева – М., 2002. – 416с.
7. Никитина Л. Функции и роли социального педагога / Л. Никитина // Воспитание школьников. – 2000. – № 8. – С. 3.
8. Овчарова Р.В. Справочная книга социального педагога / Р.В. Овчарова. – М., 2001. – 224с.
9. Психологический словарь /Под общей ред. А.В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М.: Политиздат. – 494 с.
10. Словарь по социальной педагогике: учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Авт.-сост. Л.В. Мардахаев. – М.: Академия, 2002. – 368 с.
11. Социальная работа: учебное пособие. / Под общей ред. В. И. Курбатова. – Ростов на Дону: Феникс, 2003. – 480 с.
12. Чупров Л.Ф. Еще раз о психологической диагностике / Л.Ф. Чупров // Вопросы психологии. – 2001. – № 5. – С. 152–158.
13. Шакурова М.В. Методика и технология работы социального педагога: учебное пособие / М.В. Шакурова. – М., 2002. -145с.
14. Щуркова Н.Е. Практикум по педагогической технологии/ Н.Е. Щуркова. – М., 1998. –250с.

**Король В. М.,**  
начальник навчально-методичного відділу,  
підполковник служби цивільного захисту  
Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля

**Кришталь М. А.,**  
ректор Академії пожежної безпеки  
імені Героїв Чорнобиля,  
полковник служби цивільного захисту,  
кандидат психологічних наук, професор

**Мукомел С. А.,**  
доцент кафедри психології діяльності  
в особливих умовах та педагогіки  
Академії пожежної безпеки  
імені Героїв Чорнобиля, кандидат педагогічних наук,  
член-кореспондент Академії Акмеологічних наук

## **АКСІОЛОГІЧНИЙ КОМПОНЕНТ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СЛУЖБИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ МНС УКРАЇНИ**

*Статтю присвячено проблемі формування ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців служби цивільного захисту МНС України у процесі професійної підготовки та становленні професіонала*

*Ключові слова: аксіологічний компонент, цінності комунікативної культури, цінності мотиваційно-сміслової культури, цінності характерологічної культури, цінності едукаційної культури, цінності інтелектуальної культури, професійні ціннісні орієнтації фахівців служби цивільного захисту МНС України*

*Актуальність дослідження.* Проблема ціннісних орієнтацій є однією із пріоритетних у сучасній науці, особливо в умовах кардинальних змін, які відбуваються в нашій країні. Зростаюча необхідність формування моральності та громадянської спрямованості особистості у процесі професійної підготовки молоді зумовлює підвищення наукового інтересу до вивчення закономірностей становлення ціннісних орієнтацій. Перед системою освіти ставляться досить складні завдання: у процесі навчання, виховання й розвитку молодих людей, які вступають до вищого навчального закладу, не тільки забезпечити певний освітньо-кваліфікаційний рівень, а й сформувати систему ціннісних орієнтацій – громадянських, корпоративних і особистих.

Актуальність обраної теми обумовлена необхідністю перебудови системи підготовки майбутніх фахівців в сучасних умовах і практичними завданнями досягнення якісно нового рівня професійної підготовки випускника ВНЗ МНС України. Така необхідність пов'язана із соціально-економічними змінами, що відбуваються в суспільстві, з підвищенням вимог до фахівців, їхньої активності і відповідальності стосовно власного професійного та особистісного розвитку.

Представниками різних наукових течій активно ведеться пошук визначення ролі й структури ціннісних орієнтацій.

*Аналіз основних досліджень і публікацій.* У науковій літературі проблема ціннісних орієнтацій особистості розглядається науковцями як на заході (М. Вебер, Е. Дюркгейм, А. Маслоу, Р. Мертон, Т. Парсонс, М. Рокіч, Е. Фромм та ін.), так і на пострадянському просторі (К. Абульханова-Славська, О. Асмолов, Ф. Басін, А. Здравомислов, О. Леонт'єв, Д. Леонт'єв, М. Лапін та ін.). Активно розробляється проблематика і в Україні (М. Боришевський, П. Ігнатенко, Т. Кириленко, В. Клименко, С. Максименко, І. Маноха, В. Роменець, Т. Титаренко, В. Циба, Т. Яценко та ін.).

Рядучених (І. Бех, Т. Бутківська, Н. Логвінова, Л. Ломако, О. Светличний, О. Сухомлинська, О. Фанталова, А. Фролова та ін.) досліджують особливості становлення ціннісних орієнтацій у процесі навчання студентів.

Водночас проблема становлення ціннісних орієнтацій фахівців служби цивільного захисту МНС України у процесі їх професійної підготовки залишається недостатньо вивченою.

*Мета статті* – розкрити динамічні особливості ціннісної сфери майбутніх фахівців служби цивільного захисту МНС України на різних етапах професійного навчання.

*Об'єкт дослідження* - ціннісні орієнтації майбутніх фахівців служби цивільного захисту МНС України.

*Предмет дослідження* - динаміка ціннісної сфери майбутніх фахівців служби цивільного захисту МНС України у процесі професійного навчання.

*Виклад основного матеріалу дослідження.* Життя та розвиток людини невіддільні від цінностей, існування і функціонування яких пов'язано із родовою потребою людини в об'єктах внутрішньої орієнтації та особливою здатністю людської свідомості відображати і фіксувати значення певних духовних чи матеріальних об'єктів для задоволення потреб людини, реалізації її інтересів.

Цінності, що домінують у суспільстві, є головним елементом культури та складають її сутність. Людина як суб'єкт культури створює на основі соціальних цінностей власний ціннісно-смісловий простір, “суб'єктивну об'єктивність” [2], від яких залежить наповненість її життя справді людським смыслом і реальним гуманістичним змістом.

Основною формою ціннісного самоздійснення, самовираження, самореалізації, самоактуалізації людини є її духовно-практична активність. Виділення аксіологічного компонента діяльності (А. Брушлінський, С. Рубінштейн, Д. Ельконін та ін.) дає можливість структурувати діяльність та особистість за єдиним принципом.

Увага до духовної сторони професійної діяльності виявляється у розрізненні фахівців і професіоналів. На відміну від фахівця, який володіє лише техніками своєї справи, професіонал, крім того, є суб'єктом власної діяльності. Людина як суб'єкт діяльності будує власну систему діяльності, узгоджуючи індивідуальну активність із соціальними і професійними вимогами, цінностями

[11]. Професіонала від рядового представника професії у першу чергу відрізняють саме характеристики його ціннісно-сміслової сфери, тобто, як зазначає Л. Мітіна [12], у справжньому професіоналі органічно поєднується майстер та особистість. Як складова професіоналізму діяча ціннісні орієнтації розглядаються й з позицій акмеології [5]. У психології професійної освіти має місце зміщення дослідницького інтересу з розробки описово-нормативних моделей особистості та діяльності спеціаліста, на основі яких формувалися вимоги до змісту його професійної підготовки (професіографічний підхід), до досліджень професійної свідомості та самосвідомості суб'єкта діяльності – його цінностей, смислових утворень, рефлексії [6, с. 88].

*Зміст аксіологічного або ціннісно-орієнтаційного, за визначенням М. Кагана [8], компонента професійної діяльності складає сукупність загальнозначущих, загальноприйнятих цінностей-норм та індивідуально значущих цінностей. Наявність професійних цінностей-норм, тобто вироблених культурних стандартів, обумовлено тим, що діяльність здійснює соціальний суб'єкт, людина, яка належить до певної суспільної та професійної спільноти, що задають ідеальну модель діяльності. Н. Костенко та В. Оссовський [14] поділяють професійні цінності-норми на три групи, а саме на ті, що стосуються: 1) професії як цілого (мета професії як вираження її соціальної функції; її місце у житті суспільства), 2) особистісних якостей представника професії та особливостей його поведінки (особистісний взірець представника даної професії, його мораль, стиль життя, професійна етика) та 3) взаємовідносин з іншими професіями, з соціальним середовищем (судження стосовно характеру соціальних функцій інших професій).*

Завдяки професійним цінностям-нормам людина на етапі оволодіння діяльністю орієнтується у конкретних професійних ситуаціях (адаптивно-репродуктивна орієнтація) та виконує дії на нормативно-рольовому рівні [7]. Від того, наскільки повний вияв дістає у мотивах діяльності людини “понадіндивідуальна культурна традиція”, визначається духовність особи [4, с. 7].

Відповідно до особистісного підходу у розумінні психологічної культури професіонала у її структурі за вертикальним виміром особистості виділяють аксіологічний компонент, а саме такі цінності: 1) цінності комунікативної культури (товариськість, тактовність, толерантність, здатність до взаєморозуміння, самовираження і творчої взаємодії, співпереживання), 2) цінності мотиваційно-сміслової культури особистості (цінності самоактуалізуючої особистості, прагнення до духовних цінностей, наявність сенсу і мети життя), 3) цінності характерологічної культури (ініціативність, допитливість, добротворчість, чесність, сміливість, наполегливість, вимогливість до себе, совість, організованість, працьовитість, відповідальність тощо), 4) цінності рефлексивної культури (здатність до адекватного самопізнання і самооцінки, самоконтроль, самовладання, самоорганізованість, самокreatивність, почуття власної гідності тощо), 5) цінності едукативної культури (психологічний кругозір, психологічно доцільна мудрість вчинків,

вміння використовувати психологічні знання), 6) *цінності інтелектуальної культури* (інтелектуальна ініціатива, здатність сприймати нове, спостережливість, системне мислення, винахідливість, нестандартність мислення, почуття нового, прагнення до істини тощо) та 7) *цінності психофізіологічної культури* (розкриття власних задатків та здібностей).

Категоріальний аналіз проблеми у філософській, соціологічній та психолого-педагогічній літературі дозволив виділити основні значення понять „цінності”, „ціннісні орієнтації”, „професійні ціннісні орієнтації фахівця служби цивільного захисту МНС України”. У нашому дослідженні *цінності* розглядаються як суспільні ідеали, зразки, еталони, своєрідні культурні стандарти вибору особистістю стратегічних напрямів власного життєвого шляху та формування життєвої позиції; *ціннісні орієнтації* – як особистісні (інтеріоризовані) цінності; смислові установки особистості, що визначають її готовність до певного типу поведінки у конкретній ситуації, до спрямованої діяльності.

На основі аналізу літератури з аксіологічної проблематики ми виходили з того, що ПЦО фахівця служби цивільного захисту МНС України є цілісною системою і мають такі властивості: інтегративність, структурність, відкритість, зв'язок із середовищем і самоорганізованість, нелінійність, багатовимірність, динамічність – статичність, суперечливість – узгодженість.

Як складова духовності, ПЦО мають етичний вимір і ґрунтуються на моральному законі (імперативі) особистості, спрямовуються наявним у духовному світі особистості моральним ідеалом.

Внутрішню організацію ціннісних орієнтацій як вищого диспозиційного утворення особистості складають такі компоненти: *когнітивний (смисловий), емотивний (емоційно-оцінний) та конативний (поведінковий, діяльнісний, вольовий)*, але, зрозуміло, що зміст кожного з цих компонентів у структурі ціннісних орієнтацій, зокрема професійних, має особливості у порівнянні з іншими психічними феноменами.

ПЦО належать не тільки до свідомості, але й до діяльності та поведінки особистості. *Конативний компонент* ПЦО фахівця служби цивільного захисту складається з системи його вчинків та дій, завдяки яким він втілює цінності у власній професійній діяльності. Тобто конативний компонент ПЦО фахівця служби цивільного захисту його професійними позиціями. Використовуючи класифікацію О. Орлова ми виділяємо такі професійно-психологічні позиції (центрації) фахівця служби цивільного захисту МНС України: *професіоцентризм, егоцентризм (Я-центрація), конформна (формально-рольова) позиція, людиноцентризм та полісуб'єктна позиція*, яка оптимально-продуктивно об'єднує попередні й є поліфункціональною професійною позицією інспектора. Та чи інша професійна позиція інспектора має місце у кожного і ситуаційно в той чи інший момент перемагає одна з них. Разом з тим можна говорити про типову для фахівця служби цивільного захисту позицію як його професійну спрямованість. Вищевказані професійні позиції фахівця служби цивільного захисту ми співвіднесли із смисловою вертикаллю

особистості, розробленою Б. Братусем (табл. 1.1). Таке співвідношення є об'єднанням горизонталі (діяльностей) і вертикалі (смислів) і саме у такому об'єднанні, за думкою Б. Братуся, людина й існує – як вертикаль вона реалізує себе через горизонтальні зв'язки.[2]

Таблиця 1.1

*Визначені професійні позиції фахівця служби цивільного захисту із особистісним смислом*

<b>Професійні позиції фахівця с.ц.з.</b>	<b>Рівні особистісного смислу (за Б. Братусем)</b>
Професіоцентризм	Професіоналізм, здатність спілкуватися
Егоцентризм	Егоцентричний рівень (смисловими спрямуваннями є особистісний успіх, престижність, вигода, залежно від цього люди розглядаються як „хороші”, „вигідні”)
Конформна позиція	Групоцентричний рівень (ідентифікація себе з групою, людина цінна не сама по собі, а своєю належністю до певної групи)
Людиноцентризм	Гуманістичний рівень (смилове прагнення завдати блага іншим)
Полісуб'єктна позиція	Есхатологічний, духовний рівень (кожна людина є цінністю)

Згідно із твердженням В. Ядова [16], когнітивний, емотивний та конативний компоненти ціннісних орієнтацій взаємопов'язані і механізм цього взаємозв'язку виступає механізмом функціонування системи у цілому (парадигма цілісного ціннісного ставлення людини до світу). Відповідно це відноситься й до ПЦО.

Однакове співвідношення за вагомістю емотивного та конативного компонентів у системі ПЦО фахівця служби цивільного захисту пояснюється тим, що вони мають синхронне, пропорційне зростання: емоційні переживання виступають мотивом діяльності, тому внутрішньо органічно притаманні діяльності.

Кожний з компонентів ПЦО фахівця служби цивільного захисту виконує певні *функції*. Так, когнітивний компонент системи ПЦО здійснює *методологічну функцію* – забезпечує смислову визначеність професійної діяльності, усвідомлення рятувальником значущих аспектів професійної діяльності як цінних, обґрунтовує вибір найбільш раціональних засобів реалізації цінностей професійної діяльності та засобів

професійної самореалізації. Але самі по собі цінності-знання не обов'язково ведуть до дій, спрямованих на реалізацію цінності.

*Мотиваційну функцію* у структурі ПЦО закріплено за емоційним компонентом. Модальність мотивації може бути різною, а саме: необхідності, зобов'язаності, бажаності. Мотиви деяких вчинків та дій фахівця служби цивільного захисту можуть не співпадати із його загальною ціннісною орієнтацією, а бути підпорядковані ситуаційним почуттям. Більш розвиненою у моральному відношенні є та особистість, у якої неспівпадіння ціннісних орієнтацій і мотивації мінімальне.

У зв'язку з тим, що фундаментальною характеристикою емоцій є оцінка, поряд із мотивуючою функцією емотивний компонент ПЦО здійснює *оцінювальну функцію* і на її основі емоційну корекцію діяльності та поведінки: емоції оцінюють особистісний смисл подій, що відбуваються, і у випадку невідповідності цього смислу мотиву, змінюють загальну спрямованість діяльності та поведінки особистості.

Конативний компонент ПЦО виконує *функцію їх реалізації* шляхом мобілізації морально-вольових якостей особистості.

Взаємозв'язок усіх компонентів ПЦО виступає механізмом їх функціонування як цілого, головною функцією якого є *складна (диспозиційна) регуляція* професійної діяльності інспекторана фоні постійно мінливих професійних умов та ситуацій. Механізм регуляції ціннісних орієнтацій пов'язаний із смисловим впливом цінностей, їх властивістю забезпечувати особистості внутрішню рівновагу.

Одним із механізмів, що обумовлюють становлення професіонала, є рефлексія людиною тих чи інших форм власного існування як професіонала. І кожен етап становлення професіонала характеризується тим чи іншим способом осмислення, рефлексії. Так, при становленні людини як діяча, ключовим стає диференціація, відділення самого себе як діяча від інших позицій, займаних людиною. Осмислення самого себе йде по лінії: „Я як діяч - Я як не діяч”. Основним процесом на цьому етапі є процес визначення мети. У ході цього процесу людина самостійно ставить цілі власної діяльності, тобто починає її проектувати і будувати [6, с. 46]. Наступний етап характеризується вже іншою лінією осмислення, рефлексії: „Я як діяч – інші діячі”. Відбувається побудова предметності власної діяльності, тобто визначення специфічності, унікальності стосовно діяльності інших професіоналів у даній галузі й разом із тим визначення її смислів, цілей і способів.

Наступний крок професіоналізації пов'язаний зі зміною об'єкта рефлексії – осмислюється не власна діяльність, а діяльність професійного співтовариства. При чому ця діяльність осмислюється не відсторонено, а стосовно до організації власної діяльності в цьому просторі. На заключному етапі життя розглядається професіоналом як простір реалізації діяльнісних смислів, що перетворилися на місію. Механізми рефлексії, ідентифікації демонструють (пояснюють) особливості професійного самовизначення, „обживання”,

освоєння навчально-професійної діяльності курсантами у процесі навчання у ВНЗ МНС України.

Більшість авторів зазначають, що професійний розвиток людини - тривалий і динамічний процес. При цьому, незважаючи на розбіжність у назвах, кількості, вікових межах етапів, стадій, фаз, всі дослідники виділяють *етап підготовки до вибору професії, етап професійної підготовки і етап безпосередньої професійної діяльності*. Л. Мітіна зазначає, що „професійний розвиток на різних етапах життєдіяльності людини є те результатом, то засобом розвитку особистості”[6, с. 46].

Т. Кудрявцевим були виділені наступні стадії професійного становлення:

- 1) виникнення і формування професійних намірів під впливом загального розвитку, первісного орієнтування і прилучення до різних сфер праці в загальноосвітній школі;
- 2) власне професійне навчання, тобто етап цілеспрямованої підготовки до обраної професії в ході продуктивної інтелектуальної та практичної діяльності;
- 3) процес входження в професію, що характеризується активним оволодінням професією і знаходженням свого місця всистемі виробничого колективу[10, с. 267].

М. Каган, описуючи процес професійного становлення, виділяє наступні етапи:

- 1) перехідний, протягом якого відбувається входження першокурсника в студентське життя;
- 2) накопичувальний, для якого „характерним є поступове поліпшення об'єктивних показників діяльності студентів”[9, с. 92];
- 3) визначає, на якому виробляється більш-менш стійка модель професійної діяльності, оформляються найближчі професійні плани;
- 4) завершальний: робота на виробництві, придбання фахівцем вищої кваліфікації в обраному виді діяльності [9, с. 93].

Е. Зеєр виділяє наступні етапи професійного становлення:

- *Оптація* (формування професійних намірів, професійне самовизначення, усвідомлений вибір професії на основі врахування індивідуально-психологічних особливостей);
- *Професійна підготовка* (формування професійної спрямованості, системи соціальних і професійно орієнтованих знань, умінь, навичок, набуття досвіду вирішення типових професійних завдань);
- *Професійна адаптація* (входження в професію, освоєння нової професійної ролі, засвоєння технологій професії, набуття досвіду самостійного виконання професійної діяльності);
- *Стадія інтерналізації* (формування професійного менталітету, високоякісне виконання професійної діяльності);
- *Професійна майстерність* (повна реалізація, самоздійснення особистості у творчій професійній діяльності - „акме” професійного розвитку) [6, с. 29].

Професійне становлення особистості – це процес розвитку, в якому можна виділити певні стадії. Найчастіше перехід від однієї стадії до іншої



супроводжується кризами професійного становлення - нетривалими за часом періодами кардинальної перебудови професійної свідомості, які супроводжуються зміною вектора розвитку. Вони виникають, коли старе в професійній праці вже не задовольняє, а нове ще не знайдене, або коли творчі знахідки працівника зустрічають зовнішній опір у професійному середовищі [10, с. 21]. Ці кризи часто протікають непомітно, але перебудова смислових структур професійної свідомості, переорієнтація на нові цілі, корекція професійної позиції ведуть до змін взаємин з оточуючими людьми, до зміни способів виконання діяльності, а в окремих випадках – зміни професії.

А. Фонарьов виділяє індивідуально-особистісну форму психологічної регуляції діяльності як кризи, після чого людина або піднімається до особистісної (прогрес) або повертається до індивідуальної форми (регрес), але в будь-якому випадку виникає нова ціннісна система, за допомогою якої можна відновити цілісність і знайти сенс буття [15, с. 71].

Е.Симанюк була запропонована типологія криз професійного становлення:

- 1) нормативні кризи, зумовлені логікою становлення особистості;
- 2) ненормативні, характеризуються випадковим чи несприятливим збігом обставин;
- 3) наднормативні (екстраординарні) чи кризи самоактуалізації [5, с. 46].

На стадії професійної освіти деякі курсанти переживають розчарування в одержуваній професії, виникає невдоволення окремими предметами, з'являються сумніви у правильності професійного вибору, падає інтерес до навчання. Як правило, криза вибору професії чітко проявляється в першій і останній роки навчання. За рідкісним винятком ця криза долається зміною навчальної мотивації на соціально-професійну. Посилюється з року в рік професійна спрямованість навчальних дисциплін, яка знижує незадоволеність майбутньою професією. Можна відзначити уповільнений характер цієї кризи. Але зміна соціальної ситуації розвитку та перебудова навчально-пізнавальної діяльності у професійно-орієнтовану дозволяють виділити його в самостійну нормативну кризу професійного становлення особистості.

Г. Ікрін вважає, що можливий розгляд не одного цілісного етапу професійного навчання, а трьох: початкового, основного та заключного - і, відповідно, трьох видів провідної діяльності: навчально-пізнавальної, навчально-дослідної та навчально-професійної [11]. На основі виділення трьох видів провідної діяльності студентів він гіпотетично представив траєкторію професійного розвитку особистості студента у вигляді графічної моделі (рис. 1.1).

На осі абсцис відображені тимчасові параметри - три етапи професійної підготовки: початковий, основний і заключний. На осі ординат відзначені три види провідної діяльності: навчально-пізнавальна, навчально-дослідницька, навчально-професійна. Дана вісь характеризує прогресивний розвиток діяльності і, як наслідок, розвиток особистості курсанта.

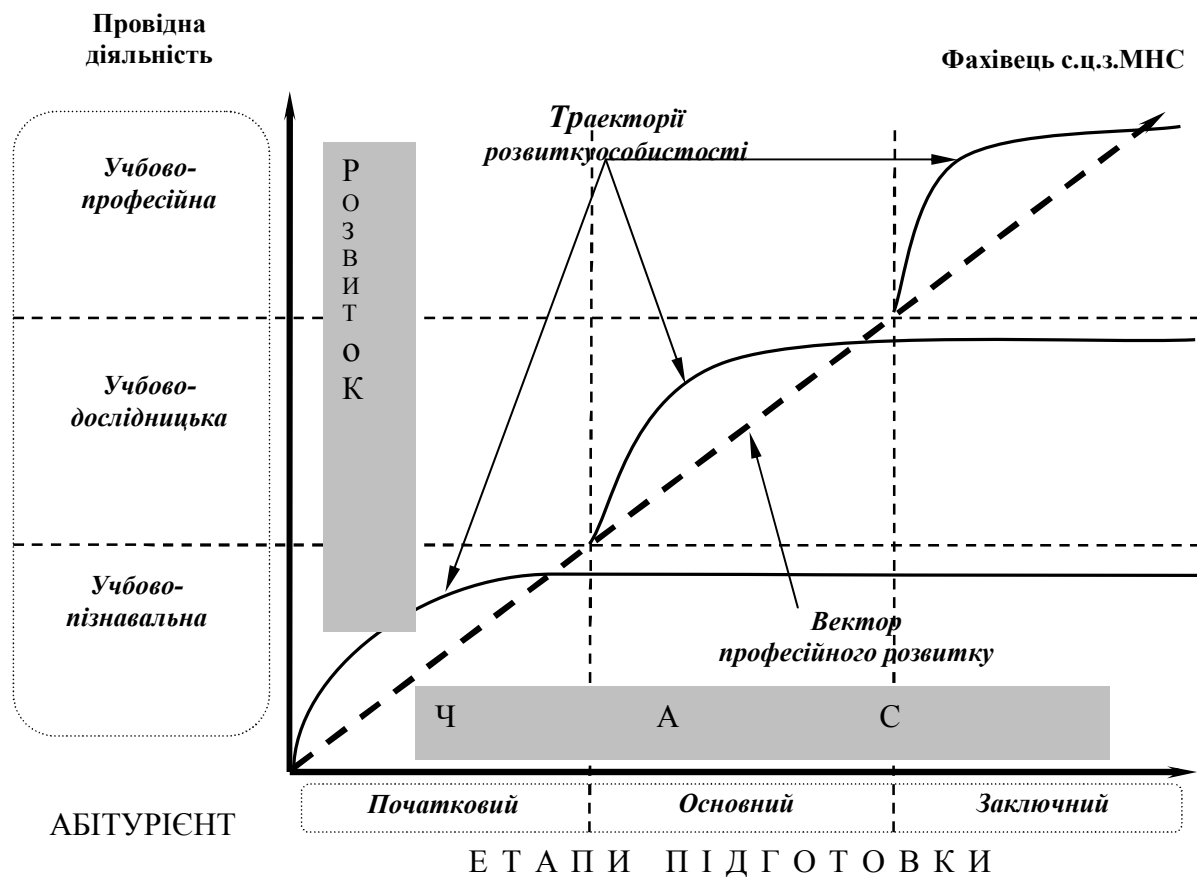


Рис. 1.1. Динаміка розвитку діяльності та особистості курсанта

Крива відображає динаміку процесу професійного розвитку особистості на кожному етапі, яка залежить від відповідності реально складається навчальної діяльності курсанта нормативної, вибудованої згідно з логікою розвитку діяльності. У разі їх відповідності відбувається ефективне перетворення структурних компонентів особистості (прогресивний розвиток). Якщо ж цього не відбувається, то крива розвитку перетворюється на плато, асимптотично наближаючись до „нової якості”, але не досягаючи його. При цьому розвиток стагнує, що не дозволяє особистості перейти на більш високий рівень розвитку.

Таким чином, рівень професійного розвитку курсанта, що навчається на заключному етапі, може відповідати рівню початкового етапу, якщо на молодших курсах його діяльність не носила розвивального характеру або він виконує діяльність більш високого рівня, але вона не ефективна і не призводить до прогресивної зміни його особистості.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Підсумовуючи вищевикладене, необхідно зазначити, що основні положення теорії професіоналізації можуть бути зведені стосовно до етапу навчання курсантів в умовах ВНЗ МНС України до наступних:

1. Положення про єдність загального й професійного розвитку особистості.
2. Положення про те, що професійна діяльність постає перед майбутнім фахівцем служби цивільного захисту у формі нормативно-схваленого способу

діяльності. У процесі освоєння професії курсант „розпредмечує” нормативний спосіб, перетворюючи його в індивідуальний спосіб діяльності.

3. Положення про те, що період професійного навчання, входження у професійну діяльність характеризується суттєвими змінами у сфері самосвідомості.

4. Положення про необхідність обліку та вирішення основних протиріч процесу підготовки фахівців служби цивільного захисту: між способом існування професійної діяльності як процесу та її представленість у навчанні у вигляді систем знань і алгоритмів дій; між рівнем оволодіння курсантами в процесі навчання способами перетворення поведінки та способу думок інших людей і вмінням перетворювати себе і т. д.

Подальше дослідження у цьому напрямку має, на наш погляд, сприяти не лише наступному поглибленню психолого-педагогічної теорії, а й практичній організації та систематизації навчально-виховних впливів на етапі професійної підготовки особистості в системі закладів вищої освіти МНС України.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
2. Братусь Б.С. Психология. Нравственность. Культура. – М.: МГУ, 1994. – 96 с.
3. Брушлинский А.В. Проблемы психологии субъекта. – М.: ИП РАНС, 1994. – 109 с.
4. Бубнова С.С. Ценностные ориентации личности как многомерная нелинейная система // Психол. журн. – 1999. – Т. 20. – № 5. – С. 38 – 44.
5. Деркач А.А. Акмеология: Учеб. пособие. – СПб.: Питер, 2003. – 256 с.
6. Деркач А.А. Акмеологические основы становления профессионала. – М.: МПСИ, 2004. – 752 с.
7. Дильтей В. Описательная психология: Пер. с нем. – 2-е изд. – СПб.: Алетейя, 1996. – 160 с.
8. Каган М.С. Мир общения: Проблема межсубъектных отношений. – М.: Политиздат, 1988. – 319 с.
9. Каган М.С. О духовном: Опыт категориального анализа // Вопросы философии. – 1985. – № 9. – С. 91 – 102.
10. Климов Е.А. Психология профессионала: Избр. психол. тр. / Гл. ред. Д.И. Фельдштейн. – М.: ИПП; Воронеж: НПО МОДЭК, 1996. – 400 с.
11. Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию. – М.: Прогресс, Культура, 1992. – 414 с.
12. Митина Л.М. Учитель как личность и профессионал. – М.: Дело, 1994. – 214 с.
13. Нарский И.С. Диалектическое противоречие и логика познания. – М.: Наука, 1969. – 246 с.
14. Осовський В.Л. Методологічні проблеми соціологічного дослідження цінностей професійної діяльності // Філософ. думка. – 1986. – № 1. – С. 48 – 55.

15. Сагатовский В.Н. Категориальный контекст деятельностного подхода // Деятельность: теории, методология, проблемы. – М.: Политиздат, 1990. – С. 70 – 82.

16. Ядов В.А. Диспозиционная концепция личности // Социальная психология: История. Теория. Эмпирические исследования / Под ред. Е.С. Кузьмина, В.Е. Семенова. – Л.: ЛГУ, 1979. – С.106– 120.

**Котенко Т.О.,**  
*педагог-організатор*  
*Степанівської ЗОШ I-II ступенів Драбівського району*  
*Черкаської області*

## **РОЛЬ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ТРАДИЦІЙ НАРОДУ В ДУХОВНО-МОРАЛЬНОМУ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ**

*Статтю присвячено питанню формування духовно-морального розвитку школярів на основі етнокультурних традицій та історичної пам'яті українського народу в співпраці школи, сім'ї та громадськості*

*Ключові слова: духовний світ школяра, співдружність, духовні потреби, мікроклімат сім'ї, традиції та звичаї.*

Процес становлення української державності, створення громадянського демократичного суспільства, економічна, культурна та комунікативна інтеграція України в європейське і світове співтовариства передбачає всебічне утвердження в суспільному та індивідуальному бутті цивілізованих норм життя на основі загальнолюдських цінностей та духовних, моральних і культурних засад життя українського народу.

За роки незалежності в Україні було прийнято низку законів, постанов та указів, які регламентують діяльність органів законодавчої та виконавчої влади в Україні з питань національного, духовного, фізичного виховання, дотримання демократичних прав і свобод.

Водночас в українському суспільстві дедалі відчутніше стає дисгармонія інтелектуального, морального і духовного розвитку людей. Тому мета сучасного освітнього процесу – не тільки сформувати необхідні компетенції, надати ґрунтовні знання з різних предметів, а й формувати громадянина, патріота, інтелектуально розвинену, духовно і морально зрілу особистість, здатну забезпечити країні гідне місце у цивілізованому світі. Для різнобічного і гармонійного розвитку зростаючої особистості треба, щоб освітній процес будувався не тільки на науковому осмисленні дійсності, а й на моральних, культурних та духовних цінностях українського народу і кожної людини зокрема.

Духовна сфера – найскладніша царина життєдіяльності людини. Для багатьох громадян вона має не лише загадковий, утаємничений, а й відлякуючий характер. Над цією проблемою споконвіку ламають голови філософи, вчені, теологи. Але і сьогодні вона така ж актуальна. Сучасній

освіченій людині так само важко, як і її далекому предкові, духовно збагнути глибину простих стандартів, зафіксованих у Святому Письмі, що плід Духу Божого є: любов, радість, довготерпіння, доброта, милосердя, віра, лагідність, стриманість.

**Мета:** розвиток вищих моральних (духовних) цінностей особистості; повернення стосунків між дітьми і педагогами, дітьми і батьками до витоків любові, прийняття, розуміння – духовної першооснови утвердження людини; оволодіння учнями історико-культурного досвіду: мистецтво, гра, творчість, народні та родинні традиції, релігія; вироблення життєвої концепції, рівня соціальної та психологічної зрілості.

#### **Практично орієнтовані напрями духовного виховання учнів**

1. Формування внутрішньої культури
2. Спрямовування зовнішньої поведінки.
3. Культура взаємин у спілкуванні з природою, мистецтвом, у праці.
4. Розвиток людських контактів у сім'ї, в колективі, на загальнодержавному рівні.

#### **Шляхи і форми впровадження мети**

- Навчально-пізнавальна діяльність учнів.
- Позакласна та позашкільна виховна робота.
- Єдність у вихованні школи, родини, громадськості.

Особлива роль у вихованні духовності належить предметам соціально-гуманістичного та художньо-естетичного циклу: української мови і літератури, етики, історії, природничих наук, образотворчого мистецтва. Доцільними є такі форми роботи:

- акція
- година спілкування
- родинне свято
- літопис шкільного життя
- виставка творчих робіт
- колективне ігрове спілкування
- відверта розмова
- колаж
- гра-драматизація

#### **Культивування у вихованця потреби до морально-духовного багатства**

Рання орієнтація підростаючої особистості на матеріальні потреби у різних їх формах створює значні бар'єри у її морально-духовному розвитку. В результаті цього у вихованця виникає сильне і стійке прагнення до задоволення цих потреб і нездоланна установка саме на такий сенс життя. Така цільова стратегія відповідним чином закріплюється у свідомості індивіда як потяг до накопичення багатства. Саме мірою володіння матеріальними речами, за уявленнями суб'єкта, визначається міра людського багатства. Такий погляд підтримує (вільно чи

мимоволі) й соціальне середовище, спрямовуючи його устремління в цьому напрямі.[115, 1]

Надзвичайно перспективною у виховному плані видається позиція, за якою людське багатство має, насамперед, бути репрезентоване багатством морально-духовним, багатством особистісних цінностей.

З огляду на методику доцільно ввести у термінологічний апарат виховання поняття *одиниця морально-духовного багатства*, якою є певна його особистісна цінність. Вихованець збагачується в міру його загальної морально-духовної вихованості, набираючи при цьому більшу кількість оцінних одиниць.

Процес такого збагачення доцільно об'єктивувати, використовуючи наявні дидактичні засоби: моделі, графіки, малюнки тощо.

### **Морально-духовне самовипробування учня**

У виховному процесі нерідко виникають ситуації, коли дитина підмічає й афішує моральні недоліки своїх товаришів. Така поведінкова позиція вихованця, вірогідно, гальмує його устремління до власного морально-духовного зростання, оскільки в центрі його уваги стає не він сам, а ровесники, що оточують його.[116, 1] Зрештою дитина, яка надто критична щодо особистості свого ровесника, зневажливо ставиться до нього, може піддати сумніву необхідність як моральних вимог взагалі, так і власного їх дотримання.

Тож позицію, що спрямована на викриття ровесника, слід змінити на позицію власного морально-духовного випробування. Педагог має створювати ситуації, за яких у вихованця виникає прагнення до практичної перевірки своїх особистісних надбань: наскільки вони стійкі, наскільки узагальнені та як часто дитина виявляє їх стосовно вузького кола своїх товаришів і не поширює на інших членів колективу. Таке моральне самодіагностування розгортається як система вчинків дитини.

Морально-духовне самовипробування можливе й у формі морального самозвіту. Вихованець має з усією об'єктивністю створити своєрідну карту позитивних і негативних учинків. Така внутрішня діяльність потребує від нього мужності. Адже дуже не легко представити на суд інших людей свої негативні дії. Крім того, вихованець пам'ятає лише малу частку суспільно осуджуваних учинків: ті з них, які він скоїв у недавньому минулому й які не встигли ще згладитися з його пам'яті, чи ті, що доволі відчутні за своїми наслідками.

Щодо позитивних моральних дій, то їх об'єктивація відбувається психологічно легше. Проте і в першому, і в другому випадках така діяльність – це суд совісті, на який має піти дитина.

### **Організація життя вихованця, яке відповідає його морально-духовним цінностям**

Перебіг процесу привласнення вихованцем певних морально-духовних цінностей значно пришвидшується, якщо спеціально створено реальне середовище, яке має відповідати за змістом і формою цим суб'єктивним утворенням. Іншими словами, таке середовище не просто демонструє суб'єктові певні зразки морально-духовного життя, а й активно включає його в себе, ставить у позицію суб'єкта суспільно значущої дії, яка просвітлена

людським добром. Тож щоб не сталося повернення вихованця до суспільно несхвальної поведінки, він має постійно перебувати в атмосфері добродійності, тобто на полюсі і сприймання, і створення добра.[117, 1]

Середовищем такого морально-духовного виміру має стати сім'я, адже спілкування в сім'ї не має собі рівних за рівнем інтенсивності, глибини, близькості емоційних контактів. Тому й говорять про духовний мікроклімат сім'ї. Відсутність надійного сімейного тилу, як правило, штовхає дітей на пошуки іншого роду спілкування, але, воно, на жаль, не може компенсувати відсутність духовної рівноваги, яку дарує любов рідних. Сім'я є тією ланкою, завдяки якій здійснюється зв'язок генерацій, забезпечується послідовність та єдність розвитку людини, родини, народу, людства. [416, 3] Тому від того, якою буде наша сім'я, величезною мірою залежить щастя або нещастя дитини, її морально-духовний світ.

### **Індивідуальна діяльність з морально-духовного вдосконалення вихованця**

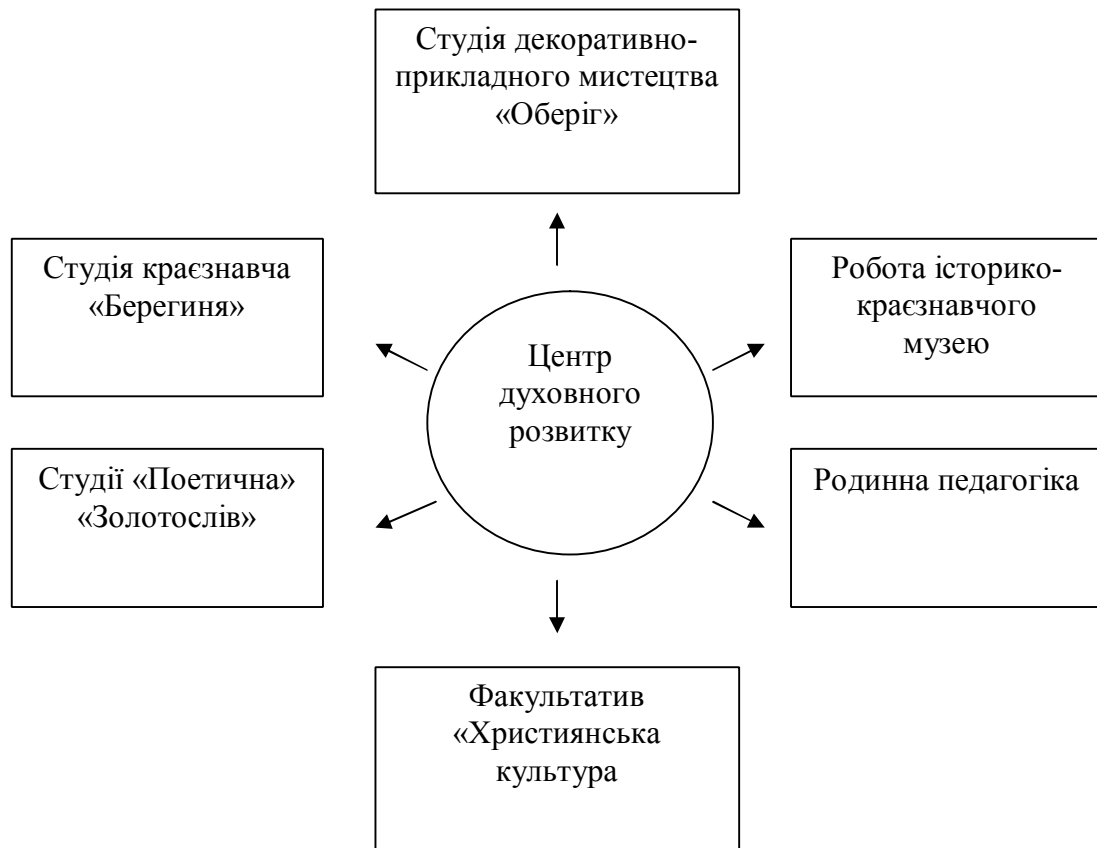
#### **Робота над негативними якостями**

Приборкати гнів  
Утриматися від обману, неправди  
Відмовитися від лихослів'я  
Позбутися поганих звичок  
Очиститися від ненависті  
Угамувати себе  
Позбутися зазнайства  
Примиритися з недругом, встановити  
дружні стосунки  
Не хвалитися  
Не мати заздрощів  
Позбутися злопам'ятності  
Гамувати гонористість  
Запобігати злорадству

#### **Робота над позитивними якостями**

Набути добродійності  
Звеличитися у милосерді  
Укріпитися в справедливості,  
захищати її  
Творити добро  
Виявляти співчуття  
Зберігати любов  
Пробуджувати віру  
Зробити себе кращим  
Змінити на краще стосунки  
Має панувати справжня людяність  
Загартовувати совість  
Захищати свою гідність  
Керувати своїми почуттями.[135, 1]

## Структура діяльності Центру духовного розвитку дитини



### Співпраця школи, сім'ї і громадськості

#### 1. Психолого-педагогічна допомога батькам у навчанні та вихованні дітей:

- проведення загальношкільної батьківської конференції (вересень)
- організація роботи шкільного психологічного консультпункту (жовтень)
- допомога сім'ям учнів, які потребують підвищеної уваги (протягом року)

#### 2. Включення батьків у педагогічний процес:

- створення координаційної ради, батьківського комітету (вересень)
- тиждень відкритих дверей (листопад, квітень)
- батьківські збори (раз на семестр)
- засідання батьківського комітету (протягом року)

#### 3. Виконання угоди навчальним закладом, батьківським комітетом і органами учнівського самоврядування.



#### 4. Зв'язок з громадськістю:

- зустріч з провідними районними спеціалістами в сфері правознавства, медицини, фізкультури і спорту, культури й дозвілля

(протягом року)

- співпраця з органами місцевого самоврядування

(протягом року)

- відвідування сільської бібліотеки

(протягом року)

#### Традиції в школі

- Урочисті лінійки в честь свята першого і останнього дзвінка.
- Урочисті збори, лінійки, присвячені пам'ятним датам.
- Щорічне проведення пізнавально-розважального шоу “Шкільна книга рекордів”.
- Щотижнева лінійка з колективним співом гімну України і звітом про роботу.
- Культ родини, її ушанування в День людей похилого віку та в День Матері.
- Привітання односельчан в День Перемоги.
- День здоров'я (жовтень, травень).
- Виставки “Квіти – очі землі”, “Світ моїх захоплень”, “Дари щедрої осені”.
- Уроки мужності, доблесті та слави в шкільному народному музеї.
- Місячники по профілактиці шкідливих звичок.

#### Ступені визначення духовності

**Перший ступінь** визначення духовності: духовність - це цінності людського серця, спрямовані на зовнішній світ. Духовне життя завжди звернене до іншої людини і завжди спрямоване проти власного егоїзму. Духовність пронизує все твоє життя, тому що вона - це вічні істини, вона немов палі, на які спирається людська мораль. Духовність - це пошук свого морального обов'язку, а отже і смислу життя.

Звідси **другий ступінь** визначення духовності: духовність - це розуміння свого смислу життя. Духовна людина може відповісти на запитання: навіщо я взагалі потрібний на Землі? Якщо духовного життя немає, то немає і смислу життя.

**Третій ступінь** визначення духовності: духовність - це особиста відповідь на вічні запитання: що є добро і зло, істина і краса... Кожний із нас рано чи пізно знаходить відповіді на ці непрості запитання. І кожний відповідь відповідно до своїх внутрішніх переконань.

Звідси витікає **четвертий ступінь** визначення духовності: духовність - це розуміння унікальності внутрішнього світу людини.[48, 2]

#### Критерії духовності

1. наявність у людини потреби пізнавати світ, себе, сенс життя.
2. Перевага духовних потреб як мотивів поведінки й діяльності.

3. Духовний тип поведінки, який виявляється в будь-яких формах емпатії (позитивне ставлення до внутрішнього світу інших людей, відчуття єдності із ближніми, з усім людством, гуманне ставлення до природи, всього живого).
4. Активне прагнення людини до сприймання і творення краси, тобто сформована естетична потреба й естетичне спрямування.[50, 2]

Духовність проявляється і в розумовій сфері як допитливість, спостережливість, аналітичність, глибина, критичність, самостійність мислення.

Вольові якості, такі як спрямованість, наполегливість, саморегуляція, самовладання - також ознака духовно розвиненої особистості. Формувати їх треба ще в дошкільному віці.

Особливою ознакою духовності є емоційна сфера людини, де проявляються такі поняття, як совість, сумнів, любов, надія, каяття, забезпечуючи глибинний зв'язок з усім людством, зі Всесвітом. Перші прояви цих почуттів спостерігаються вже в ранньому віці, і від батьків та інших дорослих значною мірою залежить їхнє подальше формування.

Духовність визначає ставлення конкретної особи до довкілля, активний потяг до краси, гармонії, досконалості і охоплює естетичну потребу, естетичні почуття, естетичну спрямованість.[290, 3]

Духовність розглядаємо як прагнення і здатність людини до спрямованого пізнання істини, добра, краси, любові і ствердження у своїй життєдіяльності загальнолюдських етичних та естетичних цінностей, усвідомлення своєї єдності зі Всесвітом.

Кожне суспільство складається з великої кількості різноманітних об'єднань і груп. І кожна людина, завдяки багатогранності своєї життєдіяльності, включена водночас у багато з них. Велике значення має те, що залежно від відносин, які існують у групі, до якої належить людина, може складатися її життя. Тому кожен з нас повинен прагнути того, щоб не тільки розуміти а й аналізувати відносини в суспільстві, але й уміти змінювати та вдосконалювати їх.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Виховання особистості Кн. 3/ Бех І. Д. – К.: – 2003.
2. Оржеховська В. М., Тарасова Т. В. Духовність – це здоров'я молодого покоління / Оржеховська В. М., Тарасова Т. В. – Т.: – 2005.
3. Арцишевський Р.А. Світ і людина / Арцишевський Р.А. – К.: – 1996.
4. Бех І. Д. Виховання особистості Кн. 2 / Бех І. Д. – К.: – 2003.

**Луценко О. І.,**  
*старший викладач кафедри  
соціальної педагогіки,  
дошкільної та початкової освіти  
Черкаського національного університету  
імені Богдана Хмельницького*

**Смик Т. Є.,**  
*студентка I курсу  
спеціальності «Дошкільна освіта»  
Черкаського національного університету  
імені Богдана Хмельницького*

## **ВАЛЕОЛГІЧНЕ ВИХОВАННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ЕТНОПЕДАГОГІКИ**

*У статті розглядається питання валеологічного виховання дошкільників засобами етнопедagogіки. Встановлено, що головне завдання педагогів полягає в тому, щоб змінити на краще ставлення до власного здоров'я майбутніх громадян України, тим паче, що рівень захворюваності дітей нашої держави дедалі зростає.*

*Ключові слова валеологія, здоров'я, виховання, етнопедagogіка*

Початок ХХІ століття характеризується для України поглибленням демографічної кризи, зниженням тривалості життя, підвищенням рівня захворюваності населення, особливо дитячого. Проблеми зі здоров'ям, які виникають у дітей, недостатній рівень знань щодо фізичної, психічної і соціальної сфер здоров'я накладають негативний відбиток на їхнє подальше життя, в тому числі, і на стан репродуктивного здоров'я. Єдиним способом розв'язання даної проблеми є кардинальна зміна поглядів на причини і наслідки поганого здоров'я, надання дітям знань щодо сфер здоров'я, формування ціннісного ставлення до власного здоров'я, збереження репродуктивного здоров'я, починаючи з дошкільного віку, що виливається у концепцію цілісного і багатоаспектного валеологічного виховання [1].

**Мета дослідження.** "Здоровому все здорово", - говорить в одному народному прислів'ї. В іншому - стверджується: "Без здоров'я і сили, то й світ немилий". Існує багато визначень здоров'я про які можна говорити й говорити. Та усвідомлення цінності здоров'я часто приходить тоді, коли воно вже частково втрачене. За даними багатьох учених, в Україні лише 20% немовлят народжуються цілком здоровими. Серед тих, котрі закінчують школу і розпочинають трудове життя, лише 18% дівчат і 11% хлопців визнано здоровими. Інші вже мають у цьому віці одне або більше захворювань. Отже, стан здоров'я молодого покоління у державі дуже тривожний.

На даний час валеологія як наука та навчальний предмет вивчається у всіх вищих навчальних закладах. Стає важливим курсом в усіх ланках освіти.

Першою такою ланкою є дошкільне виховання, і введення елементів валеології до блоку основних освітньо-виховних заходів дошкільного закладу необхідне й вагоме. Головна мета цього курсу полягає в тому, щоб навчити дитину з раннього дитинства розумно ставитися до свого здоров'я, поважати фізичну культуру, гартувати свій організм, раціонально харчуватися [6;400 с.].

Виконання комплексу цих заходів забезпечить оптимальний фізичний розвиток та хороший стан здоров'я дітей. Цей курс спрямований на розвиток професійної ерудиції, широкого наукового світогляду, стимулювання пізнавального й професійного інтересу, науково-дослідної діяльності майбутніх педагогів.

Для сучасних досліджень проблеми формування здорового способу життя в Україні характерний багатоплановий підхід. Філософський та соціальний аспект формування здорового способу життя дітей та молоді відображено в працях А. Бойко, Н. Гундарова, В. Крюкова, О. Сахно, Л. Сущенко; медико-біологічний аспект розроблено у дослідженнях М. Амосова, Г. Апанасенко, Н. Борисенко, А. Мартиненко; психолого-педагогічний аспект формування здорового способу життя дошкільників та школярів розглядали В. Оржиківська, Е. Буліч, Т. Бойченко, З. Плохій, С. Юрочкіна, С. Кондратюк, С. Свириденко та ін.

Важливість виховання здорового способу життя у дошкільників обумовлена розумінням, що лише з самого раннього дитинства можна прищепити основні знання, навички і звички з охорони здоров'я, які згодом перетворяться у важливий компонент загальної культури людини і вплинуть на формування здорового способу життя усього суспільства. Саме у дошкільному віці закладається майбутній потенціал здоров'я, це найважливіший час для виховання здорового способу життя. Діти дошкільного віку вже здатні розуміти й усвідомлювати залежність стану здоров'я від способу життя [2].

Дитина – творіння природи: живої та неживої. Її тіло, зачате матір'ю та батьком, зіткане з води, повітря, ультрафіолетових сонячних променів, з глини, заліза, золота, олова та інших елементів. Все це природа, її компоненти життєдайності та родючості, прекрасні й захоплюючі сили.

Щоб малюк зростав, психічно, фізично та емоційно розвивався, ставав досконалим, унікальним творінням – людиною, йому потрібні сили: сонце, повітря, вода [12; С. 13-12].

Наші прадіди були здоровіші за сьогоденне покоління – зокрема завдяки тому, що багато часу перебували на свіжому повітрі, працювали фізично, вели рухливий спосіб життя, мали повноцінне харчування, жили серед природи, яка позитивно впливала на духовність, фізичне і психічне здоров'я [14; 358 с.].

Сучасна наука довела вірність вчення стародавніх філософів, що перш за все, слід берегти духовне здоров'я людини, тому що від духовного стану залежить в значній мірі її фізичний розвиток. Власне духовність, як форма прояву морального потенціалу людини, спрямованого на доброзичливість, співучасть та безкорисливість здатна врятувати суспільство і особу від варварства, агресивності та жорстокості. Ми повинні прагнути закладати в свої

та дитячі душі милосердя, доброти. Справедливість, розуміння душі іншої людини, її енергетики, звичаїв своїх предків. Без душі немає особистості, без особистості немає прогресу цивілізації, без руху немає життя. Без духовності людина не може подолати хвороби, одужати, бути здоровою і щасливою. Крім духовного здоров'я потрібно вміти берегти і фізичне здоров'я.

Здоров'я – основна умова реалізації фізичних і психічних можливостей і здібностей особистості. Здоров'я – найбільша людська цінність, яку багато людей починають цінувати і берегти, втративши значну частину цього скарбу, відпущеного нам природою. Однією з умов збереження здоров'я є здоровий спосіб життя. То ж не дарма, першочерговим завданням Державної національної програми «Освіта. Україна XXI ст.» визначено: „...виховання здорової, фізично розвиненої особистості, формування основ знань і навичок здорового способу життя” [3]. Формування основ здорового способу життя вимагає:

- осмислення себе, як представника біологічного виду, здатного до оцінки свого фізичного стану, прогнозування власного здоров'я, збереження його і формування;
- забезпечення соціальної та психологічної захищеності, душевного комфорту, життєрадісного світосприймання, високих моральних та естетичних почуттів, вміння знаходити щастя в творчій діяльності;
- адаптація до соціальних умов, високого рівня культури спілкування і комунікативних навичок.

До основних складових здорового способу життя належать: спосіб життя, рівень культури, місце здоров'я в ієрархії потреб, мотивація, зворотні зв'язки, настанова на довге здорове життя, навчання здоров'ю.

Вивчення та розв'язання цих потреб у полі зору валеології – науки про закономірності та механізми формування, збереження, зміцнення, відновлення здоров'я людей та передачі його нащадкам. Термін „ валеологія ” походить від латинських слів „ вале ”, що означає „ бути здоровим ” і „ логос ” – „ наука ”. Таким чином, валеологія – наука про здоров'я. Древні римляни часто вітали одне одного словом „ Вале !” – „ Будь здоровим ”.

Валеологія як наука виникла не так давно. „ Батьком ” сучасної валеології називають російського вченого І. І. Брехмана, який в 1982 році науково обґрунтував необхідність охорони здоров'я практично здорових людей. Предметом вивчення валеології є здорова людина, тому часто термін валеологія пояснюють як наука про здоров'я людини або здоров'я здорових.

У зв'язку з не стабільною екологічною ситуацією та погіршення загального стану здоров'я людей в Україні зросло значення валеології. Тому питання виховання людства, збереження людини і її здорового організму є актуальним питанням сьогодення.

Для виховання у дітей і молоді дбайливого ставлення до свого здоров'я в багатьох дошкільних закладах, школах, вузах введено нові програми, методики, наголошення на аспекти виховання і розуміння «валеологічного виховання». Головна мета цього курсу полягає в тому, щоб навчити дитину з раннього дитинства розумно ставитися до свого здоров'я, поважати фізичну культуру,

гартувати свій організм, раціонально харчуватися. Виконання комплексу цих заходів забезпечить оптимальний фізичний розвиток та хороший стан здоров'я дітей та молоді [9; 24с.].

Інтегративний курс „ валеологія ” у дитячому садку – це перший важливий етап неперервної валеологічної освіти людини, що посідає одне з головних завдань викладених у програмі для ДНЗ «Я у Світі» [4; 398с.], який має забезпечити реалізацію таких завдань:

- виховання в дітей свідомості того, що людина – частина природи і суспільства;
- встановлення гармонійних відносин дітей з живою та неживою природою;
- формування особистості дитини;
- виховання навичок особистої гігієни;
- гартування дитини та її рухової активності;
- профілактика та усунення шкідливих звичок;
- здійснення валеологічного моніторингу.

Зважаючи на реальність сьогодення і об'єктивні закономірності педагогіки, валеологічне виховання повинно бути глибоко національним, тобто базуватися на культурному досвіді народу, його традиціях, звичаях, обрядах та формах соціальної практики [13; С. 22-23].

Забавлянки, або утішки, потішки, чукалки — коротесенькі пісеньки чи віршики гумористично-жартівливого змісту, що супроводжуються відповідними рухами, активізують єдність слова та моторики дитини, розвивають її мовлення. Незважаючи на свою простоту, забавлянки сприяють жвавому спілкуванню з довкіллям, формують відчуття прекрасного.

Забавлянка — це і гра, і дія, і пісенька.

Забавлянки умовно можна поділити на ігри з голівкою, пальчиками, ніжками. Тобто ці ритмічні, невеликі віршики можуть супроводжувати пальчикову гімнастику, що сприяє розвитку дрібної моторики. Наприклад:

Перший пальчик - наш дідусь,  
Другий пальчик - то бабуся,  
Третій пальчик - наш татусь,  
А четвертий - то матуся,  
А мізинчик - наш малюк,  
Він сховався тут.

(Показуємо на пальчик та кажемо: „перший пальчик...”, і продовжуємо гру, загинаючи кожен пальчик).

Задрімав мізинчик трішки,  
Безіменний - стриб у ліжко,  
А середній там лежить,  
Вказівний давно вже спить.  
Вранці всі вони схопились враз -  
В дитсадочок бігти час.

(По черзі загинаємо пальчики до долоні. Потім великим пальцем торкаємося всіх інших - „будимо“. Розкриваємо всі пальці „враз“).

Основною формою організованого навчання є заняття з фізичної культури в дошкільних установах. Мотивами виконання активних рухових вправ можуть бути різноманітні заохочення. Як відомо, у дошкільнят має перевагу емоційно-ігрова привабливість. Користь від активно-рухових вправ незмінно вище, якщо вони виконують їх охоче і радісно. Завдяки вправам з цікавими назвами (наприклад – «Колобок», «Ріпка», «Зайчик сірий утомився») діти представляють образ того чи іншого персонажа і намагаються якомога краще, виразніше передати його. Образ також допомагає якісніше виконати основні рухи. Наприклад, дитина йде твердим кроком - "вовк іде", з гордою поставою - "лисиця - красуня" [10; С. 39-44].

Фізичні вправи в поєднанні з фольклором у структурі заняття розташовуються в певному порядку, який обумовлений фізіологічними і психологічними особливостями дитячого організму. Важливо побудувати фізичне заняття таким чином, щоб підготувати дітей до сприйняття та виконання більш складних вправ, за допомогою яких вирішуються рухові задачі [5; 19 с.].

У роботі дошкільних установ рекомендується використовувати різні типи фольклорних елементів для занять з фізичної активності:

1. Рухово-творчі заняття, засновані на одному з видів дитячого фольклору – потішок, приказок, забавлянок, лічилок, пісеньок і т. д.
2. Сюжетні фізичні вправи з "вкрапленням", "вплітанням" елементів фольклору. Ці заняття проводяться у формі "рухового" оповідання чи казки. Так, наприклад, у заключній частині заняття " Жили у бабусі..." можна використовувати ходьбу по колу в поєднанні з проспівуванням.
3. Театралізовані заняття чи ігри з використанням імітаційних, мімічних і пантомімічних вправ, інсценізацій та ігор-драматизацій. Імітація відрізняється емоційною насиченістю. Під час виконання мімічних і пантомімічних рухів діти намагаються передати шляхом виразних рухів м'язів обличчя і всього тіла образ певного персонажа чи зобразити його різний " душевний " стан. У інсценуваннях і іграх-драматизаціях діти виконують різні ролі, наслідуючи і копіюючи дії людини, зображуючи тварин і птахів.
4. Музично-ритмічні заняття, засновані на українських народних танцях, іграх і хороводах, з використанням національних пісень і народних мелодій. Такі заняття рекомендується проводити під музичний акомпанемент.
5. Ігрові активні вправи на основі українських народних рухливих іграх. Такі заняття відрізняються тим, що для вирішення завдань кожної частини підбираються специфічні вправи і рухи схожі взяті національного фольклору.

6. Також у роботі використовують нетрадиційні методи оздоровлення, що базуються на вікових традиціях – для розвитку дрібної моторики рук і ніг. Наприклад – «Куй-куй чобіток», «Сорока ворона» та інші.
7. Пізнавальні заняття, що супроводжуються специфічними фольклорними елементами для орієнтації дітей до дбайливого ставлення до свого здоров'я у валеологічному вихованні.

Організація навчально-виховної роботи в дошкільному закладі повинна бути спрямована на те, щоб діти оволоділи глибокими знаннями, загальнонавчальними уміннями та навичками, зберегли та зміцнили здоров'я.

Досягнення цієї мети можливе при умові врахування всіх аспектів сучасного виховання.

Під час проведення дослідження з проблеми формування здорового способу життя дітей дошкільного віку результати показали, що часто-густо родинне виховання й виховання дітей у дошкільних навчальних закладах існують як дві окремі ланки: вдома дитина інколи дістає одні настанови, зразки поведінки, а в дитячому садку – інші. Батьки хочуть бачити своїх дітей здоровими, але не завжди розуміють залежність стану здоров'я від способу життя. Результати анкетувань довели, що лише 20% батьків приділяють певну увагу в сім'ях формуванню здорового способу життя дітей, 30% батьків вважають, що приклад дорослих у цьому питанні – першооснова, але майже 68% батьків мають недостатній рівень педагогічної валеологічної культури [11; 108 с.].

Рівень педагогічної валеологічної культури батьків залежить від таких умов, як рівень освіти, спрямованість особистості, її індивідуальних особливостей, професійних якостей, життєвого досвіду та іншого. Найважливішим компонентом педагогічної культури батьків є їхня педагогічна підготовленість. Це певна сума психолого-педагогічних, фізіологічних знань, а також вироблені у процесі практики навички і вміння з формування у дітей звички здорового способу життя.

Систематизування і об'єднання форм роботи педагогічного колективу дошкільного навчального закладу і сім'ї показують, що валеологічне виховання повинне бути комплексним, інформативним, доцільним і національним [8; 97с.].

Саме тому здорову особистість необхідно виховувати від самого народження, особливо активізуючи педагогічний вплив у період дошкільного дитинства. Адже, по-перше, важливі сенситивні періоди розвитку людини припадають саме на дошкільний вік; по-друге, у дошкільників немає суб'єктивних причин для захворювань; по-третє, за даними психологів, у дошкільному віці в процесі дитячої діяльності реально створити умови для засвоєння гігієнічних норм, прищеплення морально-етичних навичок, формування ціннісного ставлення до власного здоров'я, здоров'я оточуючих та майбутніх поколінь. У процесі спільної з дорослим і власної діяльності дитини ці чи інші характеристики здоров'я підтверджуються і закріплюються, а згодом знаходять відображення в її свідомості. У результаті у дитини складається



певний образ здорової людини, якого вона, при належному вихованні, намагатиметься дотримуватися в подальшому житті [7; 68 с.].

Підсумовуючи, можна сказати, що валеологічні знання можуть допомогти підростаючому поколінню сформувати уявлення про здоров'я як ціннісну категорію.

Головне завдання педагогів полягає в тому, щоб змінити на краще ставлення до власного здоров'я майбутніх громадян України, тим паче, що рівень захворюваності дітей нашої держави дедалі зростає. Щоб дитина могла піклуватися про своє здоров'я і здоров'я інших, слід виробити в неї свідоме ставлення до життя, усвідомлення пріоритету здоров'я. Дуже важливо сформувати валеологічний світогляд і мотивацію до здорового способу життя. Дошкільнята свідомо ставитимуться до власного здоров'я, коли засвоять елементарні знання про свій організм, оволодіють гігієнічними нормами поведінки, психологією спілкування, гігієною харчування через використання елементів енопедагогіки. Ці знання та навички вони поповнюватимуть і вдосконалюватимуть протягом усього свого життя.

Варто підкреслити, що формування здоров'я сьогодні є однією з найактуальніших проблем нашого суспільства, у вирішенні якої повинні брати участь не тільки лікарі, педагоги, соціальні працівники, але й кожна окрема людина. На основі вище зазначеного, вбачаємо у свої подальші дослідження присвятити цій проблематиці.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про освіту».
2. Закон України “ Про дошкільну освіту ”. – К, 2001.
3. Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ століття). – К: Райдуга, 1994. – 15 с.
4. «Я у Світі», базова програма розвитку дитини дошкільного віку. - К, 2009.
5. Валеологія – малятам: Методичні рекомендації. – Черкаси, 1996. – 19 с.
6. Міхеєнко О. І. Валеологія: Основи індивідуального здоров'я людини. Університетська книга, 2009. — 400 с.
7. Денисенко Н. Ф., Музирова В. О., Шевцова Л. Г., Мельник Л. Д. «Малятко-здоров'ятко»: Комплексна програма формування культури здоров'я дітей дошкільного віку. – Запоріжжя: ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2004. - 68 с.
8. Калуська Л. Валеологія в дитячому садку та вдома. – Івано-Франківськ, 1999. – 97 с.
9. Денисенко Н. Ф., Мельник Л. Д. Будьте здорові, діти: Програма з валеологічного виховання // Дитячий садок. – 2001. – № 42(138). – 24 с.
10. Семенова Т. Фізкультурні заняття в дитячому садку: традиції та сучасність /Т. Семенова // Дитячий садок від А до Я: навчально-методичний журнал для педагогів і батьків. – М: 2006. - №2. – С. 39-44.
11. Навчання здорового способу життя на засадах розвитку навичок через

- систему шкільної освіти: оцінка ситуації / О. М. Балакірева, Л. С. Ващенко, О. Т.Сакович та ін. – К: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2004. – 108 с.
12. Костенецька Д. В. Розкази малюкам, як здоровим стати! (Продовження) / Д. В. Костенецька // Дошкільний навчальний заклад. – Харків: ТОВ «Видавнича група «Основа», 2007. - №6. – С. 13-32.
13. Школьник С. Веселі пальчики: пальчикова гімнастика для рук і ніг / С. Школьник, І. Терещенков // Дошкільне виховання: науково-методичний журнал для педагогів і батьків / Міністерство освіти і науки України. – К: Світоч, 2009. - №1. – С. 22-23.
14. Богуш А. М., Лисенко Н. В. Українське народознавство в дошкільному закладі. — К, 2002. – 358 с.

**Маньківська Я.С.,**  
*учитель англійської мови*  
*Смільченецького навчально-виховного комплексу*  
*“Дошкільний навчальний заклад-*  
*загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів”*  
*Лисянської районної ради Черкаської області*

## **ДУХОВНО-МОРАЛЬНІ ОСНОВИ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ**

*Статтю присвячено висвітленню таких питань як становлення та розвиток сім'ї як соціального інституту та традиційні шляхи сімейного виховання в Україні як педагогічна система.*

*Ключові слова: сім'я, сімейне виховання, родинне виховання*

Головною структурною одиницею суспільства, що закладає основи ціннісно-мотиваційної сфери особистості, формує її характер, прийнято вважати сім'ю. Сім'я – це найменша клітина нашого суспільства, в якій як у фокусі, відображається все життя нашої країни [31, с. 175]. Вона пов'язана кровними і родинними відносинами і об'єднає подружжя, дітей і батьків, що включає одночасно два, три, а іноді і чотири покоління: тато, мама, бабуся і дідусь, внуки і правнуки. Шлюб двох людей не є ще сім'єю, вона з'являється і зміцнюється з народженням дітей.

Сім'я є першоосновою духовного, економічного та соціального розвитку суспільства, його природним і найбільш стійким елементом. Ця істина підтверджується усім ходом розвитку людської цивілізації. В сім'ї найповніше зберігаються першоознаки давніх етносів та відображаються усі етапи історичного розвитку кожного народу. Разом з тим вона не є чимось абсолютно сталим, незмінним. Сім'я акумулює в собі всі найважливіші ознаки суспільних процесів, економічного та культурного розвитку і одночасно ніби випромінює їх у суспільство та взаємодіє з ним. [18, с. 76].

Первісне суспільство не знало ніякої соціальної регламентації сімейних зв'язків. В первісній орді панували безладні статеві відносини, не існувало шлюбу і сім'ї. Разом з тим в суспільстві зароджуються соціальні норми для регулювання статевого спілкування всередині роду, приборкання біологічного інстинкту, зоологічного індивідуалізму [18, с. 178]. Шлях людства до сім'ї в сучасному традиційному баченні був довгим і залежав від культури, традицій, виробничих відносин членів суспільства. Сьогодні існує кілька форм шлюбно-сімейних відносин: моногамна, полігамна і поліандрична. У більшості країн закон визнає тільки моногамну сім'ю – спільне проживання одного чоловіка та жінки і ведення ними господарства. Полігамні шлюби – це шлюбно-сімейні відносини між чоловіком та кількома жінками. Основна причина таких відносин - це природня більшість жінок в суспільстві. Поліандрія – співжиття кількох чоловіків з однією жінкою. Трапляється як пережиток у племенах або з причини порушення кількості чоловіків та жінок.

Сім'ї відрізняються між собою за такими ознаками:

- за кількістю дітей;
- за складом;
- за структурою;
  - за типом лідерства в сім'ї;
- за сімейним укладом;
- по однорідності соціального складу;
- за сімейним стажем;
- за якістю відносин і атмосферою в сім'ї;
- за типом споживацької поведінки;
- за особливими умовами сімейного життя тощо. [18, 25].

Характеризуючи взаємодію сім'ї і суспільства, це можна відобразити у вигляді таких відносин: економічних, правових, моральних, педагогічних, психологічних, естетичних.

“З глибини віків до нас доходять мудрість минулих епох і скарби народного виховання. Традиції родинного виховання склалися упродовж багатьох століть і зміцнювалися в ході історичного розвитку людства. З давніх давен українці розглядали сім'ю і рід як святиню, а виховання дітей – як святий обов'язок батьків: завдяки вихованню в родині народ продовжував себе в своїх дітях, генерував свій національний дух, характер, менталітет, традиційну родинно – побутову культуру” [27, с. 102].

В українських родинх дітей завжди вчили, що людина невіддільна від свого роду, нації. Головним охоронцем ладу в родинх та суспільних взаєминах був звичай. Він зобов'язував кожного члена роду досконало вивчати і знати свій родовід до сьомого коліна та пов'язані з ними життєві успіхи (героїка роду, перекази історій тощо). Повага і любов до свого роду, рідної сім'ї, землі, національних звичаїв і традицій починалася з поцінування писемних пам'яток, переказів, предметів побуту, сімейних реліквій, портретів та іншої інформації про життя предків.

Дбаючи про майбутнє дітей, батьки усвідомлювали, що передумовою успішного виховання є духовний зв'язок між поколіннями. Тому в родинному середовищі формувалися такі якості як повага до старших, милосердя, доброта, щирість.

Вихованням дітей у сім'ї опікувалася в основному мати. Вона стояла на сторожі доброї, лагідної, світлої атмосфери в домі. Тому ідеал людини, характер моралі, спосіб життя українців підпорядковані нормам, що є типовими для жінки. Звідси й генетичні риси національного характеру: сердечність, доброта, щирість, гостинність, працьовитість тощо. Дотримуючись норм народної педагогіки, батьки самі розвивали в собі добродійні цінності, власними вчинками формували те, що хотіли бачити в своїх дітях (наприклад, приказки).

В основі традиційного родинного виховання лежить спільна трудова діяльність батьків та дітей. Дівчаток залучали до праці по господарству, а хлопців - до ролі годувальника, захисника сім'ї. Батьки прищеплювали дитині не тільки трудові навички, а й любов до праці, виховували свідоме ставлення до неї, культуру праці, нетерпимість до неробства, ледарства, байдкування.

Родинна педагогіка звертає увагу на виховання в дітей прагнення жити й творити за законами краси. Українці зростали в красивому природньому середовищі і намагалися через ремесла зберегти це і переносили предмети матеріальної культури, формували народний фольклор та інші види мистецтв. Усе це виховувало у підростаючого покоління високі естетичні ідеали, потяг до прекрасного, любов до отчого дому, родини, природи, свого краю. Це свідчить про те, що за багатовікову історію наш народ створив високий рівень статусу родини з її непорушним авторитетом, любов'ю до дітей і відданість обов'язку їх виховання.

Метою сімейного виховання є забезпечення високого рівня освіченості й виховання свідомого громадянина України, здатного на основі життя й досвіду власного народу та досягнень світової науки і культури, врахування національно-територіальних особливостей України здійснювати соціально-економічний розвиток і господарювання в республіці, утверджувати найвищі ідеали гуманістичної культури й демократичних взаємовідносин людей, відстоювати і захищати права, гідність і честь своєї Вітчизни. Зміст виховання в сім'ї обумовлений метою виховання в демократичному суспільстві і специфікою сімейного виховання. Тому його складовими компонентами є відомі напрями виховання – національне, моральне, правове, статеве, художньо-естетичне, героїко-патріотичне, трудове, екологічне, фізичне та розумове. [25; 32]

Основними завданнями сімейного виховання є [20; 25]:

- виховання фізично й морально здорової дитини, забезпечення необхідних екосоціальних умов для реалізації можливостей розвитку дитини (генотипу);

- створення атмосфери емоційної захищеності, тепла, любові, умов для розвитку почуттів і сприймань, її самореалізації;

- засвоєння моральних цінностей, ідеалів, культурних традицій, етичних норм взаємин між близькими людьми і в суспільному оточенні, виховання культури поведінки, правдивості, справедливості, гідності, людяності, здатності виявляти турботу про молодших, милосердя до слабких і людей похилого віку;

- залучення дітей до чарівного світу знань, вивчення народних казок, пісень, прислів'їв, приказок, дум, лічилок тощо; виховання поваги до школи і вчителя, прагнення до освіти й творчого самовдосконалення;

- включення дитини в спільну з дорослими діяльність, розвиток працелюбності, творчої особистості, спрямування її зусиль на турботу про навколишнє середовище, виховання дітей цивілізованими господарями та підготовка їх до життя в умовах ринкових відносин;

- формування естетичних смаків і почуттів, уміння розрізняти красиве і потворне в мистецтві і житті, поважати прекрасне у вчинках людей; забезпечення умов для творчої практичної діяльності дітей;

- забезпечення духовної єдності поколінь, збереження сімейних традицій та реліквій, вивчення родоводу; прилучення дітей до народних традицій, звичаїв, обрядів, виховання в них національної свідомості і самосвідомості. Сімейне виховання ґрунтується на таких принципах гуманістичної педагогіки [17, 132]:

- креативності (вільного розвитку здібностей дітей);
- гуманізму;
- демократизму;
- громадянськості;
- виховання на традиціях народної педагогіки;
- пріоритетності вселюдських моральних норм і цінностей.

Методи сімейного виховання – способи, шляхи, за допомогою яких здійснюється цілеспрямований педагогічний вплив на свідомість і поведінку дітей членами сім'ї (батьки, прабатьки, брати та сестри, інші родичі).

Вибір методів виховання в сім'ї залежить від педагогічної культури батьків: розуміння цілі виховання, батьківської ролі, уявлення про цінності, стилю відносин, культури мовлення і т.д. Тому методи сімейного виховання несуть у собі яскраве відображення особистості батьків і є невіддільними від них. Скільки батьків – стільки різновидів методів. Наприклад, переконання в одних батьків – м'яке навіювання, в інших – погроза, крик. Коли в сім'ї відносини з батьками близькі, теплі, дружні, головний метод – заохочення. При холодних, відчужених, звичайно, переважає строгість і покарання. Методи дуже залежать від встановлених батьками виховних пріоритетів: одні хочуть виховати в дітей рису слухняність, тому методи їх спрямовані на те, щоб дитина безвідмовно виконувала вимоги дорослих. Інші вважають більш важливим бачити як дитина самостійно мислить, вчать виявляти ініціативу і, звичайно, знаходять для цього відповідні методи .

Всіма батьками використовуються методи (прийоми): переконання (пояснення, настанова, порада, розповідь, навіювання та інші); вправи і

привчання, організація різних доручень і обов'язків дітей, режиму їх навчання, праці та відпочинку; заохочення (похвала, подарунки, цікава для дітей перспектива); покарання (позбавлення задоволень, відмова від дружби тощо, крім фізичного і морального насилля!)

Сімейна педагогіка обережно підходить до покарання дітей і не схвалює методів, що є проявом жорстокості, які шкодять фізичному і психічному здоров'ю дитини і принижують людську гідність. Вибір і застосування методів сімейного виховання спирається на ряд загальних умов:

- знання батьками своїх дітей;
- особистий досвід батьків;
- спільна діяльність;
- педагогічна культура батьків;
- вміння спілкуватися (частота, обсяг, мова, тема спілкування, інтереси).

“Педагогічні знання батьків особливо важливі в той період, коли батько і мати є єдиними вихователями своєї дитини... У віці до 6-ти років розумовий розвиток, духовне життя дітей в вирішальній мірі залежить від ... елементарної педагогічної культури матері і батька, яка виражається в мудрому розумінні надзвичайно складних душевних рухів людини, яка розвивається”, - писав В.О.Сухомлинський [31; 159].

Різноманітними є засоби вирішення виховних завдань в сім'ї. Серед поширених засобів є: слово, фольклор, праця, домашній побут, духовний і моральний клімат сім'ї, символи, атрибути, реліквії, традиції (родинні, народні, релігійні, державні) тощо.

Ефективне та результативне сімейне виховання можливе, якщо воно буде здійснюватися за наступних умов [5; 34]:

- батьківське тепло, взаємна повага в сім'ї, довіра до дитини;
- частота й інтенсивність спілкування з батьками;
- сімейна дисципліна; приклад батьків.

Сучасна сім'я переживає перехідний період від патріархальної до бархатної сім'ї, де існує влада обох, де здійснено рівність чоловіка і дружини як в правах, так і в обов'язках [18; 25].

Сім'я буде повноцінною і повною ланкою суспільства тільки за умови виконання своїх основних функцій, а саме: економічної, репродуктивної, виховної, рекреативної, комунікативної, регулятивної, та при умові прагнення до особистого щастя.

Разом з тим стабільність, міцність і єдність сім'ї забезпечується і взаємною любов'ю, моральною, економічною, правовою та іншими видами взаємної відповідальності всіх її членів, взаємопідтримкою, - розумінням та емоційною прив'язаністю. В сім'ї людина відновлює свої духовні та фізичні сили, заряджається енергією для трудових, творчих звершень, активної участі в суспільному житті [29; 30]

Протягом усього ХХ ст. сім'я в Україні переживала глибокі зміни, які торкалися усіх ланок її існування. З одного боку, сім'я пододала кризу патріархальних родинних стосунків, а з іншого, вона стикнулася з новими

проблемами, значною мірою втратила здатність виконувати життєво необхідні для людства функції й опинилася в кризовому стані. Кризові явища, що спостерігаються в сучасній сім'ї, стосуються її економічних, морально-духовних та демографічних основ. Вивчаючи ситуацію, що склалася в сфері сімейного виховання І.П. Підласий виділив такі недоліки у сімейному вихованні:

- невисокий економічний рівень більшості сімей;
- низька культура суспільного життя, подвійна мораль;
- перевантаженість жінки в сім'ї та на роботі;
- високий відсоток розлучень;
- загострення конфліктів між поколіннями;
- збільшення розриву між сім'єю і школою [27, 93].

Сукупність цих та інших змін привели до фундаментальних зрушень у системі взаємодії ОСОБИСТІТЬ – СІМ'Я – СУСПІЛЬСТВО. Прийняті в державі Закони, Програми щодо сім'ї в більшості залишаються декларованими (низькі розміри соціальної допомоги тощо).

Проте успіх сімейного виховання залежить від того, наскільки батьки готові до усвідомленого батьківства і материнства, щирі і чесні у своїй любові до дітей.

#### **ЛІТЕРАТУРА:**

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково – методичний збірник / Бех І.Д. – К., 1998. – 204 с.
2. Бойко А.М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації / Бойко А.М. – К.: ІЗМН, 1996.
3. Ващенко Г. Виховний ідеал / Ващенко Г. – Полтава: Полтавський вісник, 1994 – 191 с.
4. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси / Вишневський О. – Львів, 1996. – 238 с.
5. Гнатюк В.М. Управління системою національного виховання учнів загальноосвітньої школи / Гнатюк В.М. – К.: Оріони, 1998. – 120с.
6. Гончаренко С. Український педагогічний словник / Гончаренко С. – К.: Либідь, 1997. – 374 с.
7. Державна національна програма “Освіта” (“Україна” ХХІ ст.). – К.: Радуга, 1999. – 61 с.
8. Закон України “Про загальну середню освіту”. Законодавство України про загальну середню освіту. Бюлетень законодавства і юридичної політики України. – К., 1999. - № 9. – С. 31 – 54.
9. Зверева І.Д. Діагностика моральної вихованості школярів / Зверева І.Д. – К. ІСДО, 1995. – 156 с.
10. Иванов И.П. Педагогика коллективных творческих дел: Пособие для учителя / Иванов И.П. – К.: Освіта, 1991.
11. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: Навчальний посібник / Карпенчук С.Г. – К.: Вища школа, 1997. – 304 с.

12. Касьяненко М.Д. Педагогіка співробітництва / Касьяненко М.Д. – К.: Вища школа, 1993. – 320 с.
13. Класний керівник у сучасній школі: Методичний посібник / Оржеховська В.М., Пилипенко О.І. та ін. – К.: ІЗМН, 1996. – 156 с.
14. Концепція громадянської освіти в Україні. Освіта України. – 15.ХІ. 2000. - № 46.
15. Концепція національного виховання. Освіта. – 26. X. 1994.
16. Костів В. Сучасні аспекти виховання в національній школі. Шлях освіти / Костів В. – 1999. - № 3. - С. 2- 9.
17. Костюк Г.С. Навчально – виховний процес і психічний розвиток особистості / Костюк Г.С. – К.: Радянська школа, 1989. – 608 с.
18. Кравець В.П. Психолого – педагогічні основи підготовки школярів до сімейного життя / Кравець В.П. – Тернопіль, 1997. – 180 с.
19. Матюша І.К. Гуманізація виховання і навчання в загальноосвітній школі: Навчальний посібник / Матюша І.К. – К., - 1995. – 160 с.
20. Мойсеюк Н.Е. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти / Мойсеюк Н.Е. - К., 1999. – 350 с.
21. Нові технології виховання. Відп. ред. С.В. Кириленко. – К., 1995. – 156 с.
22. Оржеховська В.М., Пилипенко О.І. та ін. Посібник з самовиховання / В.М. Оржеховська, О.І. Пилипенко та ін.. – К.: ІЗМН, 1996. – 192 с.
23. Орієнтовний зміст виховання в національній школі. Методичні рекомендації; За ред.Є.І.Коваленка: - К.: ІЗМН, 1996. – 156 с.
24. Основи національного виховання / [ В.Г.Кузь, Ю.Д.Руденко, З.О. Сергійчик ]. – К.: ІСДО, 1993
25. Постовий В.Г. Сім'я і родинне виховання.: Концепція. \ \ Рідна школа. – 1996.- № 11- 12
26. Практикум з педагогіки. За ред. О.А.Дубасенюк та А.В.Іванченка. – К.: ІСДО, 1996. – 432 с.
27. Стельмахович М.Г. Теорія і практика українського національного виховання / Стельмахович М.Г. – Івано-Франківськ, 1996. – 179 с.
28. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка / Стельмахович М.Г. – К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.
29. Сухомлинський В.А. Сто советов учителю / Сухомлинський В.А. – К.: Радянська школа, 1984. – 254 с.
30. Сухомлинський В.О. Мікроклімат вашого дому \ Вибр. Твори в 5-ти томах. – Т.5. –К., 1977.
31. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка \ Вибр. Твори. В 5-ти томах. – Т-5. – К., 1977
32. Фіцула М.М. Антиалкогольна виховна робота в школі / Фіцула М.М. – К.: Радянська школа, 1984, - 104 с.
33. Фіцула М.М. Педагогічні проблеми перевиховання учнів / Фіцула М.М. – К.: Рад. Школа, 1981. – 104 с.
34. Фіцула М.М. Правове виховання учнів / Фіцула М.М. – К., 1997. – 148 с.



35. Харламов И.Ф. Педагогіка: Учебное пособие. – М.: Высшая школа, 1990, - 576 с.
36. Чечет В.В. Педагогіка семейного воспитания: Учебно-методическое пособие / Чечет В.В. – М., 1998. – 256 с.

**Мохнар Л.І.,**  
*старший викладач кафедри  
психології діяльності в особливих умовах  
та педагогіки Академії пожежної безпеки  
ім. Героїв Чорнобиля*

### **ТРАКТУВАННЯ ДЕФІНІЦІЇ “КУЛЬТУРА” З ПОЗИЦІЙ АКСІОЛОГІЧНОГО ТА ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДІВ**

*Статтю присвячено проблемі трактування дефініції “культура” у філософській та психолого-педагогічній літературі з позицій аксіологічного та діяльнісного підходів.*

*Ключові слова: культура, філософсько-антропологічний підхід до розуміння поняття культури, аксіологічний підхід, культура спілкування.*

Становлення майбутніх фахівців служби цивільного захисту потребує постійної уваги щодо удосконалення форм і методів навчально-виховної роботи, які безпосередньо стосуються підвищення рівня їхньої загальної і професійної культури. Тривалий час питання професійної культури майбутніх фахівців служби цивільного захисту не вважалося актуальною науково-педагогічною проблемою. Такий стан речей, безумовно, спонукав нас до цілеспрямованого дослідження зазначеної проблеми.

Аналіз літературних джерел виявив різні підходи до розуміння феномену культури, зокрема такі як: ціннісний (І. Громов, В. Тугаринов), особистісний (Б. Ананьєв, Л. Круглова), діяльнісний (К. Альбуханова-Славська, Е. Маркарян). Проблема професійної культури особистості розглядається у дослідженнях А. Барабанщикова, Є. Барбіної, В. Гриньової, І. Ісаєва, Н. Кузьміної. Формування високої професійної культури майбутніх фахівців розглядали з позицій антропологічного підходу І. Аносов, Б. Бім-Бад, А. Непринцев. Історично склалися різні підходи до вивчення культури, серед яких можна умовно виділити описові, історичні, нормативні, психологічні, структурні, генетичні, тощо. Налічується декілька сотень визначень поняття культури. Більшість концентрується довкола трактувань культури, пов'язаних із іменами відомих філософів, соціологів, етнографів, культурологів, істориків і ін.

Категорія «культура» залучала і залучає багато дослідників глибиною свого змісту і значущістю для кожного аспекту людського життя і діяльності. Широта охоплених нею суспільних явищ викликає ефект закріплення за

цим поняттям різних відтінків, що у свою чергу накладає свій відбиток на розуміння і використання терміну «культура».

У теорії культури основні визначення даного поняття згруповані таким чином:

- описові, висхідні в своїй основі до концепції культурної антропології Е. Тейлора, сутність яких зводиться до наступних дефініцій: культура - це сума усіх видів діяльності, звичаїв, вірувань; вона як скарбниця всього створеного людьми: включає духовні і матеріальні цінності, знання шляхів пристосування до соціального оточення, мову, релігію, етикет і т.д.;
- історичні, що підкреслюють роль традицій і соціального досвіду. До них апелюють й інші визначення, які стверджують, що культура є результатом історичного розвитку. У неї входить все, що штучно виробило людство, і що передається від покоління до покоління (знаряддя, символи, організації і тому подібне);
- нормативні визначення, що акцентують значення прийнятих правил і норм. Культура - це спосіб життя індивіда, що визначається соціальним оточенням;
- ціннісні визначення: культура - це матеріальні і соціальні цінності групи людей, їхні інститути, звичаї, реакції поведінки.
- психологічні визначення, що витікають з вирішення людиною певних проблем на психологічному рівні. Тут культура є особливою формою пристосування людей до природного оточення й економічних проблем.

Виняткове багатство та різноманіття визначень культури ми пояснюємо, в основному, двома факторами: з одного боку; багатовимірністю феномена культури а, з іншого, – різницею у наукових підходах щодо її теоретичного осмислення. Ми не ставили за мету проаналізувати всі існуючі у науковій літературі підходи щодо поняття „культура”, розглянемо лише деякі з них, які безпосередньо стосуються теми нашого дослідження.

Зокрема, прихильники філософсько-антропологічного підходу виходять із розуміння культури як вираження людської природи. Культура оцінюється як розгорнута феноменологія людини, як сукупність знань, мистецтва, моралі, права, звичаїв та інших особливостей, притаманних людині як члену суспільства.

Значний вклад у філософське осмислення культури вніс М. Каган, який уперше у вітчизняній і світовій культурології застосував для вирішення цього завдання системний підхід, який дозволив йому розкрити місце культури в системі буття, дати оригінальне трактування будові і функціонуванню культури [8].

Згідно із дослідженнями Р.С. Гуревича [6], філософське осмислення культури мало місце з самого початку існування філософії. Зазначимо, що ця наука набула стрімкого розвитку наприкінці ХХ ст. З'явилося безліч нових тлумачень самого поняття, тривало осмислення сутності та змісту культури. Пізнаючи культуру, людина пізнає не якусь незалежну від неї реальність, а по суті себе саму, своє власне буття. У пізнанні культури особистість

використовує техніку і засоби пізнання як загального, так і специфічного характеру, пояснюючи сутність свого власного буття, своєї діяльності.

Одне з найбільш поширених трактувань поняття „культура” полягає в тому, що останню розглядають як джерело втілених цінностей. З цієї точки зору, предмети культури відрізняються від природних об’єктів тим, що вони наділені певними особливими властивостями, яких не мають природні об’єкти. Ці властивості називають цінностями. Досліджуючи поняття „цінності”, М.Ф. Головатий дійшов висновку, що це „певні ідеї, погляди за допомогою яких люди задовольняють свої потреби та інтереси” [4, с. 69]. Здійснивши соціально-педагогічний аналіз класифікацій цінностей, Т. Андрущенко [1] стверджує, що, в основному, це поняття розглядається в площині соціальних і культурних значень. Саме такий підхід ми повністю поділяємо. Отже, поняття „культура” – різнопланове. Воно включає все, що створене людством за багато століть. Культурою можна назвати «природу самої людини: інтелект, моральні почуття, здібність розуміти та створювати красу. Це сукупність форм діяльності людини, змінених, вдосконалених та переданих від покоління засобами мови та мовлення, писемності, прямого наслідування» [10, с. 149].

Е.В. Соколов [11] виділяє дві сторони культури: матеріальну та духовну. Матеріальна сторона охоплює сферу матеріальної діяльності, її результати – все те, що створює матеріальні умови життя суспільства і фізичного існування людини. Визначена рівнем розвитку продуктивних сил вона, на думку В.А. Бодрова [3], служить базою для становлення та розвитку духовної культури. Під духовною культурою автор розуміє вироблення та розподіл духовних цінностей в галузі науки, мистецтва, літератури, філософії і моралі. Через різноманітність впливу духовної культури на життя суспільства її справедливо визначають центром духовного життя суспільства.

Культура виникає з прагнення людини утверджувати цінності, втілюючи їх досконало. Таке розуміння культури одержало назву ціннісного (аксіологічного). Саме ціннісною властивістю світ культури відрізняється від світу природи. Він – і регулятор людської поведінки, і вища мета діяльності людини. Як зазначає І.Д. Бех, „духовно зріла особистість, репрезентуючи загальнородові духовні надбання, долає суперечність, що може виникнути між індивідуальними й загальнолюдськими ціннісними контекстами” [2, с. 11]. Саме культура спілкування – це загальнолюдська цінність, що сприяє формуванню гуманістичних ціннісних орієнтацій особистості.

С.У. Гончаренко [5] термін „культура” трактує у широкому та вузькому розумінні. „У широкому розумінні – сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюються в результатах продуктивної діяльності. У вузькому розумінні культура – це сфера духовного життя суспільства, що охоплює насамперед систему виховання, освіти, духовної творчості” [5, с. 182].

З.Ф. Донець [7] визначив сутнісні характеристики поняття „культури”. Культура – це зміст спільного буття людей; світ синтетичних, створених

людьми явищ; предметний світ матеріальних речей; зразки людського спілкування; різноманітні технології, завдяки яким відбуваються соціальні взаємодії. Кожне з цих визначень охоплює окремі, іноді досить суттєві сторони культури, не беручи до уваги інші, не менш важливі. Справа тут не лише в недостатній глибині пізнання феномену культури, проникнення в його сутність і природу, скільки в надзвичайній складності та багатогранності самого цього явища.

У працях сучасних науковців, присвячених вивченню проблеми становлення індивідуальної культури особистості, зокрема в системі професійної освіти фахівців, показано, що культура конкретної особистості може бути розкрита лише через призму певного виду професійної діяльності. Проте і в цьому випадку індивідуальна культура зберігає свій зв'язок зі всіма структурними елементами базової культури особистості, бо вона виявляє себе в різних особових іпостасях - в професійній творчості і соціальній комунікації, індивідуальному саморозвитку і самовдосконаленні.

Оскільки наша подальша робота буде присвячена культурі спілкування майбутніх фахівців служби цивільного захисту, що включає всі аспекти професійної культури, то буде доцільним, на наш погляд, викласти ті психолого-педагогічні позиції, в координатах яких здійснюватиметься аналіз досліджуваної категорії. У соціально-педагогічному розумінні становлення і розвиток особистості, у тому числі і особистостей курсантів, що навчаються в освітніх установах МНС, є багатоетапним процесом їх залучення до культури і соціуму, тобто в різні види культурної діяльності, що сприяють їх соціалізації і самореалізації. Причому навчання в освітній установі - це лише один з етапів, який молода людина проходить на шляху формування професіонала - фахівця служби цивільного захисту. В процесі навчання відбувається формування культури на особистісному рівні, яке можна представити в єдності двох взаємозв'язаних напрямів: по-перше, це засвоєння попередньої культури, по-друге, - створення нових культурних цінностей. У культурі знаходить віддзеркалення вся сукупність потреб, здібностей, стосунків [9, С.46].

Професійно-педагогічна культура фахівців с.ц.з. має складну структуру. У ній можна виділити дві великі групи компонентів. До першої відносяться їхні особистісні якості: педагогічна спрямованість; педагогічна ерудиція; інтелігентність, гармонія розвинених інтелектуальних і етичних якостей; педагогічний оптимізм.

У другу групу включаються компоненти, що відносяться до практичної діяльності: висока педагогічна майстерність, постійна опора на наукові дані і передовий досвід у навчанні і вихованні; відчуття нового і творчий пошук у навчально-виховній і організаторській роботі; педагогічно дієве спілкування і поведінка; активна спрямованість до самовдосконалення.

Культура спілкування є фундаментальною складовою сучасної культури міжособистісних стосунків, актуальною в усіх сферах людської діяльності. Якщо здатність до спілкування підносить людину над іншими живими істотами, то володіння культурою спілкування допомагає їй досягти вершин в

діловій, професійній сферах, злагоди в особистому житті, стосунках у родині тощо. Оволодіння культурою спілкування дає змогу уникнути конфліктів, пригніченого стану, вдосконалити своє мистецтво комунікативної поведінки, правильно висловлювати власні думки, відстоювати власну позицію. Різновиди і структура культури спілкування обумовлені різновидами і структурою спілкування — соціальної форми взаємодії між людьми, опосередкованої обміном думками, почуттями, ідеями, переживаннями.

Будь-який вимір культури спілкування передбачає стосунки в системі «особистість — особистість». Тому важливою умовою реалізації комунікативної культури є персоналізація стосунків, яка ґрунтується на ставленні до іншої людини як до особистості, передбачає взаємну повагу, толерантність та людяність. Персоналізація уможливорює протистояння суб'єкт-об'єктивним тенденціям у взаємовідносинах, за яких особистістю, суб'єктом є лише один із учасників комунікативної взаємодії. Це означає, що система «суб'єкт-об'єктивних» стосунків перебуває поза системою культури спілкування.

М.А.Чернишова: «...говорючи про культуру спілкування у широкому сенсі слова, включає в неї норми і способи їх реалізації в людських взаєминах». У вузькому сенсі розуміння культури спілкування визначається мірою оволодіння людьми навичками спілкування, створеними і прийнятними у конкретному суспільстві. Автор вказує також на те, що не можна розривати два розуміння культури спілкування, «оскільки і самі навички, і можливість оволодіння ними залежать від правової системи, від етичного клімату соціальної групи» [12].

Кожний із розглянутих нами підходів до поняття культури має свою певну логічну доцільність і становить методологічну значущість в залежності від тих чи інших дослідних завдань. Зазначимо, що для предмету наших досліджень значну цінність становлять усі підходи до розуміння культури, беручи до уваги той аспект, що нами досліджується особистість майбутнього фахівця служби цивільного захисту, культура якого проявляється в його навчальній та професійній діяльності.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко Т. Національні, загальнолюдські цінності, розвиток культури міжнародного спілкування в підготовці майбутніх вчителів початкових класів // Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту: Серія „Педагогіка. Соціальна робота”. – 2004 – № 7. – С. 22–25.

2. Бех І.Д. Цінності як ядро особистості // Цінності освіти і виховання / За заг. ред. О.В. Сухомлинської. К., 1997 – С. 8–11.

3. Бодров В.А. Психологическое исследование личности // Психологическое исследование проблемы формирования личности профессионала // Под ред. В.А. Бодрова и др. – М.: Институт психологии АН СССР, 1991. – С. 3–26.

4. Головатый Н.Ф. Социология молодежи: – К.: МАУП, 1999. – 224 с.

5. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – Київ.: Либідь, 1997. – 376 с.
6. Гуревич П.С. Философия культуры. – М.: Аспект Пресс, 1995. – 412 с.
7. Донець З.Ф. „Інтегроване культурознавство” – дисципліна, що утверджує громадянина України ХХІ століття // Актуальні проблеми гуманітарної освіти: Зб. наук. праць. Випуск 1. – Київ – Кременець: РВЦ КОГПШ ім. Т.Шевченка, 2004. – С. 316–319.
8. Каган М.Г. Человеческая деятельность. / Опыт системного анализа /. – М.: Политиздат, 1974. – 328 с.
9. Каган М.С. Философия культуры / М.С. Каган. - СПб: Петрополис, 1996.-312 с.
10. Переверзева В., Пахомова О. Роль спілкування з викладачами в розвитку у студентів-психологів психологічної культури взаємин // Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту: Серія „Педагогіка. Соціальна робота”. – 2004 – № 7. – С. 149–152.
11. Соколов Е.В. Культура и личность. – Л., 1999. – 247 с.
12. Чернышова М.А. Культура общения. - Л.: Знание, 1983. – 97 с.

**Приймак Н. Ф.,**

*учитель початкових класів*

*Острозжанської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів*

*Жашківської районної ради Черкаської області*

### **АКСІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ЯК ШЛЯХ ДО УСВІДОМЛЕННЯ ЦІННІСНИХ АСПЕКТІВ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ МОЛОДІ**

*Стаття присвячена розгляду питання ціннісного значення громадянської освіти і виховання для сучасної молоді. Висвітлено досвід роботи педагогічного колективу Острозжанської загальноосвітньої школи щодо виховання учнівської молоді на засад громадянськості та патріотичності.*

*Ключові слова: аксіологія, громадянська освіта і виховання молоді*

У сучасній парадигмі української освіти гостро стоїть проблема виховання громадянина країни, здатного реалізувати свій потенціал, бути суб'єктом своєї життєдіяльності і стратегії власної долі. Аналізуючи духовно-моральний стан українського суспільства, можна дійти висновку, що він викликає глибоке занепокоєння. Корозія усталених духовних цінностей є наслідком прагматизації життя, пропаганди насилля, нехтування правових, моральних, соціальних норм, що за своїми масштабами становить глобальну соціальну проблему.

Існуючий в країні низький рівень розвитку інститутів і традицій громадянського суспільства і правової держави в умовах недостатньо

розробленої державної політики в галузі формування національної свідомості, відсутність ефективних механізмів їх розповсюдження сприяють зростанню громадянської неосвіченості, невігластва, а разом з ними корупції, злочинства, шахрайства. Громадянська неосвіченість населення, його суспільна пасивність і правова некомпетентність знижують життєстійкість нації і сприяють її вимиранню, ведуть до збільшення кількості бездоглядних та безпритульних дітей, а також є факторами, які стримують національний розвиток та загрожують національній і державній безпеці країни.

Ось чому основним завданням сучасного освітньо-виховного процесу є не тільки сформувати необхідні знання, а в першу чергу - формувати громадянина, патріота, інтелектуально розвинену, духовно і морально зрілу особистість, готову протистояти викликам глобалізації життя.

Головна мета української системи освіти - "створити умови для розвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України, формувати покоління, здатні навчатися впродовж життя, створювати і розвивати цінності громадянського суспільства".

Вирішення цих завдань потребує переходу від стандартних виховних заходів на цілеспрямоване і професійне управління процесами громадянського виховання. В свою чергу реформування змісту освіти неможливо без утвердження нової системи цінностей. Особливе значення для формування громадянської позиції має засвоєння цінностей демократичного суспільства, що передбачає аналіз ціннісних аспектів громадянської освіти.

Під цінностями ми розуміємо "почуття людей, які диктують визнати цінність такою, що стоїть понад усім і до чого можна прагнути, ставитися поважно, шанобливо, що можна споглядати. Методологія і практика аналізу сучасних педагогічних парадигм з акцентуванням ролі аксіологічних (ціннісних) чинників досить повно розкриті у Національній доктрині розвитку освіти, законах України про освіту.

Ціннісний (аксіологічний) підхід до громадянської освіти і виховання може бути здійснений на основі взаємної адаптації цивілізаційних цінностей демократії і вітчизняної культури з урахуванням регіональних особливостей і традицій народного побуту та самоуправління.

Педагогічний колектив Острожанської загальноосвітньої школи I-III ступенів Жашківської районної ради Черкаської області прагне створити всі умови для повноцінного життя, реалізації творчих сил кожного виховання. Виховання особистості – клопітка та надзвичайно відповідальна справа, яка триває не одне десятиліття і вимагає від вихователя терпіння, любові, толерантності, такту, одним словом – душі, самопожертви, тому, що наповнюючи душу дитини віддаєш частину себе. Відповідально виховувати своїх дітей. Вдвічі відповідальніше виховувати дітей, яких тобі доручили батьки. Якщо «повезе» з батьками, потрібно буде тільки виховувати і від роботи отримаєш насолоду і задоволення, якщо ж не повезе, потрібно буде не тільки виховувати та перевиховувати дитину, а ще й проводити велику роботу з батьками, аби родинне виховання не йшло всупереч вихованню в стінах школи,

у колективі. Щоб процес виховання став родиною, бути в курсі всього, що відбувається з вихованцями в сім'ї.

На сьогоднішній день школа працює над проблемою «Творчий підхід до формування духовності учнів у навчально-виховному процесі» і реалізує програму експериментального майданчика «Дитина – школа - родина».

В школі створено куточок для батьків, що сусідить з куточком правового виховання та з Конвенцією ООН про охорону дитинства, маємо родинну дошку пошани. У тісній співпраці з батьками прищеплюємо учням основні родинні цінності (любов до батьків, рідної історії, народу, знання роду та збереження його честі, культ предків, демократизм стосунків).

Яскравими сторінками в житті школи стали загальношкільні заходи за участі батьків. Ці заходи сприяють відродженню та вшануванню українських народних обрядів, звичаїв і традицій, виховують патріотизм, моральність, гордість, формують історичну пам'ять. Слід відзначити, що дух патріотизму учнів школи, колишніх випускників, батьків досить високий. В школі діє музей історії села, який постійно поповнюється експонатами. У музеї учителі проводять уроки літератури, історії, народознавства, уроки пам'яті, уроки мужності, виховні години.

Найважливіші питання напрямку розвитку школи, планування її роботи, виносяться на розгляд педагогічної ради, батьківського комітету. Вищий орган виконавчої влади в нашій школі також колегіальний – на засіданнях Ради школи вирішуються всі поточні питання нашого життя і роботи.

На рівні кожного класу створені і діють батьківські комітети, що беруть активну участь в організації повсякденної роботи навчально-виховного процесу. Організація ефективної роботи школи неможлива без діючого постійного зворотного зв'язку з батьками. Адміністрація школи, учителі з увагою ставляться до всіх пропозицій і зауважень збоку батьків.

Продовжена робота з батьківською громадськістю: в школі працює батьківський комітет, лекторій для батьків. Батьки учнів беруть участь в контролі організації харчування учнів, залучаються також до роботи з неблагонадійними родинами з метою запобігання негативних умов виховання дітей.

Цінності спрямовують, організовують, орієнтують поведінку людини на визначення цілей діяльності. Людина пізнає світ через призму цінностей, і протягом усього життя вони регулюють її соціальну поведінку. Демонстрація багатоманітності наявних систем ціннісних орієнтацій; реальний плюралізм спрямованості людей, що взаємодіють у процесі виховання; розробка й обґрунтування системи методичних процедур, які дають змогу виявляти й урахувати системи ціннісних орієнтацій реального життя є змістовими компонентами педагогічної аксіології.



**Саранцева Н.В.,**

*заступник директора з виховної роботи  
В'язівської загальноосвітньої школи I – III ст.  
Городищенської районної ради  
Черкаської області*

## **ВПЛИВ ЗАСОБІВ ЕТНОПЕДАГОГІКИ НА ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ**

*Автором висвітлені аспекти виховання дитини засобами етнопедагогіки. Розкрита роль сім'ї у формуванні внутрішнього світу дитини.*

*Ключові слова: етнопедагогіка, школярі, сімейне виховання.*

Усе найкраще, що є на землі, починається з сім'ї. Без неї, як без природи, людство обійтися не може. Мамина ласка, бабусина доброта, дідусева мудрість, тепло хатнього затишку у колі рідних на все життя залишають глибокий слід у душі та серці кожної дитини. Українська сім'я є першою школою національного виховання, світлицею моральних чеснот, формування пошани до рідної мови, народних звичаїв.

З перших днів появи дитини на світ сім'я покликана готувати її до життя та практичної діяльності, в домашніх умовах забезпечити розумну організацію її життя, допомогти засвоїти позитивний досвід старших поколінь, набути власного досвіду поведінки й діяльності.

На думку М. Стельмаховича «Тіло, душа, розум — ось три кити батьківської педагогіки». Тілесне виховання у сім'ї передбачає зміцнення здоров'я, сил та правильний фізичний розвиток дитини. «Усі наші зусилля, — зазначає він, — спрямовані на тілесне виховання, можуть бути швидко зведені нанівець, коли ми не захистимо наших дітей і підлітків від такого страшного ворога душі та тіла людини, як алкоголізм, паління, наркоманія, токсикоманія, статева розпуста, СНІД. Поширення цих та інших асоціальних явищ набуло такого розмаху, що нависла смертельна небезпека над самим генофондом нації, а значить, і над нашим майбутнім».

Духовно-моральне виховання передбачає формування у дітей високої духовності та моральної чистоти. Складність цього завдання в тому, що воно вирішується, як правило, через добре поставлене в духовно-моральному аспекті життя сім'ї, суспільного ладу, вчинки людей, приклад батьків. Власне, духовність виховується духовністю.

Українська етнопедагогіка виросла з виховних традицій слов'янського світу; її генетичну основу становить народна педагогіка Київської Русі. Своїм корінням вона сягає сивої давнини - родового суспільства, в якому формувалися традиції громадського виховання і особливої ролі літніх людей у ньому; материнського роду, де на перший план у вихованні виступає жінка - мати; патріархального ладу, коли в вихованні посилюється роль чоловіка; періоду класового розшарування і закріплення головних виховних функцій за сім'єю.

Усі ці моменти розвитку етнопедагогіки знайшли своє відображення в традиційних формах і засобах, а також у вітчизняній педагогічній термінології.

Кожному етапу розвитку людського суспільства притаманна передача набутого позитивного досвіду поколінням прийдешнім, без чого немислимий поступ народу, саме його існування.

Наші предки славили силу і міць, велич і красу своєї родини, оспівували її високі морі і в піснях, прислів'ях, приказках: "Свого роду не цурайся", "Нема краще в світі, як рідня", "Від родини йде життя людини", "Без сім'ї нема щастя на землі". Українці розглядали сім'ю, як святиню, а виховання дітей, як святий обов'язок батьків.

Століттями склалися традиції сімейного виховання, вироблялися основні його принципи, серед яких народна педагогіка головну роль відводила трудовому вихованню, як першооснові життя суспільства. ("У праці - краса людини"). У народі застерігали: неробство веде до нещастя. Потреба і вміння працювати - це те найкраще і найцінніше, що можуть залишити батьки своїм дітям. Трудове виховання становить основу народної педагогіки. ("Без труда немає плода"). Навіть народження дитини народною свідомістю сприймалося як прихід на світ нового трудівника чи трудівниці. Тому найперші магичні дії, коли дитина побачила світ, були спрямовані на те, щоб прищепити їй працелюбність. Зав'язуючи пуповину хлопцеві, баба-повитуха бажала, щоб той "книжку читав і дрова рубав", а дівчинці - "аби хліб жала, на сорочку пряла".

Отже, народна педагогіка - високоморальна. Вона високо підносить достоїнство людини, спонукає її розвивати свої найкращі риси. Уся виховна система спрямовувалась на вихованні людяності, високих моральних почуттів і рис, любові до вітчизни, шанобливого ставлення до людей праці, до всього свого, рідного.

Через пісні, казки, прислів'я та інші засоби фольклору народ відкривав перед дитиною красу людських взаємин, прагнув одухотворити людську працю, побут, навчити жити за законами краси.

Виховання дітей в сім'ї не завжди успішне. Негативний вплив на нього мають об'єктивні (неповна сім'я, погані житлові умови, недостатнє матеріальне забезпечення) та суб'єктивні (слабкість педагогічної позиції батьків) чинники. Найвагомішою серед об'єктивних причин є неповна сім'я, яка з'являється в силу того, що в усіх вікових групах від 20 до 50 років смертність чоловіків більш як утричі вища, ніж жіноча, а у віковій групі 30—34 роки — в чотири рази. Разом з великою кількістю розлучень це призводить до збільшення кількості сімей, у яких мати (рідко — батько) виховує дітей сама. У неповній сім'ї процес виховання ускладнюється, оскільки діти значну частину часу бездоглядні, неконтрольовані, перебувають на вулиці, нерідко контактують з аморальними людьми.

Негативно позначаються на вихованні дітей і погані житлові умови сім'ї. Як свідчать дані спеціального обстеження, в Україні більше половини молодих сімей не мають окремого житла навіть через 10 років подружнього життя, майже половина сімей проживає з батьками в незадовільних для виховання

дітей житлових умовах. У таких сім'ях батьки часто не можуть забезпечити дитину постійним робочим місцем, тому їй важко зосередитися над завданням, з'являється роздратованість, незадоволення, а згодом і небажання виконувати його. Дається взнаки і низьке матеріальне забезпечення сім'ї.

Турбота школи про виховання дітей у сім'ї реалізується через педагогічну освіту батьків, залучення їх до виховної роботи з учнями у школі. Передусім педагоги мають можливість впливати на батьків через їхніх дітей, які навчаються в школі. А. Макаренко вважав, що це найдоступніший спосіб зв'язку школи і сім'ї. Його цінність не лише в тому, що він оперативний, а й у тому, що учень, який засвоїв комплекс навичок, переконує в необхідності дотримуватися їх.

Спеціальну виховну роботу проводять із сім'ями, які допускають відхилення у вихованні дітей. До роботи з ними залучається соціальний педагог, працівник психологічної служби. При необхідності адміністрація школи звертається до комісії у справах сім'ї та молоді при сільській раді.

Роботу з педагогічно неспроможними сім'ями спрямовують передусім на підвищення їх психолого-педагогічного рівня. З цією метою їх залучають до загальної системи роботи батьківського всеобучу. На сучасному етапі класний керівник чи запрошений спеціаліст має на своєму озброєнні інноваційні форми роботи з батьками, навчальні відеоролики, анкети, інтерактивні методики (наприклад, тренінг), що є більш результативними.

Із сім'ями педагогічне пасивними працюють переважно індивідуально, домагаючись розуміння батьками хибності своєї поведінки, пробудження почуття відповідальності за виховання дітей, усвідомлення потреби перебудувати систему стосунків у сім'ї, своєї вини, помилок, бажання докорінно змінити сімейний уклад.

У роботі з антипедагогічними сім'ями спираються на те, що вони також хочуть бачити власних дітей чесними, культурними, здоровими, щасливими. З ними обговорюють упущення у вихованні дітей, накреслюють шляхи усунення їх, зміни сімейних стосунків. З батьками цієї групи працювати важко, і не слід сподіватися на швидкі наслідки, але важливо посіяти в них сумніви у правильності їхньої системи виховання, змусити їх замислитися над її результатами.

Часто батьки по-новому відкривають своїх дітей, коли відвідують родинні свята, конкурсні програми, святкові концерти, позакласні виховні заходи. Пізнання творчих здібностей дитини, її талантів часто змушує батьків змінити підходи до виховання, зробити їх більш толерантнішими і гуманними.

Актуальним на даний час є проведення дня відкритих дверей для батьків у школі, тому що чималий відсоток батьків рідко з'являється на батьківських зборах. Цей вид роботи потребує єдності школи, батьків, учнів, сприяє згуртуванню шкільного колективу. Цього дня у школі проходять батьківські збори, лекції, консультації, екскурсії по школі, організовуються виставки учнівської творчості, вечори, концертні програми. Хоч би якою була програма, батьки повинні отримати вичерпні відомості про

своїх дітей, поговорити з директором, його заступниками, учителями, класними керівниками, органами дитячого самоврядування.

Значну допомогу у вихованні школярів і в роботі з батьками надають батьківські комітети. Починаючи працювати з батьками учнів, класний керівник виявляє найактивніших, серед яких намічає кандидатів до класного батьківського комітету. Такі батьки відзначаються громадянською свідомістю, ініціативністю, мають організаторські здібності, виявляють інтерес до справ класу, люблять дітей. Батьківський комітет класу обирають на батьківських зборах. На першому його засіданні класний керівник знайомить з типовим Положенням про батьківський комітет загальноосвітньої школи, в якому викладено завдання і зміст роботи членів комітету, їхні права та обов'язки. Обирають голову батьківського комітету і відповідальних за окремі види роботи: педагогізацію батьків, культурно-масову, спортивно-оздоровчу роботу, враховуючи здібності, бажання, інтереси членів комітету. Класний батьківський комітет складає план своєї роботи на півріччя, виходячи з місцевих умов і завдань конкретного класу.

Справжнім помічником адміністрації в нашій школі у вирішенні навчально-виховних та господарських проблем є шкільний батьківський комітет. Засідання БК відбуваються щомісяця. На засіданнях розглядаються питання шкільного життя, які потребують нагального вирішення. Батьки отримують повний звіт про роботу школи, про досягнення та успіхи педагогічного та учнівського колективу. Планується робота БК відповідно до поточних проблем.

Для успішного виховання підростаючого важливо, щоб його оточувала атмосфера поваги до моральних норм поведінки, щоб діти бачили нетерпиме ставлення батьків до поганого, аморального, бачили, що у виховному процесі в школі, крім педагогів, беруть участь батьки, громадські організації, правоохоронні органи та інші державні установи.

В сільській місцевості важливою є співпраця школи з місцевим самоврядуванням, з сільською радою. В нашому селі такої проблеми не існує. Сільський голова – частий гість у школі, помічник у всіх шкільних справах. Спільно з сільською радою, працівниками культури села, з сільською громадськістю ми проводимо урочисті заходи, присвячені Дню визволення села, Дню Соборності України, Міжнародному жіночому дню, спортивно-масові заходи, тощо.

Такий приклад співпраці позитивно впливає на формування духовного світогляду школярів, навчає їх жити однією спільнотою, великою сім'єю, любити і шанувати рідну землю, своє рідне село, людей праці, своїх вчителів та батьків.

Для налагодження спілкування з дітьми я намагаюсь дотримуватися «Заповідей сімейного виховання», які сформулював В.А.Сухомлинський:

1. Не принижуй.
2. Не погрожуй.
3. Не вимагай обіцянки.

4. Не моралізуй.
5. Не позбавляй дитину можливості бути самою собою.
6. Не зашкодь.
7. Не бійся визнати свою помилку.
8. Розпочинай виховання з себе.
9. Вір у свою дитину.
10. Допоможи дитині повірити в себе.

Виконання цих простих речей дозволяє мені значною мірою покращити атмосферу сімейних стосунків у класі, а також допомагає налагодити взаєморозуміння між дорослими та дітьми.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Духовні цінності розвитку особистості. //Педагогіка і психологія. № 4, 1997

**Сидоренко Ю.І.,**  
*викладач Миколаївського національного  
університету імені В.О. Сухомлинського, аспірантка*

## **ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГАРМОНІЙНИХ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВЗАЄМИН У НЕПОВНІЙ СІМ'Ї**

*Статтю присвячено аналізу педагогічних засад формування гармонійних батьківсько-дитячих взаємин у неповній сім'ї під час взаємодії сім'ї та школи.*

*Ключові слова: педагогічні засади, гармонійні взаємини, неповна сім'я*

Проблеми інституту сім'ї посідають чільне місце у демократичній та незалежній Україні. Сім'я є запорукою формування особистості, основний виховний осередок, адже саме у ній дитина входить у світ соціальних відносин.

У наш час сім'я переживає загальну кризу свого розвитку, яка виявляється як в кількісних, так і в якісних показниках. Кризові явища суспільства особливо гостро впливають на неповні сім'ї, які стали однією з сучасних моделей сім'ї. Вони є більш вразливими, оскільки через звуження спілкування батьків з дитиною виховні можливості суттєво послаблені, а родинні функції не реалізуються, або реалізуються не в повному обсязі. Саме у таких сім'ях часто виникають непорозуміння між дітьми та їх батьками, спричинені як несприятливими економічними умовами проживання, статусом сім'ї у суспільстві, так і невмінням батьків налагодити гармонійні взаємини з дитиною, недостатністю їх педагогічної підготовки.

Проблеми сім'ї та гармонізації взаємин дорослих і дітей у ній вивчали такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як К.Абульханова-Славська, М.Алексєєва, Ю.Альошина, В.Васютинський, Л.Осьмак, Г.Івончик, Н.Массен, Дж.Конджер, О.Рюлле, Б.Заззо, Р.Перрон та ін.

Мета даного етапу дослідження полягала у визначенні, теоретичному обґрунтуванні та практичній апробації педагогічних засад, за яких підлітки з неповних сімей зможуть покращити своє ставлення до батьків з подальшою гармонізацією внутрішньо сімейних взаємин.

Формування гармонійних взаємин було можливим за таких принципів: індивідуального й особистісного підходу, детермінізму, комплексності, системності та систематичності, об'єктивності та науковості, інтегрованості, превентивності [1].

Формування гармонійних взаємин батьків і підлітків у неповній сім'ї стало можливим за взаємодії сім'ї та школи, у ході якої відбувалося:

- проведення виховної роботи з підлітками, спрямованої на формування потреби у розумінні іншої людини, повазі її гідності і самоповазі на засадах суб'єкт-суб'єктної взаємодії;
- підвищення педагогічної культури батьків у взаємодії сім'ї і школи, що передбачала проведення роботи за трьома основними напрямками: інформаційно-просвітницьким, залученням батьків і дітей до масових заходів, коректування виховання у сім'ях окремих учнів.

Вищевикладене відображено у схемі 1.



Схема 1. Педагогічні засади гармонізації взаємин батьків і підлітків з неповних сімей

Позакласна виховна робота розглядалася нами як підсистема навчально-виховного процесу, спрямована на формування готовності до виявлення гармонійності у взаєминах з батьками у неповній сім'ї.

Вона вибудовувалася за наступними напрямками:

- з усім класом загалом;
- з групами учнів, які належали до певних типологічних груп;
- індивідуально з окремими дітьми.

Робота з батьками також вибудовувалася за наступними напрямками:

- з усім батьківським колективом класу загалом;
- з групами батьків, які належали до певних типологічних груп;
- індивідуально з окремими батьками;
- робота з сім'ями школярів.

Зміст роботи стосовно створення відповідних умов родинного виховання та гармонізації взаємин батьків і підлітків визначався необхідністю розв'язання наступних завдань:

1) всебічне інформування самотніх батьків про труднощі виховання можливі у неповній сім'ї;

2) допомога самотнім батькам у вирішенні педагогічних проблем;

3) проведення виховної роботи з підлітками, спрямованої на формування потреби в розумінні іншої людини, повазі її гідності і самоповазі

Між головною метою і кінцевим результатом визначалися підцілі, які детермінували зміст, форми і методи виховної роботи.

До підцелей ми віднесли:

- підвищення культури поведінки і культури спілкування;
- організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії;

- становлення особистісно-гуманістичного ставлення батьків до дітей та один до одного;

- формування вмінь і навичок виконання обов'язків, добровільне дотримання моральних норм і правил, здійснення моральних вчинків на благо один одного.

- виховання емоційно-позитивного ставлення до моральних норм, прагнення до їх реалізації без контролю з боку зовнішньої інстанції.

Таким чином, з метою створення своєрідного підґрунтя для формування гармонійних взаємин батьків і підлітків в умовах неповної сім'ї нами було розроблено орієнтовну програму позаурочної виховної роботи з проблеми дослідження, методи і прийоми якої були опрацьовані під час виховних годин, під час батьківських зборів, а також у блоці домашніх завдань та контрольному блоці експериментальної технології підвищення педагогічної майстерності батьків у формуванні гармонійних батьківсько-дитячих взаємин. Запропонована програма не регламентувала час проведення заняття з кожної теми, залишаючи це право за класним керівником.

Під час виховної позаурочної роботи, зважаючи на результати діагностики рівнів сформованості у підлітків готовності і здатності до

виявлення гармонійності взаєминах з батьками, ми застосовували різні її організаційні форми, а саме: фронтальну, групову, парну, індивідуальну.

В основу змісту виховної роботи покладено завдання забезпечити теоретичне засвоєння та прийняття молодшими підлітками морально-етичних знань про моральні норми, що характеризують гармонійні взаємини батьків і підлітків, про відповідні загально визнаним гуманістичним принципам норми і правила поведінки; усвідомлення необхідності виконувати певні обов'язки стосовно батьків, приймати осмислені моральні рішення з урахуванням конкретних умов; усвідомлення сутності таких понять як любов, взаємна повага, чуйність, турботливість стосовно батьків; здатність до рефлексії. При цьому ми зважали на вік учнів: матеріал подавався на доступному для сприйняття молодших підлітків рівні. Під час проведення виховної роботи ми намагалися стимулювати інтерес до цієї інформації, що повідомлялася, розвивати у молодших підлітків бажання поповнювати отриманні знання.

Такий підхід був обов'язковим на початковому етапі експериментальної роботи, коли підлітки ще не мали достатнього обсягу знань щодо гармонійності взаємин, і передбачав:

- повідомлення знань про моральні норми, що регулюють прояви поваги, чуйності, турботливості стосовно батьків;
- роз'яснення певних теоретичних положень щодо сутності поняття «гармонійні взаємини»;
- впровадження моральної оцінки конкретних дій, вчинків з метою надання дітям допомоги у виборі лінії поведінки, яка б передбачала прояв рефлексії у стосунках з батьками.

Така робота проводилася з усіма учнями класу, а її основною формою було визначено виховні години, робота на яких вибудовувалася на основі розробленої нами програми «Формування гармонійності у стосунках молодших підлітків з батьками в умовах неповної сім'ї в позаурочній роботі». Програма передбачала застосування різноманітних методів: бесід, ігор, вправ, розв'язання проблемних ситуацій, залучення до ситуацій морального вибору, інсценівки тощо. Вибір методів у кожному конкретному випадку визначався метою, яку прагнули досягти.

Під час роботи з підлітками та батьками ми обрали метод бесіди як один з найпоширеніших методів роботи. Так, бесіди дозволили нам ознайомити молодших підлітків із сутністю понять «гармонія», «гармонійна людина», «гармонійні взаємини», з моральними нормами, правилами, способами поведінки в міжособистісних взаєминах з батьками; формуванню в учнів уявлень про їхні моральні обов'язки стосовно батьків та наслідки їх невиконання. Під час узгодження змісту бесід ми намагалися досягти того, щоб після обговорення запропонованої теми у підлітків формувалося позитивне емоційне ставлення до дій персонажів, які в своїй поведінці виявляли гармонійність у стосунках з батьками і негативне ставлення до тих із них, хто повопився не належним чином.

Готуючи ту чи іншу бесіду, ми складали план, формулювали основні



запитання, що були розташовані у логічній послідовності. Позитивний результат бесід передбачалося отримати завдяки обґрунтуванню теми як життєво важливої, а не вигаданої: для формулювання тем бесід ми використовували емпіричні результати констатувального етапу дослідження, проте, під час застосування певних фактичних матеріалів, ми намагалися бути максимально тактовними і дотримувалися принципу «анонімності». Під час проведення бесід ми очікували не лише однозначні позитивні чи негативні відповіді, але й пояснень і мотивації, тому ставили різні за складністю запитання: запитання про факти; запитання, відповіді на які передбачають порівняння і аналіз явищ; запитання про причинно-наслідкові зв'язки і значення явищ; запитання, на які можна відповісти, розкривши зміст понять, обґрунтувавши загальні висновки, за допомогою індуктивних та дедуктивних висновків; запитання, що потребують доведень.

Наша подальша робота з формування у підлітків гармонійності у взаєминах з батьками мала більш складний характер: вона передбачала засвоєння підлітками певного обсягу теоретичного матеріалу та формування у них умінь оцінювати інформацію, виявляти власне ставлення до ситуації, приймати рішення про спосіб своєї поведінки в аналогічній ситуації, висловлювати думку щодо розв'язання певного завдання, мотивувати її з погляду дотримання морального обов'язку стосовно батьків, обґрунтовувати причини, що зумовили саме цей вибір.

Для досягнення цієї мети ми застосували метод розв'язання проблемних ситуацій, що передбачало закріплення підлітками набутих теоретичних знань, формування у них оцінних суджень, умінь знаходити найбільш оптимальні способи вирішення проблеми на засадах відповідальності за власні вчинки перед батьками. В основу сюжету проблемних ситуацій ми поклали приклади з реального життя.

Після обговорення шляхів розв'язання проблемних ситуацій ми пропонували підліткам пригадати подібні випадки з їх власного життя, розповісти про те, як вони з них виходили. При цьому особлива увага надавалася роботі з учнями, які перебували на середньому і низькому рівнях вихованості досліджуваної якості. Обговорення проблемних ситуацій проходило у групах, а залучення до нього мало на меті не лише з'ясувати думку дітей щодо виходу з неї, а й дати їм змогу проаналізувати думки інших підлітків та усвідомити можливі наслідки дисгармонійності у стосунках з батьками та нехтування обов'язком стосовно них. З учнями, які належали до низького рівня проводилися також індивідуальні бесіди та послідовний розбір проблемних ситуацій з аналізом наслідків залежно від способу виходу з них.

Серед інших методів виховання у молодших підлітків гармонійності у стосунках з батьками ми обрали рольові ігри, оскільки завдяки ним засвоюються різні варіанти соціальних відносин. Під час ігрової діяльності молодший підліток, приймаючи на себе ту чи іншу роль, починає діяти відповідно до неї. Досвід ігрових і реальних взаємин у сюжетно-рольовій грі визначає основу особливої властивості мислення підлітка, що дає йому змогу

передбачати майбутню поведінку партнерів з гри і залежно від цього будувати власну поведінку. Ігрова діяльність визначає формування довільних психічних процесів, впливає на мислення дитини, сприяє розвитку у неї рефлексії. Для формувального етапу експерименту ми розробили такі ігри, як: «Висловлюємо подяку і любов», «Кажемо «ні»», «Вчимося спілкуватися», «Припиняємо сварку», «Виявляємо незадоволення», «Один за всіх і всі за одного», «Пояснюємо складну ситуацію» та ін.

Класні керівники також залучали підлітків до участі в різних інсценізаціях (з метою емоційного осягнення позитивних наслідків прояву емпатії стосовно батьків й негативних результатів у разі безвідповідальної поведінки, нехтування своїми моральними обов'язками) за змістом проведених бесід, проблемних ситуацій, літературних творів.

Охарактеризовані нами педагогічні засади формування гармонійних взаємин підлітків та батьків у неповній сім'ї у процесі взаємодії сім'ї і школи були апробовані у процесі формувального етапу експерименту.

### ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І., Кононко О. Наукові засади проведення експерименту // Рідна школа, 2001. - №10. – С. 37

**Чорна Г.С.,**

*заступник директора з виховної роботи  
Хутірської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів  
Черкаської районної ради Черкаської області*

### ШКОЛА-РОДИНА ОСНОВА ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

*У статті проаналізовано вплив сім'ї на духовно-моральне виховання підростаючого покоління, шляхи створення духовної єдності між учителем, дітьми та батьками; наведено приклади співпраці батьків і школи.*

*Ключові слова: духовно-моральне виховання, сім'я, учнівський колектив.*

У народі кажуть, що гарна та сім'я, у якій зростають гарні діти. І це справедливо, адже долю дітей вирішують не прекрасні поривання, мрії, слова, а загальний мікроклімат родинного виховання. Діти в таких сім'ях живуть своїм багатобарвним життям, скороминущими бажаннями і мріями, їхній сміх веселий і дзвінкий.

В. Сухомлинський вважав, що сім'я — «джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави» [5]. У сім'ї створюється найбільше суспільне багатство – людина. Тут вона народжується і формується як особистість. Це та клітина, з котрої розпочинається будь-яка держава. Немає країни без сім'ї, сімейно-родинних відносин.

Без докорінного поліпшення родинного виховання не можна домогтися значних змін у громадському вихованні підростаючих поколінь. У сім'ї закладається духовна основа особистості, її мораль, самобутність

національного світовідчуття, тому *основними завданнями родинно-сімейного виховання школа вбачає:*

- виховання фізично і морально здорової дитини, забезпечення необхідних економічних та соціальних умов для повної реалізації можливостей її розвитку;

- створення атмосфери емоційної захищеності, тепла, любові, умов розвитку почуттів і сприймань дитини, її самореалізації;

- засвоєння моральних цінностей, ідеалів, культурних традицій, етичних норм взаємин між близькими людьми в суспільному оточенні, виховання культури поведінки, правдивості, справедливості, гідності, честі, людяності, здатності виявляти турботу про менших, милосердя до слабких і людей похилого віку;

- залучення дітей до чарівного світу знань, вивчення народних казок, пісень, приказок, дум, тощо;

- виховання поваги до школи і вчителя, прагнення до освіти й творчого самовдосконалення;

- залучення дитини до спільної з дорослими діяльності, розвиток творчої, працелюбної особистості, спрямування її зусиль на турботу про довкілля; виховання дітей цивілізованими господарями та підготовленими до життя;

- формування естетичних смаків і почуттів, уміння розрізняти красиве і потворне в житті й мистецтві, поважати прекрасне у вчинках людей;

- забезпечення духовної єдності поколінь, збереження родинних традицій, сімейних реліквій, вивчення родоводу;

- прилучення дітей до народних традицій, звичаїв та обрядів, виховання у них національної свідомості і самосвідомості.

«Мистецтво виховання, – писав К.Ушинський, – має ту особливість, що, може, всім воно здається справою знайомою та зрозумілою, а іншим навіть справою легкою, – і тим зрозумілішим і легшим здається воно, чим менше людина з ним знайома, теоретично чи практично. Майже всі визнають, що виховання вимагає терпіння; деякі думають, що для нього необхідні вроджені здібності та вміння, тобто навички; але зовсім небагато прийшло до переконання, що, крім терпіння, вродженої здібності та навички, необхідні ще й спеціальні знання» [6].

Наша школа по своїй природі й сутності є родиною. Село – це велика родина, де багато років проживають родичі, батьки, діти. Вони мають спільні інтереси, бажання, землю, а також одну на всіх школу, до якої рік за роком приходять нові покоління дітей – продовжувачі свого роду. Тісний зв'язок із батьками забезпечує відкритість освітнього простору. Найвища оцінка діяльності нашої школи – „як у рідній хаті”.

В.Сухомлинський зазначав, що в педагогіці немає універсальних рецептів, форм і методів, які б гарантували успіх у вихованні. До кожної дитини потрібен свій підхід [5]. Саме тому педагоги працюють сьогодні в системі особистісно зорієнтованого підходу до кожного вихованця і ставлять за мету створити оптимальні умови для становлення та розвитку кожної дитини як

суб'єкта діяльності і суспільних відносин, здатного до саморозвитку і самореалізації. Школа-родина організовує співпрацю, формує духовну спорідненість усіх жителів і громадян села, плекає авторитет батьків, турбується про дітей, старих і немічних, удосконалює моральні риси вихованців, розуміючи це як громадянський і патріотичний обов'язок перед своїм народом.

Ми співпрацюємо з усіма сільськими закладами (дитячий садок, будинок культури, сільська бібліотека, лікарня, рада ветеранів, сільська рада), створюючи єдиний культурно-освітній простір села. Прагнемо, щоб вихованці проживали своє дитинство з найменшими проблемами. У школі функціонують навчальні кабінети, класи початкової школи, спортивний зал та майданчики стадіону, актові зали, бібліотека. Для розвитку трудових навичок існують виробничі майстерні та кабінет обслуговуючої праці, працює сучасний комп'ютерний клас. У школі панує родинний мікроклімат, плекаються звичаї і традиції українського народу, козацького краю, рідного села.

Виховний процес школи-родини ґрунтується на засадах органічного поєднання національного із загальнолюдським. Домінуючим є все (форми, методи, завдання), що пов'язане з духовно-моральним вихованням. Велику роль відіграють учнівські органи самоврядування – ШРЛ (Шкільна Рада Лідерів). Вони забезпечують активну участь кожного вихованця в різних видах діяльності: навчально-пізнавальній, ціннісно-орієнтаційній, трудовій, художньо-естетичній, спортивно-оздоровчій, краєзнавчій. Для дітей створені і працюють різні гуртки за інтересами, спортивні секції, філія музичної школи, бібліотека.

Робота сім'ї, школи, громадськості будується на принципах єдності, систематичності, послідовності, диференційованого підходу, гуманізму, добровільності. Залучення батьків до співпраці зі школою починається з дитячого садка - щорічно у листопаді проходить конференція: "Сім'я, дитина, дитячий садок, школа"; проводяться традиційні дні відкритих дверей для батьків. Батьківська громадськість залучається до участі у всіх формах позаурочної діяльності (походи, екскурсії, вечори, турніри, змагання, в оформленні навчальних кабінетів і школи); до профорієнтаційної роботи школи і екскурсій на підприємства, профконсультацій.

Традиційно проводяться сімейні свята, де відбувається зміцнення зв'язків поколінь, передача досвіду від старших молодшим. Основні навчально-виховні заходи у нас готуються і проводяться спільними зусиллями педагогів, учнів, батьків, інших членів родини, для яких клас у результаті такої співпраці все більше стає другою домівкою, оскільки тут поєднуються спільні інтереси у навчанні і вихованні дітей. І на цій основі клас поступово набирає суті класу-родини, в якому для кожного його члена стає небайдужим те, що там відбувається.

У кінці навчального року батьківські комітети класів підводять підсумки діяльності школи за рік; визначають найактивніші сім'ї, яких нагороджуємо грамотами.

Милосердя батьків – кращий приклад для виховання у дітей чуйності, тому велика увага у нас приділяється благодійній діяльності. Учні нашої школи систематично допомагають дітям-сиротам Будинку маляти, проводять благодійні концерти для ветеранів війни з врученням їм гостинців. Акції милосердя включали збір овочів та коштів для районного Товариства Червоний Хрест. Виявляючи уважне ставлення до близьких, друзів, підтримуючи словом і ділом самотніх, хворих, нещасних, батьки та вчителі формують у дітей співчуття і діяльну любов до людей.

У школі діє музей «Берегиня», на базі якого проводяться уроки народознавства за темами: „Український національний костюм”, „Звичаї нашого народу”, „Наші витоки”, „Гордість села” і т.д; уроки праці, образотворчого мистецтва: „Барви українських обрядів”, „Красиве і корисне”. Є в шкільному музеї літопис створення села. Тут багато експонатів, за якими можна дізнатись про життя видатних односельчан, про їх досягнення. Іде велика пошукова робота. Учні спілкуються з жителями, записують їх спогади, знайомляться з їхніми здобутками. Поповнюється музей експонатами з різних регіонів України, що дає змогу різносторонньо вивчати побут та традиції нашого народу. Ці експонати привозять вчителі і батьки.

Школа-родина ближче згуртувала всіх: учителів, учнів, батьків, меценатів, тих людей, які допомагають їй у вирішенні багатьох проблем. Не перелічити всіх тих заходів, що їх за минулі навчальні роки провів педагогічний колектив спільно з батьками. Важливо було одне: родина – дідусь, бабуся, батько, мати, діти, вчителі, – всі разом були осередком школи-родини.

Значна частина сучасних сімей припускається помилок у вихованні дітей, на жаль, є в нас і такі сім'ї.

З точки зору соціальної роботи, найбільшої уваги потребують сім'ї, яким потрібна соціально-психологічна, соціально-педагогічна допомога. Це, так звані, неблагополучні сім'ї. До неблагополучних відносяться сім'ї, які повністю або частково втратили свої виховні можливості через ті чи інші причини. У результаті цього в таких сім'ях об'єктивно чи суб'єктивно складаються несприятливі умови для виховання дитини.

Сімейне неблагополуччя негативно позначається на формуванні особистості дитини. Дитяче виховання в умовах негативного емоційно-психологічного сімейного мікроклімату визначається ранньою втратою потреби у спілкуванні з батьками, егоїзмом, замкненістю, конфліктністю, впертістю, неадекватною самооцінкою (завищеною чи заниженою), озлобленістю, невпевненістю у своїх силах, недисциплінованістю, втечами з дому, бродяжництвом та ін. Все це свідчить, про те що діти з неблагополучних сімей мають більше причин для поповнення рядів важковиховуваних, правопорушників.

Аналіз досвіду роботи школи з неблагонадійними сім'ями показує, що успіху досягають ті вчителі, у яких розроблена система роботи з сім'ями, зокрема неблагонадійними. Передусім це виявлення та облік неблагонадійних сімей у кожному класі. Як правило, на облік беруть сім'ї, де один з батьків або

обидва — п'ють, ведуть аморальний спосіб життя, психічнохворі, матері-одиначки, які не забезпечують на належному рівні виховання дитини, сім'ї, де не склалися взаємини з мачухою, вітчимом.

Для виявлення неблагонадійних сімей ми проводимо значну роботу і передусім – відвідування сімей із метою вивчення умов сімейних негараздів. Без такого вивчення класному керівникові складно встановити контакт із сім'єю, виробити спільні вимоги впливу на дитину.

Наступний етап роботи — облік виявлених сімей, складання картотеки. Після визначення контингенту неблагонадійних сімей у класах визначаємо ті сім'ї, які ставимо на загальношкільний облік, складаємо плани роботи з ними та узгоджуємо з планом роботи школи. Досвід роботи школи підтверджує необхідність абсолютної узгодженості такого планування, зокрема дирекція школи рекомендує кожному класному керівнику чітко планувати роботу на місяць: яку роботу і з якими батьками вони вестимуть.

На нарадах заслуховуємо звіти класних керівників по роботі з цими сім'ями. На педагогічних радах, вирішуючи питання навчально-виховного процесу, розглядаємо і питання роботи з батьками, які не забезпечують належного рівня сімейного виховання.

Досвід роботи з неблагонадійними сім'ями стверджує, що працівники школи раз на місяць обов'язково повинні відвідувати неблагонадійну сім'ю. Це допомагає тримати її в полі зору, надавати їй необхідну допомогу. В таких умовах класний керівник має можливість дати кожній сім'ї конкретні поради щодо виховання дитини в сім'ї, взаємозв'язку зі школою, встановлення єдиних вимог до дитини, враховуючи специфіку сімейного виховання, індивідуальні особливості дітей.

За словами В. Сухомлинського, в наш час немає важливішого у сфері виховання завдання, ніж навчити батька та матір виховувати своїх дітей, прищепити їм високу педагогічну культуру. «Без турбот про педагогічну культуру батьків, – писав він, – неможливо розв'язати жодного завдання, що стосується навчання та виховання. Батьківська педагогіка, тобто елементарне коло знань матері та батька про те, як істота, що народилася від людини, стає людиною, – це фундамент, основа всієї педагогічної теорії та практики» [5, с. 572]. Педагог закликав учителів навчити батьків шляхетної справи виховання своїх дітей «як виконання високого громадянського обов'язку». Із цією метою вчителю доцільно урізноманітнювати форми, засоби і методи співпраці з родинами учнів для підвищення рівня педагогічної культури батьків, враховуючи їх загальний розвиток, різноманітні інтереси тощо.

Форми і методи роботи вчителя, класного керівника з батьками є індивідуальними і колективними. Провідна роль належить індивідуальним формам роботи: відвідуванню сім'ї учня, пропаганді сімейного виховання, виконанню батьками педагогічних доручень, педагогічним консультаціям.

Це сприяє налагодженню контактів із сім'єю, з'ясуванню її загальної та педагогічної культури, умов життя учня, консультуванню щодо єдиних вимог до дитини, обговоренню відхилень в її поведінці, вжиттю необхідних заходів

щодо їх запобігання, залученню батьків до участі в роботі школи тощо. Відвідувати батьків учнів можна, маючи запрошення від них або домовившись заздалегідь. Несподіваний прихід вчителя викликає ніяковість, збентеження батьків. Під час зустрічі педагог підкреслює позитивне в дитині, тактовно звертає увагу на недоліки, разом поміркувати над тим, як усунути їх. Дуже важливо створити атмосферу довіри і доброзичливості. Практика свідчить, що успіху досягають ті класні керівники, які обговорення недоліків сімейного виховання здійснюють в індивідуальних бесідах із батьками, при цьому ведуть розмову не взагалі, а про конкретні факти: «У вашого сина проявляється певна негативна риса характеру, давайте подумаємо разом, де ми припустилися педагогічної помилки, чому так сталося, що ми разом з Вами повинні зробити, щоб допомогти учневі виправитись. У нього є певні позитивні риси, які допоможуть нам, спираючись на них, виправити його поведінку». І, звичайно, помилкою є узагальнення: «Ваш син завжди погано поводить себе, тому не дивно, що і в даному випадку він зробив недостойний вчинок. Невідомо, хто з нього виросте». Ідучи до школи, батьки переконані в доброзичливості вчителя, в тому, що вони отримають кваліфіковану пораду, знайдуть педагогічно правильне вирішення питання, яке їх хвилює.

До колективних форм роботи з батьками належать:

- бесіди «Роль книжки в розвитку особистісних якостей людини», «Традиції виховання», «Моральне виховання підлітків у сім'ї», «Як досягти того, щоб знання стали потребою підлітків?»;
- лекції «Роль спілкування в житті школяра», «Формування здорового способу життя», «Педагогічна тактовність батьків у вихованні, повага до самостійності дітей»;
- практикуми «Психологія спілкування з дітьми», «Розумні матеріальні й духовні потреби дітей. Як їх сформувати?»;
- індивідуальні консультації;
- родинний вогник «Помилки родинного виховання. У чому вони полягають?»;
- «Школа батьків» - для переконання всіх батьків у необхідності вивчення основ гуманістичної педагогіки, педагогіки співробітництва, діяльнісного підходу;
- університет педагогічних знань, який передбачає більш складні, порівняно з попередніми, форми роботи по оволодінню теорією виховання;
- підсумкові річні науково-практичні конференції батьків із проблем виховання. Визначається найбільш актуальна проблема з питань сімейного виховання, протягом року проводиться її теоретичне і практичне вивчення в школі і сім'ї, наприкінці року підводяться підсумки;

День відкритих дверей або батьківський день - проводиться, як правило, перед початком чверті, семестру з метою привернути увагу батьків до роботи всієї школи, до питань виховання. До цього дня для батьків готується концерт із попередніми виступами шкільного активу, проводиться зустріч у класах, організуються виставки кращих малюнків, учнівських виробів та ін. Класні

батьківські збори - традиційна форма роботи, що проводиться 1-2 рази на чверть. Одним із підходів до організації класних зборів є проблемне формулювання теми зборів (наприклад, "Чи можна запізнитись з вихованням доброти?"). Ефективному проведенню таких зборів може допомогти завчасно складений опитувальник у письмовій формі («Пригадайте, які життєві труднощі загартовували Ваш характер, зміцнювали волю», «Охарактеризуйте стан Вашої дитини (мовлення, вчинки, почуття, настрої, результати дій), коли вона зустрілася зі справжньою трудностю», «Які труднощі найчастіше вдається подолати дитині, а які їй не під силу?» та ін.). Класні батьківські збори ефективні лише тоді, коли на них не тільки підбивають підсумки успішності, а й розглядають актуальні педагогічні проблеми. На таких зборах обговорення успішності учнів не самоціль, а місточок до тієї чи іншої педагогічної проблеми. Види батьківських зборів різноманітні: організаційні, збори за планом педагогічної просвіти, тематичні, збори-диспути, підсумкові тощо. Тематику батьківських зборів складають і обговорюють на батьківському комітеті.

Використовуємо різні форми залучення батьків до спільної з дітьми роботи:

- участь у всіх формах позаурочної діяльності, запланованої класним керівником (походи, екскурсії, вечори, турніри, змагання, ремонт і благоустрій школи тощо) ;
- участь батьків у підготовці загальношкільних традиційних форм роботи (вечорів-зустрічей випускників, свята Останнього дзвоника, випускного вечора, змагань «Тато, мама і я — спортивна сім'я»);
- організація шкільних таборів відпочинку, далеких походів, поїздок по містах України ;
- участь у профорієнтаційній роботі школи- зустрічі з учнями.

Саме завдяки дружній співпраці педагогів та батьків Школа вже кілька років поспіль займає перші місця серед навчальних закладів району по підготовці до навчального року.

Отже, сім'я – це надзвичайно важливий елемент соціальної структури суспільства. Зміни, які відбуваються в сім'ї, впливають на характер суспільних відносин, на стан і розвиток самого суспільства. Сімейна діяльність регулюється і спрямовується традиціями, звичаями, нормами, що панують у суспільстві за певних історичних умов.

Завдання школи полягає в налагодженні тісної взаємодії з сім'єю. Адже лише тісний зв'язок шкільного та сімейного виховання, що полягає в єдності вимог, засобів впливу на дитину, дає позитивний виховний результат.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Державна національна програма „Освіта” (Україна ХХІ століття). – К.: Радуга, 1994. – 62 с.
2. Класний керівник у сучасній школі: Методичний посібник/ Оржеховська В.М., Пилипенко О.І. та ін. – К.: ІЗМН, 1996. – 156 с.



3. Концепція громадянської освіти в Україні. Освіта України. – 15.ХІ. 2000. №46.

4. Національна програма виховання учнів 1 – 12 класів (проект) // Виховна робота в школі. – 2008. – №3. – С. 26 – 46.

5. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: У 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 1.

6. Ушинський К.Д. Избр. пед. произв. В 4-х т. – Т. ІУ. – Кн. 1. – 1946.

**Швидка С.О.,**

*доцент кафедри соціальної педагогіки,  
дошкільної та початкової освіти  
Черкаського національного університету  
імені Богдана Хмельницького,  
кандидат педагогічних наук, доцент*

## **ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ТЕАТРАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНЬОГО УЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ТА ВИХОВАТЕЛЯ ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ**

*У статті розкривається зміст і структура поняття «педагогічна майстерність». Виявляються спільні ознаки театральної та педагогічної діяльності. Експериментально доводиться ефективність використання елементів театральної педагогіки у вдосконаленні професійної майстерності майбутніх учителів початкових класів та вихователів дошкільних навчальних закладів.*

*Ключові слова: педагогічна майстерність, театральна педагогіка, акторська майстерність.*

Забезпечення професійного становлення і послідовного вдосконалення педагогічної майстерності при підготовці висококваліфікованих спеціалістів для системи освіти вічно актуальна проблема. Вимоги до педагогічної майстерності і професіоналізму зростають у зв'язку із змінами, які відбуваються сьогодні у суспільстві. Україна переживає корінні перетворення у соціальній, економічній та культурній сферах життя. Особливі вимоги ставляться до професійної діяльності учителів початкових класів, вихователів дошкільних навчальних закладів - тих, чия робота спрямована на формування і розвиток особистості, хто відповідальний за створення необхідних умов для всебічного розкриття талантів і здібностей дитини. Адже саме в дитячому віці закладаються основи майбутньої долі людини.

Багатогранність і складність завдань формування нової особистості робить проблеми професійної майстерності особливо актуальними для сучасної теорії і практики. Ці проблеми широко розробляються у працях Азарова Ю.П.,

Білозерцева Е.П., Зязюна І.А., Никандрова Н.Д., Рувінського Л.І., Синиці І.Д., та багатьох інших учених.

Значний внесок у справу виявлення, класифікації і характеристики здібностей педагога, його професійно значущих особистісних якостей здійснили своїми дослідженнями М.О.Амінов, О.О.Голубова, С.В.Єлканов, О.К. Кабардов, В.В.Кузьміна, В.І. Крутецький. Проблеми педагогічної техніки присвячені роботи Л.Ю. Гордіна, Б.І.Ліхачова, В.М. Миндикану, В.А.Коротова. Педагогічну діяльність як творчий процес досліджували В.І. Загвязинський, В.О.Кан-Калик, Ю.М. Кулюткін, М.М.Поташник, Г.С. Сухобська.

Метою статті є виявлення та обґрунтування ефективності елементів театральної педагогіки, які сприяють вдосконаленню професійної майстерності учителя початкових класі та вихователя дошкільного навчального закладу.

Педагогічну діяльність можна рівнозначно вважати і наукою і мистецтвом. Мистецтво – це діяльність творчої особистості. Педагог є творцем іншої особистості, йому необхідно оволодіти секретами професійної творчості. Велику допомогу в цьому може надати театральна педагогіка, яка дає приклад виховання людини-творця. Тому у підготовці майбутнього педагога серйозну увагу слід приділяти навчанню студентів основним елементам акторського і режисерського мистецтва.

А.С.Макаренко писав: “Я став справжнім майстром тільки тоді, коли навчився давати 20 нюансів на обличчі, в постаті і в голосі. І тоді я не боявся, що хтось до мене не підійде або не почує того, що треба [4,с.247]. Вихователь, на думку педагога, повинен уміти організувати, ходити, жартувати, бути веселим, сердитим... Поводити себе так, щоб кожен його рух виховував. А С.Макаренко підкреслював, що вчителеві треба вміти грати. Але не просто зовнішньо, “ є якийсь пас, який має поєднати з цією грою вашу прекрасну особистість. Це не мертва гра, техніка, а справжнє відбиття тих процесів, які є в нашій душі” [4,с.248] Сам Антон Семенович добре володів акторськими та режисерськими здібностями. М.В.Петров [5,с.143] , свого часу головний режисер Харківського театру російської драми, у багатьох спогадах про А.С.Макаренко вказував на необхідність використання елементів театральної педагогіки в підготовці майбутніх педагогів.

Питання використання театральної педагогіки в педагогічних вузах досліджуються сьогодні багатьма вітчизняними та зарубіжними педагогами-науковцями: В.Ц.Абрамяном, Б.В.Ардовим, Р.Х.Баталовим, І.А.Зязюном, О.М.Головенко, В.Н.Кан-Каликом, Н.Г.Ксенофонтото та ін.

На основі цих досліджень можна зробити висновок, що педагогічне і театральне мистецтво перебувають у тісному взаємозв'язку. Зв'язки цих двох видів мистецтва багатогранні та різноманітні.

Н.Г.Ксенофонтотова [3,с.34] виділяє спільні риси в діяльності педагога і актора:

1. За метою і завданням: перед навчально-виховним закладом і театром стоїть одне загальне “надзавдання” – формування особистості людини.
2. За характером діяльності.

3. За умовами протікання творчого процесу : творча діяльність педагога і актора відбувається прилюдно; незалежно від натхнення педагог і актор повинні здійснювати творчу діяльність.

4. За критерієм комунікативності.

О. М. Головенко [1], враховуючи близькість театральної та педагогічної діяльності за змістовою /комунікативною/ та інструментальною /особистістю творця і його психофізична природа/ ознакою, виділяє ряд спільних процесуальних характеристик:

1. Процес театральної та педагогічної творчості здійснюється в обставинах публічного виступу безпосередньо у присутності групи людей, які є активними співучасниками цього процесу.

2. Театральна і педагогічна діяльність через свою специфіку роблять об'єкт свого впливу одночасно і суб'єктом творчості, співавтором, без активної участі якого сам процес творчої активності неможливий.

3. В основі акторської і педагогічної творчості лежить творчість у відведений для цього час, що потребує від творця оперативності в управлінні своїми психічними станом і своєчасного створення творчого самопочуття.

4. Результатами театральної і педагогічної творчості динамічні, вони розвиваються, змінюються, являючи собою завжди процес.

5. Театральна і педагогічна діяльність носять колективний характер.

Отже, в театральної і педагогічної діяльності знаходимо ряд спільних рис. Тому використання елементів театральної педагогіки в загальній педагогіці є сьогодні ефективним засобом підготовки майбутніх педагогів до активної творчої діяльності.

А.Й. Капська [2] у своєму дослідженні пропонує класифікацію компонентів акторських умінь, що необхідні педагогу:

1. Творча уява: уміння створювати запропоновані обставини, явища і підпорядкувати їх заданій дії; включення елементів особисто створення обставин.

2. Евристичність: творчий пошук у створенні необхідного образу, відсутність "образного дублікату".

3. Емоційність: здатність легко сприймати настрої запропонованих обставин, переключатись з одного характеру на інший; виражати власні відношення, реагувати на реакцію слухачів; створювати "правду" внутрішніх станів.

4. Творчість: створення оригінального образу, характеру, незвичність передачі змісту, органічне поєднання власного "Я" із запропонованою "я" за обставинами "якби", здатність перевтілюватися.

5. Зібраність : правдивість відображення змісту, введення лінії створеного образу, підкорення "деталей" головному, здатність тримати лінію уваги.

6. Рухливість : гнучкість в словесній дії.

Особливе місце А.Й. Капська приділяє виконавсько-мовній діяльності вчителя: володіння технікою мови (голос, дихання, дикція), логічна побудова мови (наголос, паузи, інтонація), емоційно-образна виразність (бачення,

відношення, підтести), що знаходиться в тісному взаємозв'язку з акторськими вміннями.

Вивчаючи різнобічно педагогічну спадщину митців театру, і в першу чергу К.С. Станіславського, Е.В.Язовицький [6] приходять до висновку, що вчення великого режисера і актора невід'ємне від теорії і практики естетичного виховання особистості, що його ідейно-теоретичні, психолого-педагогічні основи є невичерпною скарбницею творчої думки, здатної запліднити будь-яке починання у сфері формування гармонійно розвиненої людської особистості.

Ґрунтуючись на дослідженнях про спільні аспекти театральної і педагогічної діяльності, та враховуючи дані констатуючого експерименту, які показали недостатній рівень сформованості здібностей та умінь, у майбутніх педагогів, ми розробили програму вдосконалення професійної майстерності майбутніх учителів і вихователів ДНЗ, використовуючи досвід театральної педагогіки, яку апробували у курсі „Основи педагогічної майстерності” із студентами 2 курсу Навчально-наукового інституту педагогічної освіти, соціальної роботи і мистецтва. Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького напряму підготовки «початкова освіта», «дошкільна освіта».

На першому етапі формування професійної майстерності ми пропонуємо вправи на розвиток уваги. Адже увага – досить ефективна зброя педагога. З її допомогою він мобілізує учнів, зосереджується на матеріалі роботи, бачить увесь клас і кожного учня окремо, спостерігаючи за учнями та здійснюючи глибокий аналіз їхнього психологічного стану і т.д. Увага – це зосередженість діяльності суб'єкта в дану мить часу на якому-небудь реальному чи ідеальному об'єкті (предметі, події, образі, судження і т.д.)

Необхідно розвивати свою увагу в усіх її якостях, зокрема: зосередженість – утримання уваги на одному об'єкті або одній діяльності при відхиленні від усього іншого; стійкості – тривале утримання уваги на предметі чи певній діяльності; обсягові – кількості об'єктів, які сприймаються одночасно з достатньою яскравістю, тобто охоплюються увагою одночасно; розподілові уваги – одночасна увага до двох чи декількох об'єктів при одночасному виконанні дій з ними або спостереження за ним; переключенні – це переміщення уваги з одного об'єкту на інший або з однієї діяльності на іншу у зв'язку з посталеними новими завданнями.

Розвиток уваги педагога не може відбуватися у відриві від розвитку основи образного мислення – уяви. Тому саме цій меті відповідає наступний етап нашої програми. Уява має дві якості : 1) відтворювати образи, пережиті ранше в дійсності; 2) комбінувати частини і все пережите раніше в різний час, поєднуючи ці образи в новій послідовності, створюючи нове ціле.

Якщо оцінювати власні почуття, то уявляти, фантазувати, мріяти, перш за все, дивитись і бачити внутрішнім зором те, про що думаємо. Образи наших бачень виникають в нас самих, в нашій уяві, пам'яті, а потім уже як би уявно переходять назовні нас, для нашого перегляду. Але ми дивимось на ці уявні

об'єкти не зовнішнім, а внутрішнім зором. Те ж саме відбувається і в сфері слуху, смаку, дотику, нюху і т.д.

Театральна педагогіка пропонує ряд вправ, спрямованих на розвиток уяви майбутнього педагога. Удосконалюючи уяву, розвиваючи її, слід перейти до втілення її в етюд. Етюд – одна із форм навчання. Якщо у вправах ми опановуємо ті чи інші навички, ізольовані одна від одної, то етюд – це завжди певна історія, в основі якої – дія. Вона реалізується за допомогою навичок, нагромаджених за рахунок вправ.

Неабиякого значення в педагогічній діяльності набуває пантомічна виразність, підсилюючи мовленнєву діяльність учителя, урізномантнюючи її образність і почуттєвість його педагогічної дії. Пантоміміка сприяє підвищенню майстерності педагога, синтезує його духовну культуру і педагогічно доцільну зовнішню виразність. Вихователь, учитель повинен уміти адекватно й емоційно виразно відтворити свій внутрішній стан, свої думки, свої почуття. Цій меті сприяють відповідні вправи.

Наступний цикл вправ та етюдів присвячений формуванню та розвитку проектних, конструктивних та організаторських здібностей та вмінь педагога за допомогою театрального мистецтва. Дана система вправ і етюдів привчає майбутніх педагогів до внутрішньої дисципліни, до спостережливості, розвиває вміння керувати своєю душею, тобто в будь-яку мить знаходити потрібне почуття, розвиває уяву, фантазію, прагнення до творчості, смак, темперамент (усуває зайвий і доповнює нестачу), навчає володіти своєю увагою, допомагає пізнати самого себе та інших людей, розвиває вміння виявляти себе у процесі спілкування в колективі.

Це лише частковий перелік елементів театрального мистецтва, які на нашу думку доцільно використовувати у навчально-виховному процесі, але уже на такому прикладі зрозуміло, що це необхідне і можливе при активній, творчій роботі педагога.

Ефективність запропонованої програми формування професійної майстерності майбутніх учителів і вихователів засобами театрального мистецтва визначалась шляхом порівняння даних констатуючого і контрольного зрізів. Заключне співставлення показало, що результати в групах, де з студентами проводилась спеціально організована робота, значно вищі, ніж у студентів інших груп. В експериментальній групі відбулись істотні зміни. Переміщення відбулись з низького на середній рівень. Група студентів з високим рівнем поповнилась за рахунок тих, що перебували на середньому рівні.

Наочний розподіл даних експерименту відображено в діаграмі (Рис. 1).

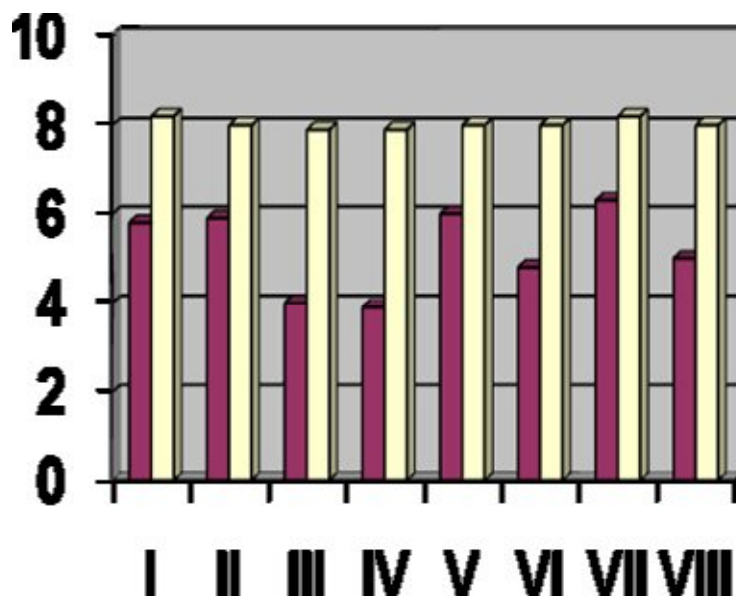


Рисунок 1. Порівняльний аналіз рівнів педагогічної майстерності.

- початковий зріз;
- повторний зріз після експерименту

- I - Педагогічна спрямованість.
- II - Професійні знання.
- III - Гностичні здібності.
- IV - Проективні здібності.
- V - Конструктивні здібності.
- VI - Організаторські здібності.
- VII - Комунікативні здібності.
- VIII - Педагогічна техніка.

Отже, на основі науково-теоретичних досліджень та проведеного експерименту було встановлено, що підвищення рівня професійної майстерності майбутніх учителів початкових класів і вихователів дитячих навчальних закладів відбувається значно ефективніше за умови використання елементів театральної педагогіки у навчально-виховному процесі.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Головенко О.М. Система К.С.Станиславского в процессе формирования педагогической техники будущего учителя: Автореф. дис....канд.пед.наук /О.М. Головенко -Луганск, 1998. - 22с
2. Капская А.Й. Формирование готовности студентов педагогического вуза к исполнительско-речевой деятельности в системе профессиональной подготовки: Автореф. дис....докт.пед.наук / А.Й. Капская. -К,1989.-45с.
3. Ксенофонтова Н.Г. Элементы театральной педагогики в обучении студентов: Автореф. дис....канд.пед.наук / Н.Г. Ксенофонтова. -Л.,1997.-27с.
4. Макаренко А.С. Деякі висновки з мого педагогічного досвіду / Твори у 7 т. т.5./А.С.Макаренко. - К.:Рад школа,1954. - 484 с.
5. Петров Н.В. Макаренко и искусство. Статьи. Воспоминания / Н.В.Петров. - Львов,1956.-143с.
6. Язовицкий Е.В. Педагогическое наследие К.С.Станиславского и эстетическое воспитание в школе: Автореф. дис....канд.пед.наук / Е.В. Язовицкий. - Л.,1999.-221с.

Видання підготовлено до друку та віддруковано  
редакційно-видавничим відділом ЧОПОПП  
Зам. № 1272 Тираж 100 пр.  
18003, Черкаси, вул. Бидгощська, 38/1